

tiszatáj

76. ÉVFOLYAM

2022. május

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat,
Szeged Megyei Jogú Város Önkormányzata,

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

az Emberi Erőforrások Minisztériuma
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

• Visegrad Fund

HÁSZ RÓBERT főszerkesztő
ANNUS GÁBOR, ORCSIK ROLAND, TÓTH ÁKOS szerkesztők
SINKOVICS BALÁZS korrektor
SZÉKELY ANNA szerkesztőségi titkár

Felelős kiadó: Tiszatáj Alapítvány
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány
A lapot nyomja: Innovariant Nyomdaipari Kft., Algyő
Felelős vezető: Drágán György
www.innovariant.hu

E-mail: tiszataj@tiszataj.hu

Online változat: tiszatajonline.hu

Szerkesztőség: 6720 Roosevelt tér 10–11. Tel. és fax: (62) 421–549

Levélcím: 6701 Szeged, Pf. 149.

Terjeszti: Lapker (Magyar Lapterjesztő Rt.)

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága 1008. Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél,

e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 303–3440

További információ: 06 80/444–444

Egyes szám ára: 600 forint.

Előfizetési díj: negyedévre 1500, fél évre 3000, egész évre 6000 forint.

ISSN 0133 1167

Tartalom

LXXVI. évfolyam, 5. szám / 2022. május

ZALÁN TIBOR	Felező-szonettek	3
KISS LÁSZLÓ	Egy kör	5
JÁSZ ATTILA	Felhőfoslányok a hajnali fűben (részletek)	10
BODA MAGDOLNA	talán; múltidézés Rozival; romkocsmá; hálószo- bám	12
BÍRÓ JÓZSEF	à PARTIR de DEMAINE; PONT NEUF; POÈME TRANQUILLE	16
SZATHMÁRI ISTVÁN	A csoda	18
DÁVID BENJÁMIN	2020. 07. 23. (Rémálom a Haller utcában)	22
SZÁZ PÁL	A kamillaszedő	25
JAHODA SÁNDOR	előre; üzenet; fantáziaország	29
SÁRKÖZI LÁSZLÓ	Haikuk	31

Vissza a jövőbe – Return to the future

SZILASI LÁSZLÓ	Hungarian microdose (essay)	34
Házibulik és ideológiák (Szabó Gábor és Radnóti Sándor beszélgetése) ...		37
VAJDA MIHÁLY	Születésnap	52
BENCsik ORSOLYA	Süldő lány Garaczival a szatyorban	54
HALÁSZ RITA	Csak az előző nap nehéz	56
GYENGE ZOLTÁN	Az emlékezés hiánya avagy a felejtés boldog- sága	58
LACZKÓ SÁNDOR	Születésnap (Szócikk-folyam)	61
KÓBÁNYAI JÁNOS	El- vagy (meg)fojtott emlékezet (Heller Ágnes friss emléke)	65
HELLER ÁGNES	Nietzsche (Radikális filozófia: harmadik elő- adás)	75
LENGYEL ANDRÁS	A „kései” Heller	89

mérlegen

LOSONCZ MÁRK	Fecsegés a digitális társadalom fecsegéséről (Almási Miklós: Közeli jövőnk és a távoli jelen. A digitális társadalom kritikája)	100
PINTÉR VIKTÓRIA	A kezdeményezés ideje (Seregi Tamás: Jövőbe szédülő lendülettel. Avantgárd és kultúra)	105
BORBÍRÓ ALETTA	Kísértő közelség (Nemes Z. Márió: Ektoplazma)	109
SZABÓ GÁBOR	Manu Chao Jerevánban (Deczki Sarolta: A jereváni rádió)	113
FEKETE I. ALFONZ	Újabb repülés a Föld nevű bolygó felett (Horváth Márk: Az antropocén. Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus természetkulturális viszonyok)	117

Az utolsó oldalon

SZÍV ERNŐ	Isten	120
-----------	-------------	-----

Illusztrációk

PETŐCZ ANDRÁS alkotásai a címlapon (Egy vihar előérzete), a 33. (Pornográf költemény), 51. (Közelítés az Origóhoz), 64. (Újságcikk – idegen nyelven), 99. (Szomorú vers) oldalon és a belső borítón (Madarak – Tandorinak [Káosz 1.]).

Felező-szonettek

Első látogatás

A tanár mindig háttal tolatott be a kopott
ajtón Nagy testével nagy szuszogva nagykabátban
Oldalán az olyan fekete bőrtáska lógott
amilyen fővárosi tudós értelmiségnek
kijár Kipakolta a kolbászt a töpörtyűt Ki
a rossz sprayt fogkrémet Hogy vagy a bolondok között
kérdelte Félév múlva már ő látogatta őt

Kérdezte Félév múlva már őt látogatta ő
a bolondok között Vagy ki Rossz fogkrémet és sprayt
töpörtyűt meg kolbászt hozott a tudós fekete
bőrtáskában az oldalán olyanban amilyen
fővárosi értelmiségnek kijár Nagy teste
vacogott a kabátban Háttal tolatott bele
az ablakba Tanár vagyok És homok a szélben

Második látogatás

Ült az ágy lábánál és csak nézett és csak nézett
Kilihegte magát gyalog jött a negyedikre
csak azután mondta elröhögcсélve a dolgot
: órák lejárt tovatűnt az értelem Különös
ilyet mondani bolondnak a bolondok között
Szerelmes vagyok a tornyokba Az angolkertek
bonyolult algoritmusába Egyébként élsz még

Bonyolult algoritmusban egyébként de még élt
Szerelmes volt Mint tornyok az angolkertekbe A
bolondok között így volt bolond Különös lehet
ilyet mondani annak kinek órája lejárt
és az értelme is tovatűnt Elröhögcсélte
a dolgokat Gyalog a negyedik emeletre
Kuporgott az ágy lábánál És csak nézett nézett

Harmadik látogatás

Vissza akartam menni oda hol szökőkutak
zenéltek Barna fürdőköpenyben ült az árva
padon A rácsokon meg át-áttört az üvöltés
Az ember meg kell hogy fejt a párnára kezét
a kockás abroszra ejtse Mogyorót hozott be
neki Héjast Csak törögette Otthon eszébe
jutott a mogyoró Hajnalig csak törölgette

Csak törölgette Ha eszébe jutott hajnalig
A héjas mogyoró a legjobb Azt vitt be neki
Ahogy törögette kezét a kockás abroszra
ejtette Ahogy a párnára egykor a fejét
Más párnájára A zártak üvöltése áttört
a rácsokon Barna fürdőköpenyben indult el
vissza A zenélő árva szökőkutak közé

Egy kör

A németvárosi templomkert keleti oldalán szemet kápráztatóan virágzik a tavaly ősszel ültetett árvácska. Az ágyások között keskeny sétány vezet a fülkéig. Őrszem áll benne: Nepomuki Szent János, mint akit teljesen kimerített a szüntelen virrasztás, lehunyt szemmel dédelgeti karjában a keresztfát, amelyen térdét felhúzza aprócska Jézus alussza örök álmát. A cella körül öreg platánok tárják szét ágaikat. Egyre sűrűbbek a lombok, illatoktól terhes a levegő: nyár lesz.

Odaát, a templom túlsó felén Mária szobra. Arca a jóságos édesanyáké, tekintete szelíd, de szomorú, s mintha lankadna a cellán túli világ iránti figyelme, magába néz. Két kezét imára emeli, de az ujjai nem fonódnak össze. Fogadalomból állították a németvárosi asszonyok, a hatvankét évvel ezelőtti tűzvészre emlékezve, amely épp Gyümölcsoltó Boldogasszony napján tört ki, déltájban. Összevissza vertek a harangok. Rettenetes márciusi nap volt, a nyár azonban mindenért kárpótolt, bőséges lett a termés, nem hagyta cserben övéit a Boldogasszony, akinek fülkéje előtt most félkésznek látszó óvóhely vágja ketté a gyp zöldjét. De félmunkát németvárosi ember nem végez: nyitott végű légoltalmi pincét ástak a helyiek a templomkert kúttól egészen az apszis mögötti utcácskáig, ahol ezekben a percekben egy különös gépjármű vesztegel. Teherautó-e, vagy dömpér, a csoda se tudja, lekapcsolt vagon épp úgy lehet, mint lakókocsi. Lakókocsiba ékelt teherautó, a színe is milyen csúf, szürke, vagy inkább szürkébe hajló zöld, de nem a templomkert fű selymes zöldje ez, inkább koszos, mint a gyíké. Megnyugtatóbb a virágos kis szigeten pihentetni a tekintetet, csak hogy ezen az oldalon nem a színpompás árvácska nyílik, és Terike különben sem bámészkodni jött ide a húgával. Csorog a víz a kútból, oda kell tartani a kantát. A két csap le van fűrészelve, pici fémcsővek nyúlnak ki a betontestből. Ha ujjal betapasztják őket, odabent morgás támad, mintha valakinek a gyomra korogna, és egy furcsa szerkezet permetezni kezdi a visszaszorított vizet a medencetér közepén. Pancsolni is lehetne benne, de nincs idő effélére, tizenöt percük van hazaérkezni a teliengetett kantákkal. Gyönyörű darabok, mindkettő fénylő alumínium, Kneifel bádogos munkája. A lányok fröcskölik egymást, nevetnek. A templomkert kút vize ingyen van, megállás nélkül csordogál, a föld mélye táplálja, de csak az Úr kegyelmén múlik, meddig tart ez a meg nem érdemelt jólét. Anyuka mindig felhívja rá a figyelmet odahaza. Jegyezzétek meg jól, emeli fel a hangját, és mielőtt a késsel keresztet karistol a kenyér aljára, elmondja, éppen mit is kell jól megjegyezni. Például azt, hogy a kantákra úgy vigyázunk, mint a szemünk fényére, és amint teletöltöttük őket, iszkiri, haza. Ezeket a vado-

natűj, alumínium kantákat lóbálják a lányok, ahogy hangos jó kedvvel szaporázzák lépteiket a gránitköves gróf Wenckheim utcán. Tíz óra van, nyári meleg. Miután megérkeznek, a kantákat a kávéra rakják, befogják a csonka csaptesteket, és visongva fröcskölni kezdik egymást a kútbelsőből szétspriccelő vízzel. Mindez jól látszik az apszis mögötti utcán parkírozó teherautó lakókocsis hátuljából, amelynek ajtaja ebben a pillanatban lassan kinyílik.

Tűzvész erre felé jó ideje nem volt, és minden számítás szerint ezután sem várható, a fegyverek is máshol dörögnek, de a fiatal Czilli István tisztelendő úr, aki kántálva prédikál, és valamennyi, lakodalomra szóló meghívásnak örömmel tesz eleget, hetek óta arról beszél a misén, hogy ne féljünk, mert az Isten megsegít bennünket. Megszabadít a veszedelemtől. De miféle veszedelemről lehet szó? Talán megint nem pihente ki a szombat éjszakát a jó svádájú plébános? 1944 tavaszán nincs okunk tartani semmiféle veszedelemtől. Klári és Terike se fél, de hirtelen abbahagyják a felelőtlen játszadozást. Leengedik ujjukat a nyílásról. Felegyenésednek. A permet megszűnik, a kút vize zavartalanul csordogál tovább a csonka csaptelepekből. Klári nagy szemeket mereszt – hatalmas, gyönyörű szemei vannak egy hatéves kislánynak –, nővére a szoknyáját húzogatja. Két stramm legény közelít. Fejükön félre csapott sapka; Braun bácsi viselte így a micisapkáját, amikor apukával a padlásteret rendezték otthon, és kidugta a fejét a kémlelőn. Fityegett a cigaretta a szájában, mintha odaragasztották volna.

Szép arcú fiúk, ruganyos léptekkel közelednek. *Heil, Mädchen*, mondják a kúthoz érve, és a kezüket nyújtják. Mire a két lány összenézne, az egyik katonára, a magasabb, kézfogás helyett gyors mozdulattal fölkapja, és a karjára ülteti az egyre értetlenebbül pislogó Klárit, aki mukkanni sem mer, de nem ellenkezik. *Ta essen Paprika?*, hangzik el a kérdés, és mindketten felnevetnek. A lányok is felnevetnek. Klárinak különösen tetszik ez a pajkosság, csiklandozza fülét az ismeretlen nyelv, ami, ha Terike jobban belegondol, nem is annyira ismeretlen, nagymama folyton így beszél otthon, Brot, Küche, Garten, és mindig érteni, mit mond. Maga se érti, miért, dacosan fölszege a fejét, és a másik katona szemébe néz: *nicht Paprika!* A húga nevet, *nicht Paprika*, és vele nevet a magasabb katona is. *Nur Zucker*, folytatja parancsoló hangon Terike, és kérdőn oldalra billenti a fejét. *Zucker?* mosolyog az alacsonyabb, de határozottan szebb arcú szőke, és állával a lakókocsi felé bök.

Valóságos nappali van odabent, egy kényelmesnek látszó díványféle és négy, az otthoni sámlinál kicsit szélesebb ülőalkalmatosság. A sezlonek keresztbe tett lábbal két hölgy cigarettázik. Szürke kalapot viselnek, és szürke uniformist. Karcsú derekukat szorosan fogja az öv. Kihívóan méregetik a lakótérbe lépő lányokat, megjegyzéseket tesznek rájuk, amiből Terike furcsa mód egy kukkot sem ért, noha egyértelmű, hogy németül szólnak, németül kérdeznek, és németül méltatlankodnak, még ha túlzásba vitt színadiassággal teszik is. De ez a német valahogy más, mint a mi németünk. *Aus Poland*, huppan le a díványra a szőke fiú, és azzal a mozdulattal a térdére kapja a

lányokat. A vigyorgó Klári csücsül a balon, Terikének jut a jobb, de kiütközik a korkülönbség, a nővér valahogy aránytalanul mutat. Kényelmetlen ez a pozitúra, csontos, szúrós a katona térde. A lengyel dámák közben kiengesztelődtek, újra és újra felkacagnak, *Hans, tu Helden!*, és amint eloltják a cigarettát, azonnal másikat dugnak vastagon rúzsozott szájukba. Édes füst lebeg a kosiban, amelynek illatánál csak a cukor íze finomabb. Hans hüvelykujjának egyetlen mozdulatával pöccinti ki egy papírhengerből a félhold alakú, savanykás cukorkát, aztán oldalra nyúl, és szalonnát meg paprikát kotor elő a táskájából. Egyetlen percnyi csönd, csak a rágás és a nyelés hangja hallatszik, meg a sisterség, ahogy a puha szívások nyomán a dohánypapír ég. A pecsétes kisasztalon francia kártya és sakk-készlet, snapszos poharak, valamint egy elegáns, bordázott üveg. A bordó színű ital lötyögni kezd, ahogy a jármű motorja felröfög. Klári vidáman forgatja szájában a cukorkát. Terike elfordítja a fejét, kifelé kémlel. Valaki elsétál a kút előtt, de a lefüggönyözött ablakon át nem látni tisztán, ki az, meg hát miért is kéne minden környékbelit ismerni. Elfogja az idegesség, nedves lesz a hónalja, amikor arra gondol, hogy anyuka várja őket. Azzal az ígérettel vitte hűgát a közkútra, hogy negyedórán belül visszatérnek. A jármű elővigyázatosan kitolat a gróf Wenckheimre, és orrát a Malom utca felé fordítva megáll. Hans az utolsó falat szalonnás katonát rágja. Nagyot nyel, és félig teli szájjal azt kérdezi Terikétől, járt-e már Békéscsabán. Klári arcáról nem lehet levakarni a vigyort. Terike a fejét rázza. Soha. Hans valamit előreszól, amire a motor újból felmorog. Az órájára bök: *nur eine Stunde*. Klári lekaszálódik a térdéről, és tüntetően a kezét nyújtja. Hans mosolyogva előkap egy papírhengert, pöccint, a félhold alakú keménycukor Klári fölfelé fordított tenyerébe pottyán. Teszünk egy kört, mondja, és megpaskolja Terike combját. Majd megint az óráját böködí, szép ezüst karórája van: délre visszaérünk. Az egyik lengyel ekkor oldalra hajol, és ajkával megérinti Hans nyakszirtjét. Terike lesüti a szemét. Soha azelőtt nem autóztak a Kranczler lányok.

Éppúgy karikázza a szalonnát, éppen olyan harsogva rágja a paprikát, ahogyan apuka odahaza. Sajnos be kell ismerni, nincs fülsértőbb a ropogtatásnál, akkor is, ha apuka csinálja, akkor is, ha egy ilyen fess német. Pont egy német ne volna lelkiismeretes és szavahihető? Pláne, ha katona. Ha azt ígéri, egy óra múlva itthon leszünk, mérget lehet venni rá, hogy úgy lesz. És miért ártana nekünk vagy bárkinek, amikor apuka értük is harcol odakint. Vajon mire gondol Czilli káplán, amikor veszedelemmel riogat?

Pezsgősdugó pukkan, élénkül a társalgás, különösen azután, hogy útközben kétszer is lehúzóódik a gépkocsi a főútról, és újabb bajtársak kapaszkodnak fel. Ügyet sem vetnek a lányokra, leginkább a lengyelek kötik le a figyelmüket. Széles gesztusokkal mórlikálják magukat, évődnek, az egyiket táncolni is felkérík. Szabad. Bécsi keringő egy katonai teherautó lakterében, a mozdulatok a karikírozásig ünnepélyesek. Harsány nevetés, újra és újra összecsilingelnek a poharak.

Már kezdene feloldódni Terike is, egyre kevésbé mardossa a lelkifurdalás, hiszen nem lesz itt semmi baj, ha úgy vesszük, a lehető legnagyobb biztonságban vagyunk, és ki hitte volna, hogy autóval utazni ilyen nagyszerű dolog, amikor újból beléhasít a felismerés. Jóságos ég, anyuka meg fog ölni! Nem szól, csak megszorítja Klári kezét, és már nem azért könyörög, hogy épségben hazakeveredjenek, hanem hogy minél hamarabb túlessenek azon, ami következik. De vajon hol járunk, mennyi van még vissza a megígért hatvan percből? Próbálja lelesni az órát – épp a télen tanította meg anyuka, hogyan olvassuk le az időt a számlapról –, keresi Hans csuklóját, de a szép ezüst karóra tulajdonosa folyton elmozog, hol tüzet lobbant egy fényes öngyújtóból, hol a bordó színű italból tölt valakinek. Mit számít már, hogy átértünk, és ez a város szembetűnön más, nagyobb, tágasabb, mint a miénk, hogy jobb kéz felől ott az a hatalmas evangélikus templom, amelynek láttán az egyik német, egy barna hajú vékonyka fiú, alig lehet idősebb Terikénél, lázba jön, és hevesen gesztikulálva magyarázni kezd. Éles a hangja, szinte kiabál, és úgy pereg a nyelve, mintha az élete múlna azon, amit okvetlen közölnie kell a társakkal. Egy szót se érteni belőle. Amúgy sem lehet odafigyelni rá, Terike minden gondolata a Malom utca és anyuka körül forog, már az se fontos, hová viszik őket, nem érdekli, hogy a kereszteződéshez érve balra kanyarodnak, és rögtön utána lefékez a jármű, csak azért imádkozik, hogy haladjunk, érijünk vissza, amilyen gyorsan csak lehet. De ha egy katonát a főhadiszállásra szólít a kötelesség, megeshet, hogy át kell gondolni a forgatókönyvet. Márpedig a társaság tagjai egytől egyig katonák, Walter is az, Jürgen és Siegfried, és Emil és Wilhelm is, ahogy Katherina és Izabella is katona, nem szólva a délceg Hansról, aki, mielőtt lekászálódna, jobb kezének mutatójával tanárosan figyelmezteti a lányokat, moccanni se merjenek. Fölszaladnak a lépcsőn, lendületesen tisztelegnek az ott strázsáló bajtársaknak, s eltűnnek a városháza kapujában.

Egy német katona is tévedhet: elüti a delet a városháza mellett álló Páduai Szent Antal plébániatemplom harangja, amikor fölbukkannak újra. Lesietnek a lépcsőn, tisztelegni is elfelejtenek, és csak Hans, valamint a barna hajú vékony fiú kapaszkodik föl a járműre. Mindkettő a gépkocsivezető melletti ülésre veti magát. Már elhagyják Békéscsabát, amikor Hans hátrafordul, és rágógumival kínálja a lányokat. Nem kérnek belőle, még Klári is a fejét rázza, miközben a függönyön túl elsuhanó alföldi tájat bámulja. Terike, mint aki rózsafüzért morzsol, ölébe engedett kézzel üli végig a hazautat. Egy német katona állja a szavát: a templomkerti kútig fuvarozza őket a megszálló hadsereg különös formájú gépjárműve. Hans, aki a hazaúton egyetlen szót sem szól a lányokhoz, kipattan a helyéről, és lesegíti a lányokat.

De abban már nem segíthet, és talán esze ágában sincs tanácsot adni, mi a teendő olyankor, ha a Kneifel bádogossal aranyáron csináltatott kanták nincsenek a helyükön. Nézik ijedten a lányok a medencét, abban nem hever

kanta. Körbejárják a kutat, sehol semmi, se oldalt, se átellenben. A félkörívben futó kavicsos sétányon egy összegyűrt és elhajított papiroson kívül egyebet nem látni, és az árvácskák között sem csillog egy véletlenül odakerült vadonatúj kanta. Ha csak az egyik meglenne! Szűz Anyám, segíts rajtunk: valaki ellopta a kantákat! Hogy lehet ezzel elszámolni. Leszegett fejjel botorkál haza a két lány. Reménytelenül üres a gróf Wenckheim utca. Mi lesz ebből, édes Istenem.

A Malom utca négy szám alatti ház bejárata résnyire nyitva. A szűk sávon át előbb csak a kerti csap látszik, ám ahogy lassan tárul a kapuajtó, láthatóvá lesz a műhely, az öreg cseresznyefa, a pöszmétebokrok és a szőlőtőkék, előttük pedig anyuka szorgos alakja, aki ekkor felegyenesedik, és elgyötörten a lányokra emeli a szemét. Talán egy perc sem telik el így, némán, mire maga mögé int, a szilvafa alatti kiskút felé, amelynek peremén ott áll a két ezüst színű szép kanta, bizonyára színig töltve finom templomkerti vízzel. Tegyetek a sparheltre, utasítja őket. Egy tizenegy éves nagylány, sziszegi, amikor a lányok elszaladnak felemelt karja alatt. Maholnap anya leszel.

Tizenegy éves vagyok, kész felnőtt. Ez Terike utolsó gondolata aznap.

JÁSZ ATTILA

Felhőfoszlányok a hajnali fűben

(RÉSZLETEK)

*A vadaspark üres, bejárata nyitva,
sehol egy állat, Jézus lábaihoz ül
egy fehér kutya a kápolna freskóján,
a többi állat szépen sorban áll még
simogatásra, mert mindig az utolsó
kilométerek a leghosszabbak, ezt
tudjuk jól, a tükörből látszik már
a tenger, napfényben fürdenek
a poros, út menti fák.*

*Ötszáz éves, kő kerítésfalak, le-
omlanak, megmaradnak, ahogy a
vers is benned, épül és ledől, ahogy
sirály alszik a lámpaoszlop tetején,
mintha nem is élne, aztán mégis
elrepül, a tenger nyugodt tükre
fölött suhan el, míg árnyéka
elnyeli.*

*A végtelenségig tudnád nézni a tengert,
szagolni, érezni, élvezni, ahogy elmerülsz
benne, mint egy nőben, ahogy megszületsz
általa minden alkalommal újra,*

*a végtelenségig el tudnád nézni ezt a
mozdulatlanságot, ami folytonos változás
és alakulás valójában,*

*a végtelenségig el tudnád képzelni, hogy a
kék árnyalatait számlálod, különbözteted,
határozod és mosatod egymásba a sziklák
szürke árnyalataival, a fű száraz sárgás-
zöldjével,*

viszonyításként a felhők és a hullámok
fehér taraját tartod még szemed előtt a
végtelenségig.

Egy fekete kutya szalad a tengerparti
sziklákon, megáll, szimatol a szélben,
kíváncsi rá, mit üzen,

életről, küzdelemről, félelmekről és
nyugalomról, ahogy áll a sziklán a
viharos szélben, alatta csapkodnak
a haragos hullámok,

odanyalintanak, majd visszahúzzák
habzó nyelvüket, hogy újra és újra,
fáradhatatlanul tegyék próbára
a fekete kutya nyugalját.

A horizontot elfújja a szél, egy vékony,
átmeneti sáv marad a víz és az ég között,
szinte észrevétlen, de mégis érzékelhető
még a két halványszürke sáv közötti
részben.

Csak a madarak röpte lebeg az égen,
se nap, se felhők, csak az esőszálakon
reptetett melankólia monotóniája.

A toronyfelhők alatt még látszik
a fák tornyai közül éppen kilógó,
dombon álló kis kápolna rozsdás
sapkájának tüskés bojtja
a viharos szélben.

BODA MAGDOLNA

talán

ujjaimmal fésülöm a homokot
kutatok
egy emlék
egy kagyló
vagy egy elvesztett medálion
után

talán

mellettem kaktuszfüge bokrok
a múlt és a kaktuszfüge is veszélyes
ha nem vagy ügyes
megsebez az ezernyi
kivehetetlen horgastüske.

úgy kell a gyümölcshöz hozzájutni
hogy a két végét levágod
és keresztbe metszed a héját
majd a késsel óvatosan
kigöngyölsz belőle a húsát.

mintha szív műtétet végeznél
a rögöt óvatosan kimetszed
és a krízishelyzetben
defibrillálsz az új érzéseket

múltidézés Rozival

tiszatáj

a matiné után sorban álltunk
az ötvenfilléres fagyíért

az volt ám
az igazi földi paradicsom!

vaníliaízűen fogadtuk
ha felnövünk
ő lesz Brigitte Bardot
én meg Claudia Cardinale
és majd flitteres ruhában
mosolyogva
sétálunk a vörös szőnyegen
integetve a világbékének

a napok mindig
mint szappanbuborékok
reménykeltően színesek
de aztán elpattannak
sok gyermekláncfű-koszorút
fontunk majd dobtunk el
fonnyadtan azóta

felnőttünk
jó ég!
most látom
hogyan felment a fagyi ára!

romkocsmá

tegnap halt meg az apja
sajnálkozásában
a csapos szórakozottan
mellétöltötte neki a sört
majd kicsit arrébb állt
karját széttárva
támaszkodott a pulton

nézte az ajtót
a csapos meg őt
a sűrű füst úgy megfakította
mintha magán
hozta volna a
a halotti leplet

körforgalmak bennem is
mint benne
a vér a nyirok
és apám emlékei

hívjam a lelkisegélyt?
majd meggondolom
csendben ülök
én is nézem az ajtót

valami mégis dobog
kis ritmuszavar
kívül belül

hálósobám

a hálósobámban
lemosható a tapéta
az árnyékok
régem lemosva
nézem a körömvájta csíkokat
kínos párhuzamok

az ablakon a redőny ferde
lomhán lóg közte a pókháló
ez a bizonyosság
hogyan nem várok már senkit

az ablakon túl
jegenyesor
köztük lámpaoszlopok
bennem csak karók vannak
és utak milliói kanyarognak

lepecsételt szívvel ballagok
a falakról feketeség csorog

az óra agyonveri a perceket
beteg idő
ha lefekszem hiányzik a karod
fejem alatt nedves párnában
elázott libatoll
mélyeket lélegzem
óvatosan leereszkedem
egy kötélhágcsón
az álmvilágba
a veszélyes ingoványba

BÍRÓ JÓZSEF

à PARTIR de DEMAIN

boldogságos
lenne
les JARDINS des TUILERIES
valamelyik
kényelmes
napozószékén
ücsörögve
:
terebélyes
falomb alól
békésen
nézelődni
:
majd
őrangyalsegédlettel
visszaröppennem
:
à MON VIEUX CAFÈ BIEN – AIMÈ

(szeretettel adom EVELYNE GOUPYnak)

PONT NEUF

szürkésfehér kőpárkányára könyökölve
görnyedek
:
lehajtott fővel
bámulom
a
csónakok mögött fodrozódó
játékos
habokat
:

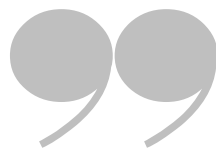
egybelátom
:
múltamat
jelenemet
jövőmet
:
alkonyattájt
:
la BASILIQUE du SACRÉ – COEUR
befogad
körülölel
:
révülés
gyógyít
:
minden gyötrelmes emlékem
elillan

(szeretettel adom ZALÁN TIBORNak)

POÈME TRANQUILLE

dans les petits hôtels
plüsstapétás falakba ivódott
„különös” sóhajok
:
plüsstapétás falakba ivódott
„különös” sóhajok
:
amelyeket sosem hallhatsz
:
PARIS
TOUJOURS
MERVEILLEUX

(szeretettel adom PETŐCZ ANDRÁSnak)

A csoda

Jöttem haza, uram, esett az eső csendesen, pöfeteg, szürke, reménytelen felhők uralták az eget, a szomszédos lovardában fel-felnyerített a fiatal ló, arrébb kutyák vakkantottak néha, komótosan áztatta az eső a világot, a sportpályákon diákok futottak mégis, egyikükön-másikukon kapucni, a házunkban dolgozó mester kiállt az utcai frontra csípőre tett kézzel, várta a kuncsaftokat, hogy gördüljenek oda hozzá az autók, hogy kibelezze, toldozza-foldozza őket, a műhelye majdnem teljesen sötét, pár lépcsőn kell bemenni hozzá, csak egy pici, apró ablak hoz be némi világot ide, nem bírom a fényt, mesélte többször, van, hogy napszemüvegben látom, köpenye állandóan zsíros, olajos, tudja, uram, az a seszínű fajta, két kocsi között vastag könyveket olvas, majd fogja a szerszámaint és belezni kezd, trancsírozni, akár egy leszúrt disznónak, úgy megy nekik, és a gazdák csak nézik aggódva, a nagykapu hangosan csapódik megint, akár egy ágyúgolyó, mondtam is múltkor a képviselőnek, de ő csak nevetett, a fiatal ember, mit tud maga a háborúról, eredetiskedett, majd tovább röhögött, még a kapcsolatunk elején javasolta megengedően, nyugodtan tegezhetem őt, tökön kellett volna akkor rúgni, az ilyen csak ebből ért, uram, de hát nem tettem persze, és akkor a kérdésre azt felelhettem volna, hát egy-két dolgot, igen, de minek, a dörrenés igazi hangját úgyse értené, az a típus, aki azt hiszi, mindig minden olyan volt, mint most, nyomkodja a telefonját szegény, mintha valaki hívná, keresné, egy közeli pincehelyiségben praktizál, az ablakot rozsdás rácsok védik, akár a Vasjancsi a régi mesekönyvben, mikor néz ki a sötétből a világosság felé, pontosan az arcomba, igen, és nem tágit, nem, és én sem, uram, farkasszemet nézünk egymással, már-már örökön-örökké, de a könyv lassan foszladozni kezd, és én is hirtelen kinövöm akkori önmagam, múltkor felkerestem, le kellett mennem hozzá, botorkáltam az olajos lépcsőkön, ezüst fény fogadott, az a teljesen művi, igen, mintha minden sztaniolpapírral lenne beborítva, a szék, az asztal, a falak, dohszag terjengett, hiába ült ott egy agyonparfümözött dáma, a titkárnő, gondolom, az asztalnál, papírok és akták előtt, az állottság bűze nem szűnt meg, uram, fontoskodva nézett, mint akinek annyi dolga van, hogy csak rövid időre birtokolhat engem, és akkor veszem észre, a haja is ezüstös és a bőre is, majd' mindene, igen, akár valami baba, amit már rég kidobtak, de nem nyugodott bele, a ráncai foszforeszkáltak a töredezett, vastag púder alatt, feldúcolt melle enyhén zihált, a székre mutatott, és feltűnően a hátam mögé nézett, a képviselőt keresem, mondtam, bejelentkezett, kérdezte és gúnyosan elmosolyodott, azonban ez a mosoly grimaszba ment át, igen, csúszott, és már-már rémisztővé vált ebben a kísérteties fényű bűdös helyiség-

ben, a falon itt-ott plakát, poszter, a sarokban egy rozoga hokedlin ósdi, lengyel kávéfőző, akaratlanul a gázpalackot is keresni kezdtem, ismerem, egykor ismertem az egész repertoárt, a piacokat jártam akkoriban, a lengyel cucok voltak a menők, szép, szőke, érett nők árulták őket, és ha hidegre fordult az idő, gyönyörű ezüstrókat akasztottak a nyakukba, hányszor, de hányszor estem kísértésbe, hogy megsimogassam azokat, hogy tapasztaljam, halljam a szőrszálak, a selymes bunda sercegését, de hát nem mertem, uram, nem merem lépni, amit most már nagyon bánok, sajnálok, igen.

Anyámnak is volt egy ilyen prémje, de az övé inkább vörösbe hajlott, az állat preparált feje lógott lefelé, ha magára terítette, attól féltem, még előnti a vér, a fejébe megy, és az emígy csillogó üvegszemek örökre elhomályosulnak. Néha, ha váratlanul megpillantottam a szekrényben, megborzongtam, sunyinak tűnt, igazi ravaszdinak, de a szőre selymesen puha volt. Nagyobb korban, rövid időre egy lakásba kerültem egy lengyel csoporttal, seftelőkkel, nők, férfiak vegyesen, a fürdőn osztoznunk kellett, néha kisebb sorok alakultak ki a helyiség előtt, ahol beszélgetni próbáltunk, egyik alkalommal, amikor váratlanul kinyílt az ajtó, a csillogó, fehér kádban egy gyönyörű szőke nő állt, kezében róka, csöpögött a bundájáról a víz, és én azt is látni véltem akkor, hogy a másik bundához, a lábak közöttihez finoman furakodik, araszol. Évekig megmaradt bennem ez a kép, és mint látja, még mindig felbukkanhat, igen. Feltör, áttör mindent, és újból úgy állok, dermedten, szinte megbabonázva, mint akkor ott, abban az IBUSZ-lakásban, az ajtó előtt.

A konyhában állandóan kávé, teát főztek a lengyelek, de már az az ajtó sohase nyílt ki úgy, uram, tehát a képviselő pincéjében, a sztaniolfényben a töredező arcú dámától sárga csekkeket kértem, kelletlenül húzta ki az asztali fiókot, de előtte még ciklámenszínű retiküljét hirtelen kipattintotta, vérvörös, hosszú karmaival belekotort, higgye el, uram, megjedtem akkor, félni kezdtem nagyon, hogy olyasvalamit húz ki onnan, amit nem akarok látni, nem, de csak morgott egy kicsit a bajsza alatt és már nyújtotta is a kért papírokat.

Nem messze innen, egy másik dohszagú pincében, olvastam, hallottam, valaki felakasztotta magát, napokig lógott a tompa csöndben, és mivel az ablak be volt törve, a viharos szél befújhatott, himbálózta a szegényt, de a kötél vastag volt, strapabíró, mesélték, írták, még csak nem is foszladozott.

Egyik rokonom fiákeres volt egy alföldi kisvárosban, állandóan az állomás előtt posztolt, akkor még a taxi ritkaságszámba ment, hatalmas, gyönyörű lovai voltak, néha megrázták magukat, akárha áram érintette volna meg őket ilyenkor, ment volna beléjük, elkábulva néztem ezt, ha ott voltam én is, szinte beleszédülve a remegésbe, és már én is rázkódni kezdtem, annyira, hogy alig lehetett lecsillapítani engem, ez a rokon, a fiákeres, keményen ivott, az asszony nem szerette, fiai utálták, egyik este, mikor a lovait biztonságos helyre vezette, bement a spejzbe, kiitta az összes befőtt levét, és fölhúzta magát a kolbásztartóra, nem tudom, lengett-e még egy kicsit, vagy rögtön levágták, végső soron ez már nem is érdekes.

Néha arra gondolok, uram, mást is észre kéne vennem, maréknyi aranyat a mocsárban, de ehhez kiváltság és adottság kell, valami ihletett pillanat, sajátos tehetség, megmagyarázhatatlan talentum, amivel megpatkol az élet, úgy, ahogy azt a lakatos nagyapám egyik szerb inasa tette, szabadidejében patkolta a különböző nagyságú tojásokat, uram, óriás türelemmel, hozzáértéssel szegezte a vékony héjhoz a pici, cizellált fémet, ami fénylett, csillogott, még a vitrinben is izgett-mozgott rajta a már-már vakító világosság, később ez az inas, már kitanult mesterként egészen délre költözött, de még évekig küldöztette nagyapámnak cirill betűkkel írt képeslapjait, miközben az öreg a Városháza díszvasait kalapálta, illegette, billegette, mintha ő is nyomot akarna adni az időnek, a városnak, jelet, hogy voltam, itt voltam, igen. Apró szobákban, helyiségekben laktak a segítők a családi házban, már kora reggel verték a vasat, délben az ügyeletes jó nagy kancsóval lement a pincébe, ahol a boroshordók álltak, mindenki kapott egy bögrével, hogy utána újból majd' estig menjen a munka. Mesélték, amikor haldoklott a nagyapám, az épp ügyeletes fiát küldte le, ivott a rózsaszín borból, és jobblétre szenderült, talán így kellene ezt csinálni, uram, mennyi tartás, következetesség, józanság van ebben, sokszor elgondolkodtatott ez engem, és ha abban a városban járok, mindig elmegyek a Városházához, és nézegetem, tapogatom, fogdosom az általa elültetett, hervadhatatlan vasvirágokat. És az az inas, lakatossegéd, a Bogumil, aki elismert mesterré nőtte ki magát ott délen, eljött a temetésre, mert megüzenték neki a hírt, ott állt egyedül fekete, furcsa ruhájában, mesélték, igen, az őszi temetőben, hosszú, hosszú ideig, és akkor, mikor már hazaindult a gyászmenet, nagyanyám zsebébe egy kis csomagfélét csúsztatott, aki bánatában vagy zavarában németül köszönte meg neki, és otthon felemás érzések közepette bontotta fel a fekete szalaggal átkötött dobozát, és finom textíliába ágyazva két megpatkolt tojást talált ott, de azok a patkók valójában piciny kereszttek voltak, de erről már nem beszélhetett a Bogumillal, mert ő a szomorú esemény után gyorsan távozott, és mint sok-sok év után elmondták, talán épp az akkori ügyeletes fia, aki szaporán, sietve hozta fel a pincéből a rózsaszín homoki bort, hogy látni vélték őt a temetés után a Városháza tövében, sápadt, beesett arccal.

És elmaradtak a cirill betűs képeslapok, megszűnt a műhely, és mikor egy rövid időre beköltöztem a lakatlan házba, akárha szellemek mászkáltak volna a félig üres, már-már romos helyiségekben.

Ajtók, ablakok csapódtak ki, csukódtak be teljesen váratlanul, a pincéből néha különös hangok törtek fel, többször megpróbáltam lemenni, kezemben gyertyával, de mégse vitt rá a lélek, az erő, a hit, hogy lássam, ott minden rendben van, úgy van, ahogy kell. De ki tudja, uram, hogy kell lennie a kellenek, ki mondja meg, mert ott, az IBUSZ-szobában, a lengyelekkel megosztott lakásban, azt hittem, már úgy-ahogy ismerem a világ dolgait, azonban az ezüstrókák mást üzentek nekem, új ablakokat nyitottak a világra, a szagok, az illatok, a hangok, sóhajok, az örömek és a bánatnak szófűzérei, a csalódás

és a révbejutás pillanatai új izgalmat, de zavart is keltettek bennem, nem csoda, uram, hisz alig voltam még tizenhét. Mert vékonyak voltak a falak a lakásban, és a körülöttem élők életét, szokásait tisztán kihallottam, és hozzájuk a fantáziám adta a képeket. És reggel, amikor a piacokra indultak, belopóztam a szobáikba, és a nyomokat kerestem, azokat, amelyek lázba hoztak engem, de ugyanakkor meghatározhatatlan, definiálhatatlan érzéseket keltettek bennem.

És most itt állok a ház előtt, a lakásom előtt, a komor, minden rosszal megspékelt őszben, legalább olyan nehéz, olajos súlyokkal a lelkemben, mik a már említett mester sötét műhelyében sorakoznak, vasak, rugók, hatalmas franciakulcsok és a mindent átütő fúrók, eszközök, és hirtelen megvilágosodik előttem, a kedvenc őszi hónapomban vagyok, és látom az aranysárgába öltözött fát, és a bíborszínűt odébb, és egy pillanatra átérzem, megtapasztalom a könnyedség, a lebegés, az öröm misztériumát. A talentum áldását, igen.

DÁVID BENJÁMIN

2020. 07. 23.

RÉMÁLOM A HALLER UTCÁBAN

Ma érdekes feladatot teljesítettem a munkahelyemen. Amúgy nem sok érdekesség lenne egy nyár végi, de egy második hullám előtti időszakban. Mindenki egy kicsit jobban izzad a tömegközlekedésen, mert a meleg mellett a kisagyban még a globális pandémia is tornáztatja az embert. A 17 fokra hűtött kombinók kontrája pedig csak a 35 fokos kettes villamos szerelvények. Büdös vagy, de legalább tüdőgyulladásod lesz.

Ezzel a felütéssel indultam el reggel, hogy elhozzam a kész, egyedi pólóinkat egy programunkra. Reggel tízre a IX. kerületi Nádasdy utcában kellett lennem, mert nem akartam olyan *feltűnően vívódni* a tömegközlekedéssel, ha a főnököm esetleg felhívna, merre is járok. Ha „hivatalos” okból az irodán kívül kezdem a munkanapot, egy kávé még belefér előtte valahol – ez később fontos lesz. Majd ráfogom a ~~nyuszi~~ BKK-ra. A Mester utca tölcseértorkolatában fekvő Haller utca azonban megálljt parancsolt. Na nem mintha a VIII. kerület kiáramló szirénéneke vonzotta volna az érzékszerveimet. Ennél sokkal prózaibb indokok készítették a lábaimat megállásra. De ne legyünk ily' hamariak. Már a Boráros téri 4–6 megállóban felötlött bennem, hogy a reggeli szendvicsemre tett uborka minden valószínűséggel az utolsó utáni perceiben volt. Az Oktogon felől érkező villamosról leszállva – mit sem törődve az intő jelekkel – érkeztem a csepeli HÉV végállomására. Az itt elfogyasztott kistej-kiscukor eszpresszómmal az előbb említett uborka pedig kölcsönösen jobbra húzta egymást a tankban. Hogy az olvasó kedvéért tiszta legyen az idővonal. A gondolat igazán csak a Boráros tér és a Haller utca/Soroksári út villamos-megálló között kezdett el igazán terhelni. Nem szükséges térképésznek lenni, hogy kiszámoljuk: ilyen lelkiállapotban a Nádasdy utca *nagyon* messze van. Utólag visszagondolva, semmi nem várt rám ott, ami segíthetne, de ilyenkor csak kis lépésekben tud gondolkodni az ember. Az aggodalom feszítő érzése, minden COVID-görbét megszégyenítve, exponenciális ütemben vágtatott a teljes letargia felé. Az átlagsebességemet a felkavart érzéseim mellett a szemközti török éttermek látványa is korlátozta. Sajnos egyik sem volt nyitva. Minden „Zárva” felirat csak tovább taszított a mélybe. Úgy éreztem magam, mint az a szerencsétlen, aki a kétezres évek elején írt egy élménybeszámolót a daath.hu-ra. Pár mikrogrammal tovább nyújtózkodott, mint ameddig a mentális takarója engedte, és a hazafele úton senki nem vette fel stopposként. Minden jármű, ami elhaladt mellette, tovább taszított a lelkén. Órákon át. Mielőtt én is átléptem volna a létezés egy másik körébe, eljátszottam ezzel a ha-

sonlaltal, de nem tudtam elterelni a figyelmem. És aki volt már hasonló helyzetben, tudja mi a következő megálló.

Amennyire tudom, a vajúdás egy hosszú folyamat. Nem próbálok megértést vetíteni, hiszen az ismeretelmélet gátat szab minden férfi elé, hogy megtapasztalja a folyamatot teljes valójában. Ott és abban a pillanatban az egész addigi létezésem mintha kitágult volna. A mindennapjaim rutinszerűsége ugyanis összehúzza az életem idővonalát. Az agyam napról napra jobban optimalizálja a történések befogadását, egészen addig a pontig, míg 2017 és 2020 között négy év helyett már csak pár hét van. Ez a fajta relativitás nem újdonság. És egy dakota közmondás talán még találóbb a helyzetemet nézve. *„Egy perc hosszúságát az határozza meg, hogy a WC-ajtó melyik oldalán vagy.”* De ott és abban a pillanatban megértettem, hogy találhat utat a kozmikus léptékű idődilatació a létezés ilyen profán zugaiba is. Hogyan tűnhet minden autó és ember, ami melletted van, irritálóan gyorsnak és zavarónak. A kapuig nem is éreztem, hogy zuhanok valami felé. Hogy az idővonalam tágulásával a világ gombostűméretűre zsugorodott körülöttem. Bezárt gyrosos vagy fodrászsalon; már nem is láttam őket. Teljesen kizuhantam az eddigi valóságom koordináta-rendszeréből. Ekkor ismertem fel. Egy fekete lyuk eseményhorizontján egyensúlyozok halálra és szégyenre ítéltetve. A bekezdés első két mondata pedig csak oda akart kifutni, hogy megindultak a tolófájások, és meg kellett állnom, hogy kifújjam magam.

A megsemmisülés határán azonban Ámán András rendőralezredes névtáblája hozott örömhírt Gábiel arkangyal helyett. A Haller utca jobboldalán, évekkel azután, hogy leszálltam a villamosról, találtam rá az egyetlen közintézményre, ami ezen a keddi napon nyitva volt. A felismerés csak egy pár tizedmásodperccel később ért el. A IX. kerületi rendőrkapitányság mellett téblábolok. A döntés gyors volt és határozott. Nem értem rá azon gondolkodni, hogy a *„Szolgálunk és Védünk”* duóból melyiket fogják teljesíteni a biztosurak, ha belépek az ajtón. Éreztem a zsigereimben: csak akkor tudok ebből az örvényből kiszabadulni, ha elkezdek úszni felé. A helyzet abszurditása és az épület klebelsbergi jellege miatt nagyon gyorsan regresszáltam az általános iskolába. Szerencsémre ebben az időszakban egy éles eszű diáknak számítottam, aki könnyen feltalálja magát különböző helyzetekben. Újdonsült szuperképességemet kihasználva gyorsan vázoltam a helyzetet az első embernek, aki felvette velem a szemkontaktust. Szintén szerencsémre, a bejáratnál szolgálatot teljesítő rendőr zavartsága meghaladta az én szégyenérzetemet. Egy gyors mea culpa után meg is kaptam az engedélyt és az útbaigazítást. Itt ejthetnék egy pár szót a magyar közintézmények általános állapotáról, de szerintem senkinek nem mondanék újat, aki ebben az országban végezte el a középfokú tanulmányait. Ahogy már utaltam rá: a századfordulás, dualista belsőépítészet viszonylag kis hangsúlyt fektetett az organikus kialakításra, de ami az ajtó mögött fogadott, arra kevés magyarázatot talállok utólag.

Ennek ellenére sem szeretnék hálátlannak tűnni, *hisz oly hontalan voltam, mint amilyen gyámoltalan a szükségét végző vadállat.*

Ezek természetesen csak most futnak át az agyamon. Valós időben az akció nem tarthatott tovább pár percnél. Az általános iskolás mentáltrippem viszont itt fordult elviselhetőből rémesbe. Az elkeseredettséget leplezendő, ki-mért léptekkel haladtam, és nyitottam ki az ajtót. Szerintem sokak számára jól körülhatárolható az a sokéves emlék, miszerint: *„Előbb hagyom, hogy kikristályosodjon mint, hogy ITT menjek el mosdóba.”* És ez a szorongás nemcsak a tisztaságból fakad, hanem a társaidból. Mert a gyerekek kegyetlenek tudnak lenni, és megérzik, ha kiszolgáltatott vagy. Így, ha általános iskolában B-terv híján sikerült rávennünk magunkat a mosdóhasználatra, akkor gyerekek egész generációja szorongatta a kis fémbeakasztót, hogy még csak résre SE lehessen kinyitni az ajtót. Az ajtó a IX. kerületi rendőrkapitányságon márpedig nem kevesebb mint 5 méterre (!) volt az ülőkétől. Amennyire bizonytalan volt a kis fémbeakasztója annak az ajtónak, annyira bizonyos volt a terror, ami hirtelen előtört. A Trainspotting kezdőjelenetét helyből megugró látványra nem is szeretnék kitérni, röviden: kockázatnom kellett.

Jelentem: az akció sikerrel zárult. Miközben elhagytam az épületet, még egy zavartnak tűnő rendőr megkérdezte, hogy mi járatban vagyok. Én pedig borostás terézanyaként válaszoltam neki. De hogy mit, arra őszintén nem emlékszem. Az idő visszatért a megszokott medrébe, és amilyen gyorsan megváltozott a valóság, olyan gyorsan tűnt álomnak minden. Néha még gondolok rá.

SZÁZ PÁL

A kamillaszedő

Leirat

A bádigos munkája művészi tökélyű
a markolat hegesztése tartós
akár az illesztékek
a doboz behajtott oldalába
a fém fogazat

Az arányok tökéletesek a fogazat
egyenlő hosszúságú és élű
a gép és a kéz násza szülte alkotmány
a doboz szájának többi három oldalával
egyenlő magasságú a fogazat
középtájt enyhén behajlik
praktikus nem akad semmibe ha nem kell
ha kell siklik virágfejekbe harapva

Markolata harmonikus
az ember alkotta géppel az embernek
belesimul a tenyerébe
az ökölbe szorított ujjak
nem érnek a doboz lapjához
a marok mégis biztosan tartja

Proporciói arányosak és talányosak
a doboz paralelogramma oldalai miatt
ebben rejlik a misztériuma
az egyensúlyban

Ha letesszük a szedőt
az nem áll meg feneke lapján
megbillen de fel nem borul
hátrahanyatlik súlypontja
a szedőt markolata húzza
s annak alsó éle támasztja
a fenék hátsó paralelogramma
rövidebb szárának éle
és

a markolat nyugvópontja
egyenlő szárú háromszöget képez
a szedő súlypontja ennek közepére tolódik

Saját testének ürege és nyele közt félúton
nyugszik a szedő állandó egyensúlyban
és állandó feszültségben
egy végtelenített esésben
egyszerre nyugszik és táncol
akár a kamillafejek a szélben mondtá

De megszédve tette le
teli kamillavirágfejekkel
a szedő nem billent ki
testéből a háromszögbe
ürege telve nem lendült ki súlypontja
a fenék mind a négy sarkát
nyomta az élet nehézkedése

Válaszok

Mikor is? Talán miután megalakút a jáérdé
miután má' mindénki beát
öregapád is
akkor alakút
a rokkantégylet
öregapád tag vót
éjártok

Hun is? Hát ott a vasúton túl kaptak a jáérdétű
A Cifri vót a' elnöke
Amēre a csibegyár van mámo
rom má' bekrépát a privatizácijótú
Ahun a Bikákó mēg a Baláto felé vissza a' út
papfődek vótak a rígi világbo és ott

Há' mit is? Há' kamillavirágot mēg olyan
is vót hogy lēvandulát
valamicskét kaptak érte a tagok nēkik
lēhetett mēnnyi szēnnyi

Kié, kié? Öregapádé járt a' is de azér' öreganyád is
vagy én vagy anyád olyan kicsinka vót
szokott neki mēnnyi segítenyi
szokott járnyi Cifrinek vót malma
az bemēnt a jéerdébe köllött
a palláson szárította

Kinek? Hát elatta fővásáróták
víkon píz vót az nem írte meg babrákonnyi
de csurrancsēppent így lett
tejadílutánro mēg osztán kirándút a rokkantēgylet ējártok
Tátrábo Gyűgyre mēg Dugyincére Prágábo is ēccēr

Mi baja? A tüdeje miatt tēbécé
ezér' sē nem vótam én sē katuna
öröklődik
asztán ēhoztam azóta nálom van
csicskázottak is érte öleget pedig
ugyanannyit dógoztam mind aki vót katuna mēg többet

Vígű? Kigyógyútam kinyőtem öregapád is vínsígre
Vót Lēfantovcénn
fürdőbe' vótunk itet öreganyáddó mēg
a komaasszonnyā megníznyi
hazagyütt aszonta jó vót a fürdőbe'
ott minden nap vasárnap van monta

Mire? szívre hāt meg nem a tüdejire
infart a tēbécé kora után ēgyütt a' infarté
öreganyád aszongya hun van má ez a' embēr
nos a' udvaron taláto meg
mēnt vóna fusiznyi mer' szokott
járnyi a kőművesék mellé segítkeznyi
vagy vasárnopi misére má' nem is tudom

Hugyann? Aztán kīsőbb, évekkē kīsőbb
talátom meg a kocsiszínbe'
úgy talátom meg a rígi haraburdok között
fő vót akasztva a gērēndánn ēggy rozsdás szēgre
aztán én mēntem csak úgy
a sēnkifőggyire
emlíkszó ēccēr olyan kicsinka gyērēk vótá

Mikor? Ténnap
úgy feküdtem a főlíjábó mind öregapád
úgy taláták meg a' udvaronn
útba' vissza a vécérű a udvaronn
tött a feje alá ëty fé'téglát dëszkát
összetette a kezejit minha imátkozna
ennyi ideje maratt
legalább nem szemvedött bár kituggya

Mijér'? Mer' nem tuttam főkényi nem mënt
vigyázok én vigyázok
a kamillavirág a szív orvosa monta
osz' mégis mégis nem a tüdő
jó orvos de rokkant vagy nem rokkant
mindën pacijëns meghal ëccër
në pityëregjé lësző még katuna
vat' te má nem is

Mikorra? Há' në viccőjjé' te gyërëk
nem kő visszahoznyi tijed
öröklődik
dehogy mëgyëk én má' kamillát szënnyi
nëkëm má mindën nap olyan
minha vasárnop vóna
ráadás monta a rokkant pacijëns
lehajúnyi még csak mënne de má' osztánn

JAHODA SÁNDOR

előre

már elmúltam negyvenöt és még mindig
csodálkozom mit keresek én itt hol
a madár se jár ingyen nemhogy a
sültgalamb repülne a szájba rágják
úgyis mindenkinek a könyökén jön ki
vagy mi ez a kerge parti forгатag
kérdem én az asztalon táncolnak sőt az
asztalt táncoltatják és az asztal
alá isszák magukat az egészet egy
műanyag palackba zárt üzenettel küldöm
melegebb éghajlatra de kurva sürgősen az
utolsó pedig tegye be az ajtót és
adja be a kulcsot előre is köszönöm

üzenet

a tengerekben
tavakban
folyókban
patakokban
milliárdszámra úszkáló
palackok
fontos
üzenetet hordoznak
buborékos vagy
mentes

2022. május

fantáziaország

azzal a lánnyal egy diadal
menet simán beleférne az
időmbe előbb azonban egy
csomó szívküldi nyelves
csók az ajkakra hiszen
az ember nem ront
be csak úgy ajtóstul
a házba ha csak nincs
sürgős dolga arra
felé fordulok *igen*
igen igen mondja és
én készséggel elhiszem
neki aztán beteszem
az ajtót elvégre ez
a dolog csakis kettőnkre
tartozik senki másra

SÁRKÖZI LÁSZLÓ

Haikuk

1.
A csótány kimúlt,
összetört maradványa
falamra ragadt.

2.
Vízeletes kőpadló,
a WC-deszkán
is vétek sárgáll.

3.
Olykor veszekszünk...
De szinte majd mindenben
segítjük egymást.

4.
Beteg szobatárs:
vörös foltok a lábán...
De munkába megy.

5.
Akár egy gyerek,
átöleli önmagát.
Mindig így alszik.

6.
Áttör a falon
szagztatott köhögése...
Könyvet ne vegyél!

2022. május

7.
Zokog, szinte szó
szerint patakzik könnye:
Tüdőrákja van.

8.
Tyúkketrec méret
hűtő, sok olcsó étel.
Olykor megromlik.

9.
Kiabálás, düh,
pofon nem mer csattani...
Keserű béke.

10.
Csak nézni tudjuk:
padlón vagy száz apróság.
Randalíroznak.

11.
Gyürt újságpapír,
tömény-italos üveg.
WC-be dobták.

12.
Valaki késett:
a WC-csésze mellett
diszkrét hasmenés.

SZILASI LÁSZLÓ

*Hungarian microdose**

(ESSAY)

*Nem mondhatod elég következetesen:
ez nemes, ez talmi, ez érték, ez vacak.
(Márai Sándor)*

Négy ökörrrel se lehetett volna visszatartani.

Hatalmas erővel igyekezett Nyugatra (bármit jelentsen is ez), és közben valami olyasmit magyarázott a lányom, hogy régen is ez volt. Elindultak a barbárok Róma felé, mert azt gondolták, hogy ott jobb lesz nekik. Igen, gondoltam magamban, és aztán ezzel a nagy áradással el is pusztították a halhatatlan Rómát, amit aztán csak évszázadokkal később próbált majd feltámasztani a reneszánsz: furdalta a gyilkos vadakat a lelkiismeret. De azért támogattam, részben abból az önző okból, hogy tudni akartam, képes-e úgy élni Franciaországban vagy akárhol, hogy ne legyen része emigrációs érzelmekben. Azt azért mégsem akarhattam, hogy ő is kíváncsi legyen.

A kíváncsi közben mindenki olyan lesz, mint amilyen valójában. Lehull róla minden, ami fölösleges. És Márai Sándor még azt is meglátta, nagyon rövid idő alatt, hogy ez a könyörtelen tétel rá is igaz. Ül a magyar író egy hatalmas, New York-i színpadon. Furulya szól a kezében, egy nyomorult tilinkó. Ki se hallatszik a nézőtérre. Nem akartam ezt, nem akartam, hogy ő is Ábel legyen Amerikában, és azt sem akartam, egyszer majd, mint Oravecz főhősének, neki is azt kelljen tanítania a fiának-lányának, hogy az autó magyarul úgy van, hogy – cáré. Meg akartam tudni, hogy a nemzeti eszme van-e még olyan erős, hogy akadályozza az európai identitás kialakulását. 2013-at írtunk ekkor, augusztus közepe volt, eszelős és buta, közép-európai forráság.

Evekkel korábban jártam a szegedi Csillag börtönben. Azt tapasztaltam, hogy a foglyoknak és a fogvatartóknak van egy közös céljuk: soha ne történjen semmi. Mert az komplikációkhoz vezethet. Baj lehet belőle. Az első híradás az volt, hogy a Nyugat olyan, mint egy előkelő börtön: senki nem akar semmiféle problémát. Olyan az egész, mint Hamburg kikötője: hatalmas tengerjárók és picike csónakok, mindenki óvatosan kerülgeti a másikat. A körütekintésről szól az egész. Ez részben azt eredményezi, hogy a közlekedésben mindig a gyengéknek van igazuk, Franciaországban még sohasem gázoltak biciklistát. Másrészt viszont azt, hogy ott megteremhetnek olyan alakok, mint Anders Behring Breivik, aki 2011. július 22-én hatvankilenc táborozó fiatalot lőtt agyon a norvégiai Utøya szigetén – nem szólt előtte senkinek.

Idővel arra jött rá, hogy Montpellier-ben az a szokás, hogy a kirekesztőket kirekesztik. Majd ha meggyógyul, visszafogadják. Aztán arra, hogy az egyetemen senki

* The project is co-financed by the Governments of Czechia, Hungary, Poland and Slovakia through Visegrad Grants from International Visegrad Fund. The mission of the fund is to advance ideas for sustainable regional cooperation in Central Europe. This publication is the part of the project "RETURN TO THE FUTURE - art, culture and new media in Central Europe after the pandemic".

se magyar, senki se francia, mindenki máshonnan jött, és arra is, hogy ő hiába tudja, ki volt az a Kálvin János, ez a tudása senkit se érdekel. És aztán arra is, hogy arrafelé sokkal több és jobb minőségű élelmet kap a pénzéért, emiatt jóval egészségesebb, és ha esetleg mégis baja lenne, a francia egészségügy jóval hamarabb gyógyítja meg. Sírni egy platánokkal szegélyezett sétányon szokott, ha pedig nagyobb volt a szomorúsága, kiment villamossal a tengerpartra, és ott nézegette a hatalmas tömegekben mozgó, rózsaszínű flamingókat. Az embereit siratta, nem a nemzetét, de a magyar társas közösséget ekkor sem kereste meg. Közben pedig azt kérdezgette magától, mi az értelme annak, hogy itt van egyedül, ezen a rettenetes tengerparton, amit 1854-ben maga a nagy Gustave Courbet is megfestett. A lányom húsz éves volt ekkor. Még nem jött rá, hogy kérdésére maga a kérdés a válasz.

És aztán jöttek a férfiak. Az egyikkel, egy gyönyörű, fiatal franciával elment Marseille-be. Ott aztán elszerette egy nála néhány évvel idősebb görög legény, aki hamar átköltöztette Athénba. Úgy gondolta, minden költözés az ő akaratából is történt. De Athénban mégis abban a helyzetben találta magát, hogy hiába ment messzire, mégiscsak utolérte a nemzeti lét iszonyata. Ő görögül nem beszél, a barátja görög barátai pedig nem ismerik az ő nyelveit. Ül a kocsmában, issza a Diplomatico nevű rumot, nincsen játszótársa. Először egy dohánycégnél dolgozik, aztán a Google-nál, tanulja a görögöt.

És aztán 2019 decemberében elindult a járvány: a kínai Vuhan városában új típusú koronavírus okozta betegség jelent meg, és a járvány gyorsan átterjedt Kína más térségeire és a világ többi részére. Később az Egészségügyi Világszervezet hivatalosan SARS-CoV-2-nek nevezte el ezt az újfajta koronavírust, az általa okozott betegség pedig a COVID-19 nevet kapta. Görögországban 2.538.168 bizonyított megbetegedés és 26.303 haláleset történt. Görögország a 2022-es nyári szezont a tervezett április közepe helyett hivatalosan március 1-jén nyitja meg, és a 2019-es rekordév anyagi eredményeit teszi céljá. A lányom nem bízott a görögökben. Tudta, mit jelent az a szó, hogy Grexit. Tudta, hogy nem szeretnek adót fizetni, tudta, hogy amíg Magyarországon katonai módszerekkel tartják fenn a rendet és az államnak való teljes alávetettség képzetét, addig a hatalmas Hellász voltaképpen fittyet hány a járványra, talán nem is volt kezelés. Tetszetős volt ez a lazaság. A lányom mégis haza akart jönni.

Először busszal járt vissza Magyarországra. Több napos út, néha egész nyári hónapokat töltött ebben az országban. Őrizte a kapcsolatait. És közben kezdte elveszíteni a kintieket, ezen aggódott. Aztán áttért a repülőre, de akkor is sokáig maradt itt: hiába őrizte a kinti kapcsolatait, az ittenieket mégiscsak kezdte elveszíteni, pedig, végeredményben, mire is őrizgeti őket, miért. A barátja nyaranta, tavasztól ősziig, egy kempinget vezet a 74 km² összterületű Szifnosz szigetén. Vele kellene maradnia márciustól szeptemberig. Jöjjön haza télen, karácsonyra, amikor a barátja ügyis egyfolytában az AEK Athénnak szurkol, összeurópai helyszíneken, a folyton ordítózó barátaival? Mi legyen a megoldás.

Nos, mint oly sok gonosz művelet, a mikroadagolás is a gyógyszeriparból ered. Ez egy olyan technika, amellyel a kábítószeresek viselkedését vizsgálják emberekben olyan alacsony dózisok beadásával, amelyek valószínűleg nem fejtenek ki az egész testre gyakorolt hatást, de elég magasak ahhoz, hogy lehetővé tegyék a sejtválaszt. Ezt 0. fázisú vizsgálatnak nevezik, és általában az I. klinikai fázis előtt végzik el annak előrejelzésére, hogy egy gyógyszer életképes-e a tesztelés következő fázisában. Az emberi mikroadagolás célja az életképtelen gyógyszerekre fordított erőforrások és az

állatokon végzett vizsgálatok mennyiségének csökkentése. (Ritkábban a mikrodózis kifejezést kis mennyiségű gyógyszer pontos adagolására is használják, és amikor ez a gyógyszeranyag folyékony is, a művelet potenciálisan átfedheti az úgynevezett mikroadagolást.)

Pszichedelikus mikroadagolásban is használnak szubküszbő dózisokat, annak érdekében, hogy javítsa a kreativitást, növelje a fizikai energiaszintet, elősegítse az érzelmi egyensúlyt és növelje a teljesítményt a problémamegoldó feladatok esetében, továbbá szorongás, depresszió és függőség kezelésében. A mikroadagolás gyakorlata a 21. században egyre elterjedtebbé válik, és egyre többen igényelnék és igénylik a gyakorlat hosszú távú előnyeit – különösen a Szilícium-völgyben.

Ülnek az okos és értetlen fiatalemberek a Silicon Valleyben. Rettegnek a koronavírustól. Mikroadagolnak. És ezek a mikroadagolók (akik 5-20 mikrogrammnál nem többet vettek be bélyegből, vagy 0,1-0,3 grammot pszilocibin gombából, vagy egyéb hallucinogénekből olyan csekély mennyiséget, ami mozizást vagy trippelést még nem okoz), sokkal magasabb pontokat értek el, amikor a nyitott gondolkodást, a bölcsességet vagy a kreativitást mérték náluk, és jóval kevésbé voltak hajlamosak diszfunkcionális attitűdökre vagy negatív érzelmekre, továbbá erősebb lett az immunrendszerük. Mindez azért lehet így, mert az agykérgi funkcióik gördülékenyebbé válnak. A szilícium-völgyiek bölcs eszet és kemény védelmi rendszert doppingoltak maguknak. Hátha más is megteheti. És nem csupán a kábítószerekkel.

Az athéni nő, a lányom, végeredményben arra jött rá, amire Esterházy Péter Bécs-csel kapcsolatban: néhány napig csudálatos, a fölött viszont rettentő. Bejáród a múzeumokat, és aztán hirtelen megmutatkozik a felső réteg alá befülledt, érintetlen és zsíros nemzeti szocializmus. Magyarországgal ugyanez a helyzet. A nézni- és hallgatni-valók kitöltenek néhány napot. De ha tovább maradsz, a terület alól azonnal kirobban az elementáris bunkóság, a jobbágyok és a dzsentrik gyávasága, úrhatnámsága és mindent elfedő részvétlensége. Egyszer, amikor advent idején hazajöttünk Rómából, a Nyugati pályaudvar aluljáróinak dzsungelében (útítársam – akkor még – alkoholistá volt) bementünk egy kocsmába. Olyan volt, mintha a Csillagok háborújából került volna oda: szörnyűséges és bűdös mutánsok kortyolták, iszonyú cigarettafüstben, a kevertet meg a korszó kőbányait. Úgy gondolom, az athéni nő ezt a tapasztalatot próbálja megspórolni magának.

A repülőgép éppen két óra alatt jut el Athénból Budapestre. Férihegy állomáson felül az első szegedi IC-re, menetidő: kettő óra húsz perc. A városban taxit használ. Általában csütörtökön délután érkezik a Kisfaludy utca 52.-be, és vasárnap este indul el vissza. Megalszik az anyja pesti albérletében, onnan éri el a hétfő reggeli gépét, 06.50., már Athénban ebédel, Fotomara 63. A hungarian microdose, a magyaros mikroadagolás azt jelenti tehát, hogy mindig olyan kevés időre jön Magyarországra, hogy a családján és a barátain kívül ne legyen ideje mással is találkozni. Aztán egyszer ez a szép és bölcs szokás is véget ér, és egy borzasztó napon végleg ott marad majd a hatalmas Athénban.

Házibulik és ideológiák

SZABÓ GÁBOR ÉS RADNÓTI SÁNDOR BESZÉLGETÉSE*

SZABÓ GÁBOR: Köszöntöm az egybegyűlteket, és külön örömmel és szeretettel üdvözlöm a 75 éves Radnóti Sándort. A ma esti beszélgetésre készülve egy elsőre nehezen megoldhatónak tűnő problémába, mégpedig a beszélgetés menetét, sarokpontjait érintő problémába ütköztem. Mindközönségesen abba, hogy mi a csodáról is kérdezek. Arra gondolok, hogy a születésnap beszélgetés műfaja előir bizonyos tartalmi vonatkozásokat, amennyiben egy efféle ünnepi köszöntés során elsősorban az ünnepeletrajzi és/vagy szakmai bemutatása kell, hogy megtörténjék, természetesen kiválóságának megfelelő kidomborítása mellett.

Ám 2018-ban a Litera munkatársai már készítettek veled egy életútinterjút, ami két részben meg is jelent a portálon, sőt aztán a *Sosem fogok memoárt írni*¹ című köteted elején is olvasható volt. Életrajzi tematika tehát sajnálatosan kilőve. Egy másik lehetőség lett volna szakmai életutad bemutatása. Ezzel meg az volt a baj, hogy néhány évvel ezelőtt, amikor Szegeden voltál, egy épp velem folytatott nyilvános beszélgetésen már könyvről könyvre, igen alaposan végimentünk bölcséleti, filozófiai, kritikai pályafutásod stációján, és ez a beszélgetés szintén olvasható lett nyomtatásban, az érdeklődőknek tehát elvileg hozzáférhető.² Úgy gondoltam, ezt sem lenne érdemes még egyszer megismételni. Hogy tehát ne haladjunk ez előzőleg említett interjúk nyomvonalán, végül a következőt találtam ki.

Különböző idézeteket fogok neked fölolvasni, részint szépirodalmi művekből, részint dokumentumokból, elméleti írásokból vagy visszaemlékezésekből vett részleteket, melyekben az a közös, hogy mindegyiknek szereplője vagy valamilyen módon. Vagy név szerint is említésre kerül az események főszereplőjeként, vagy pedig szűkebb-tágabb baráti körödn keresztül kapcsolódsz a történetekhez. Én pedig azt kérem, kommentáld ezeket az idézeteket, meséld el, milyen emlékeket hív elő benned az adott szövegrész, miféle élethelyzetedhez kapcsolódnak az ott leírtak. Megpróbáltam időrendben elhelyezni ezeket az idézeteket, ennek ellenére nyilván nem fog egy szigorú értelemben vett életutad megrajzolni ez az idézet- és emlékezésfüzér, sőt az sem biztos, hogy életutad legfontosabb pillanataira utalnak. Remélem azonban, legalább emlékezetes pillanatokra. Akkor kezdjük is, az első idézet a következőképpen hangzik:

* Szövegünk a 2021. szeptember 23-án, a szegedi Grand Caféban, a 75 éves Radnóti Sándorral folytatott beszélgetés szerkesztett változata. A programra az V. Magyar Könyvkiadók Napja – Évfordulók emlékezete című esemény keretein belül került sor, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara, a Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány és a Grand Café közös szervezésében. Az írás az NKFI Alapból megvalósuló OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

¹ Radnóti Sándor: *Komolyan vettem az íróasztalamat*, in: uő: *Sose fogok memoárt írni*, Magvető, Budapest, 2019, 7–49.

² *Kritikus figyelem*, in *Műút* 2015/3, 46–52.

„Szabó Endre tanár úr irodalmat, főként költészetet tanított. A nyelvtant sosem erőltette, de a testét sem, amit könnyedén hordozott gumitalpú cipőkkel, pedig Szabó tanár úrnak enyhe pocakja volt a sötétkék zakó alatt. Hozzá kihajtott nyakú fehér ing, mégis néhány szem korpa a válltömésen a tanár úr sárgásszürke, hullámos hajából. Mint egy megöregedett költő a születésem előtti múlt kommunista illegitimitásából. (...)

– Te nem írsz verseket, te Rozner?

Később ezt kérdezte Szabó, mire én, hogy szoktam titokban, tanár úr, de minek megmutatni egyelőre. Nem?

Erre Szabó:

– Mert én beszéltem a Temesi igazgató úrral, hogy kéne csinálni egy irodalmi lapot az iskolában, a Temesi igazgató úr meg ijedtében igazgatói engedélyt adott nekem. Ne félj, én fogom szerkeszteni, senki sem szólhat bele!”³

RADNÓTI SÁNDOR: Ez egy rejtély számomra, hogy a Rózner Géza, aki Bereményi Géza azóta, miért Szabó tanár úrnak nevezi Kovács Endre tanár urat, miközben Temesi Alfréd igazgató urat Temesi igazgató úrnak nevezi. Ennek a titkára a *Copperfield*-könyvében nem jöttem rá. De az kétségtelen, hogy nagyon pontos leírás. Ez a néhány szem korpa, hát jóval több volt. De nagyszerű tanár volt, bolond ember volt, elannyira bolond, hogy egyszer egy osztályküldöttség élén zárt osztályon látogattam meg, merthogy akkor éppen ott volt, mivel nála paradox hatást váltott ki a centedrin. Ez egy élénkítő-serkentő, amit úgy látszik, kábítóként használt. És amikor már napi száznál tartott, akkor zárt osztályra került. Nagyszerű tanár volt, amit egyébként ez a gesztusa is mutat, hogy megengedte, hogy meglátogassuk a zárt osztályon. Kigyógyult egyébként, s új szenvedélye a szivarozás lett. Egészen nagyszerű tanár volt. Nekem akkor nagy fölfedezés volt Pilinszky János költészete, a *Rekviem* című kötetet kaptam meg valakitől, és ott fedeztem föl magamnak. Ugyanakkor meg lukácsista voltam, tehát össze kellett egyeztetnem a lukácsizmusomat azzal, hogy egy katolikus költő hihetetlen megrendít, és egy kétségkívül gyenge elméletet, elméletecskét találtam ki és mondtam el Kovács tanár úrnak, hogy igen nagy költő, de egyhúrú. Kovács tanár úr rám nézett, felejtethetetlen volt, azt mondta, hogy lehet, hogy egyhúrú, de ezen az egy húron nagyon édesen zeng. És ez meghatározta bizonyos értelemben az életemet, azonnal éreztem a dolog lesújtó és megsemmisítő ironiáját, és akkor elkezdtem komolyan venni, hogy Pilinszkyvel foglalkozzam, és akkor abból lett, ami lett, teória is, meg kritika is. A dolgokhoz hozzátartozik, de ez már egy másik kérdés, hogy a Pilinszky iránt érzett elragadtatásom, miközben nagyon nagy költőnek tartom továbbra is, az idők folyamán csökkent, és ennek az édes zengésnek más értelme támadt számomra: az, hogy talán kicsit néha túl édes ez a zengés.

SZ. G.: Az idézetből kiderül, hogy Bereményi Gézával egy darabig osztálytársak voltak.

R. S.: Igen, egészen addig, amíg a második közepén ki nem vágtak a Cukor utcából, és őt pedig az év végén vágták ki. Egyébként még hadd tegyem hozzá Gézához, hogy izgatott, erotikus légkör volt körülötte, és azonnal tudtam, hogy ebből az emberből

³ Bereményi Géza: *Magyar Copperfield*, Magvető, Budapest, 2020, 385, 389.

költő lesz. Előadta ugyanis, hogy van itt egy cirkusz, és hogy ott van egy olyan hihetetlen heves művésznő, akihez sorba lehet állni a szünetben, mert teljesen kielégíthetetlen. És amikor ezt előadta, leesett a tantusz, hogy ebből a fiúból költő lesz.

SZ. G.: A sorban állásról mesélj még...

R. S.: Nem próbálkoztam.

SZ. G.: Jó, menjünk akkor tovább, lássuk a következő idézetet.

„Végh László József-körúti apró cselédszobája a hatvanas évek folyamán az underground közösségi élet egyik legfontosabb helyszínévé vált, ahol a változó összetételű, a kulturális ellenzékiesség kohéziója által összefogott közönség egyben saját műveinek aktora is volt. Pályakezdő költők, új irodalmi nyelvet kereső kísérletezők, a professzionizmus kritikussai és az improvizáció hívei olvasták fel egymásnak legújabb írásait. Legtöbbjük számára csak az útkeresés első fázisát jelentette az irodalom, és a továbbiakban más médiumok, a film, a fotográfia, a festészet vagy éppenséggel az antiművészeti jelenségek, a happening és a fluxus felé fordultak. A Dr. Végh archívumában fennmaradt hangfelvételeken többek közt Tandori Dezső, Radnóti Sándor, Altorjay Gábor, Büky Géza olvassa fel írásait, vitatkozik az irodalom és a képzőművészet kurrens kérdéseiről, vagy parodizálva tárja a többiek elé valamely irodalmi kiadó visszautasító levelét.”⁴

R. S.: Én nem olvastam fel írásomat Végh doktornak, de az kétségtelen, hogy kérésére egy vodkával tarkított délelőttön a kis cselédszobájában, ahol lakott, felnőtt és érett férfiként, a szülei lakásában Fortinbras monológját adtam elő; hogy miért, azt nem tudom.

SZ. G.: Talán a vodka miatt...

R. S.: Nyilván, nagyon szerettem, imádtam ezt a monológot, mint ahogy az Arany egész Hamlet-fordítását. Az egyik legszebb magyar sort, vagy magyar két sort ott találok, mégpedig azt, hogy „Ő irgalomnak minden angyali, / S ti égi szolgák, most segítetek!” Valahogy ez a két sor mindig megborzongatja a hátamat. Mindenesetre emlékeztem erre a felolvasásra, és amikor 50 évvel később újra találkoztam Végh doktornal, mert összehoztak egy találkozót kettőnk között, akkor átadta nekem ezt a felvételt, amely ott hányódik az íróasztalomon, azóta sem hallgattam meg, de pontosan tudom, hogy hol rontottam el, hogy mi az, amit rosszul mondtam benne. Mindenesetre tudni kell, hogy Végh doktornak volt egy évtizede, amikor besúgó volt, aztán egy következő évtizede, amikor már nem volt az, amikor valahogy kiverelkedte magát ebből a foglalkozásból. Ő röntgenológus orvos volt, és zeneszerző és a modern zenének az apostola, akitől először hallottam például a Stockhausen nevét, és lemezeket hallgattunk nála, s volt egyszer a Vécsey utcában vagy akörül egy rajziskola, vagy művésziskola, ahol egy jelmezbálban vettem részt, ahol ő is ott volt, és szerényen Jézus Krisztusnak öltözött. Időnként elkiabálta magát és akkor mi, a hívei, köré sereglettünk. Az volt a jelszó, hogy „Zárjátok be a belső kabinet ajtaját, mert kormányválság lesz.” És akkor bezártuk a belső kabinet ajtaját, és Fenyő A. Endre képeivel, aki ennek az iskolának a vezetője volt, csúnya dolgokat csináltunk, amiket nagyon röstellék ma már.

⁴ Kürti Emese: *Glissando és hírtépés*, L'Harmattan, Budapest, 2018, 99.

SZ. G.: Bereményi *Copperfield*-könyvének a végén van egy hosszú házibuli-leírás. Kisfaludy András dokumentumfilmjében, ahol Végh doktortól kezdve ennek a társaságnak nagyon sok tagja mesél ezekről az évekről, többek közt Kenedi János beszél erről a nagyon hosszú házibuliról, te ott voltál esetleg ezen?

R. S.: Nem tudom, hogy melyik ez.

SZ. G.: Ez a '64-es szilveszteri buli a Semmelweis utcában, ami több, mint egy hétig tartott.

R. S.: Nem, ilyenén nem vettem részt. Elgondolkodtam, amikor írtam a Géza könyvéről, hogy olyan hihetetlen hasonlóság van a Nádas Péter könyvében a *Párhuzamos történetek* fantasztikus házibuli-világával, ami szintén a '60-as évek első felében játszódik, hogy vajon olvasta-e Géza, de végül arra jutottam, hogy majdnem biztos, hogy nem olvasta Nádas.

SZ. G.: Hány éves voltál? Csak hogy időben el tudjuk helyezni, hogy most a Végh doktor széanszain hol is tartunk a te életutad tekintetében.

R. S.: Talán 17-16. Egyébként Kenedi Jancsi, aki akkor országos barátom volt, ő vitt el a Véghez, és ő hozta létre ezt a kapcsolatot.

SZ. G.: A következő egy vers. Felolvasom.

„Akkor sokat hallgattunk rádiót, ha emlékszel, / többnyire nálunk, és mindig ugyanazt a műsort / ugyanazon az adón (közben egyre kevésbé / hittük, amit korábban sem – talán ha láttunk / halvány esélyt rá), a lányok vajaskenyeret / kentek a konyhában, paprika, paradicsom / volt bőven és olcsón, csak épp egy kicsit / fonnyadtan már: főzhettünk volna lecsót, de túl / sokan voltunk hozzá, gondold csak meg: néha / több mint húszan, abban a kis szobában!”

R. S.: Szabolcs, Várady Szabolcs?

SZ. G.: Várady Szabolcs: *Rádiózás lecsószezonban*.

R. S.: Ez '68. augusztus 21-e után van. Ami egy hatalmas tragédia volt a mi életünkben, ahogy a fölöttünk járó, akár csak fél generációval idősebb emberek számára '56, hát mi ennek gyengített változatát kaptuk meg '68-ban, de nagyon nagy tragédiaként éltük át, és Szabolcs erről beszél ebben a versben. Én egyébként nemigen tartoztam ebbe a társaságba és az ő rádiózásaikban nemigen vettem részt, de a magam társaságában Könczöl Csabával és másokkal hihetetlen gyászt éreztünk, és valóban, ugyanúgy mint ők, bulikkal enyhítettük. Tulajdonképpen megismétlődött a '60-as évek első felének a házibulihangulata, hogy a kétségbeesés jó kedvet szül. Hát ezen már csak röhögni lehet, és akkor sokat röhögtünk.

SZ. G.: Most kicsit előre lépünk az időben '68-hoz képest.

„Hernáditól hallom, hogy a lefogott Haraszi és Dalos György, kik immár éhség-sztrájkba is kezdtek, olyannyira borzolja a közvéleményt, hogy ügyükben a Lukács-óvoda valamiféle tiltakozásra készül. Konrád Gyurka, az örök naiv is hajlanék rá, hogy aláírásokat gyűjtsenek. Gyula, aki telefonon kapcsolatban van a szervezkedőkkel, nem látja az akció reális értelmét.”

R. S.: Na itt viszont már bejön az, ami miatt sose fogok memoárt írni, hogy ezt így konkrétan nem nagyon tudom magamhoz kapcsolni. Hát én is gyűjtöttem aláírásokat,

egyiknek szervezője is vagy kitalálója voltam. Dalos Gyurkával és feleségeinkkel egy baráti estén döntöttük el, hogy kitalálunk egy rövid szöveget, amivel szolidaritásunkat fejezzük ki a cseh Charta letartóztatott tagjai iránt, és akkor elindultunk, másnap elkezdtük gyűjteni az aláírásokat, és három napig gyűjtöttük, sokféle kalandjaink voltak. De hát ez nem erről szól, hanem a Haraszti-féle ügyről, ami a Magvető Könyvkiadó igazgatójának denunciációja miatt robbant ki. Én egy-két évig szerkesztő voltam a kiadóban, majd lábom se érte a földet, úgy rúgott ki a könyvkiadó igazgatója, aki egy nagyon furcsa ember volt. Vajda Misutól hallottuk délelőtt, hogy Aczél György egyetlen embertől félt, Kardos Györgytől, amihez azt tenném hozzá, hogy mi lehet ennek az oka. Én megkérdeztem egyszer a fiát, Kardos Istvánt, aki azután, függetlenül az én kérdésemtől, hamarosan szegény öngyilkos lett, de a kérdés... [nevetés] Nem szép dolog, hogy nevetünk, de... Hogy mi az apád titka, megkérdeztem, s erre egy lakonikus mondatot mondott: „Orosz ügynök.” Pont. Lehet, hogy ettől félt az Aczél. Bárhogy is legyen, úgy kerül ide Kardos György, hogy Haraszti Miklós *Darabbér* című könyvét annak rendje és módja szerint beadta a Magvető Kiadóba, hogy kiadják. Tehát legális lépések sorában. Ezzel szemben meg Kardos György feljelentette. És a *Darabbér*-ügy, az, hogy Haraszti bíróság elé került a *Darabbér* című könyvével, az ebből a végtelen aljasságból következett. Hogy Hernádinak is volt-e itt a tiltakozásban valami szerepe, azt nem tudom. Én Hernádival fiatalkoromban jó, szívélyes viszonyban voltam, írtam is az első könyvei egyikéről, a *Száraz barokkról*, és egy fontos dolgot köszönhetek neki az életben, a magas vérnyomásomat, ugyanis hírhedten képzelt beteg volt, aki egyszer egy házibulin – megint egy házibuli – a lakásán, szerintem Misu is ott volt, az este egy pontján azt mondta, hogy mindenkinek egy forintért megméri a vérnyomását. És akkor nagy kacagások közepette adtuk a forintot, és ő mérte a vérnyomást. Amikor én kerültem sorra, akkor elkomolyodott, és azt mondta, „Öregem, menj orvoshoz.” Úgyhogy 30 éves korom óta magas vérnyomásom van Hernádi Gyulának köszönhetően.

SZ. G.: A következő idézetben a házibuli – ami úgy tűnik, váratlanul Leitmotivvá erősödött az emlékeid kapcsán – folytatódni fog, viszont nagy öröm, hogy ennek az idézetnek van még egy koronatanúja itt a teremben. A vers végén felsejlő égető kultúrtörténeti kérdést így talán sikerül nyugvópontra hozni. A versnek csak a végét, a veled kapcsolatos részt olvasom fel.

„azért megmaradt (emlékezetemben) / a Gül Baba utca, ahol R. S. vodkát ivott / – egy egész üveget egyetlen slukkra! / Aztán ült a lépcsőtökön és zokogott. / – Temette a korszakot”

R. S.: Hát majdnem, majdnem teljesen igaz. Nem az egész üveg nem igaz, hanem hogy sírtam volna. Azt történt, a Petri György verse és...

SZ. G.: *Töredék Misunak egy megíratlan regényből*, ez a címe.

R. S.: Igen, és Garaczi Laci remek írásában, amit az előbb hallottunk, teljesen helyesen mondta, hogy a szamizdatozók, a demokratikus ellenzék nem döntötte meg a rendszert, Petri Gyuri is ezt mondja ezzel ebben a versében. Mármint a házibuli. Misu Gellérthey utcai lakásában, illetve ugyanabban a házban két másik lakásban zajlott, tehát így keringtünk. Mint azokat, akiket az ital erősen érdekel, és én ezek közé tartozom, azonnal felmértem, hogy itt nem lesz elég. Egyszerűen kevés volt a pia. És hát

néztem, hogy mi történhetne, és ült a Petri Gyuri az egyik lakásban – nem Misu lakásában – az ágyon, és volt a kezében egy olyan háromnegyedéig teli vodkásüveg. Meghajoltam és mondtam, hogy „Gyurikám, adnál abból a vodkából egy kicsit?“, és akkor valóban számhoz emeltem, és megittam az egészet. Ez Gyurinak ezek szerint nagyon imponált...

SZ. G.: Én azért érzek a sorokban némi költői fájdalmat is bujkálni az elzabrált vodka miatt.

R. S.: Fájdalom, de ugyanakkor imponált neki, utána még egy olyan egy órán keresztül sétálgattam, beszélgettem emberekkel, majd kimentem a kertbe, és ott lefeküdtem, és mély álomba merültem. És amikor felébredtem, éppen ellentétben a sírással, nevetve tapasztaltam, hogy nem tudok felkelni. Hihetetlen röhögőgörcsöt kaptam. Ugyanis az történt, hogy nagyon berúgtam, de a tudatom tiszta maradt. És végül az este úgy végződött, hogy az este másik áldozatával, aki felejthetetlen barátom volt, Vági Gábor szociológus, nagyon fiatalon halt meg, mély álomba merültünk. Mi ketten lőttük ki magunkat. Mindenki más nem, mert hiszen kevés volt az ital.

SZ. G.: Ami volt, azt meg te ittad meg.

R. S.: Igen, úgyhogy végül is ott aludtunk, emlékszem, hogy az én kezem az ő zsebébe, az ő keze az én nadrágzsebembe.. És barátságosan aludtunk. Másnap délig.

SZ. G.: Tehát akkor szó sincs arról, hogy temetted volna a korszakot.

R. S.: A korszakot talán temettem, de nem sírva, ugyanis ezt azért tudom, mert egyáltalán nem válik dicsőségemre, de valamiért egész felnőtt koromban nem tudtam sírni. Kétszer sírtam felnőtt koromban. Egyszer, amikor apám meghalt, és egyszer, amikor a kisfiamat autóbaleset érte. Soha máskor nem tudtam sírni.

SZ. G.: A következő is egy versrészlet lesz, Petri György *Széljegyzet egy vitához* című művéből, melynek alcíme, dedikációja az, hogy Radnóti Sándornak.

„Ha a seggünkbe nem csizmával rúgtak, / azt tiszteltük volt liberalizmusnak; / ha virágnyleven küldtek el a francba: / a Repression átment Toleranz-ba. / Túl az Oderán, innen az Uralon / szerveződik a rémönuralom, / a trafikokban rágógumibot / – prefogyasztói világállapot. / S mert mindez csak kritikailag tetszik, / tituláljuk kommunának a kreclit? / S ezentúl kritikailag kúrunk, / míg tűri személytelen kult-Úrunk? / Te a politikai szférát transzcendáltad / – én még mindig csak tartom itt a számat”

R. S.: Nagyon utál a végén, arról szól a vers, s valóban egy vita széljegyzete, hiszen a *tituláljuk kommunának a kreclit* az Vajda és Heller közös kommunacikkére utal. Maga a konkrét alkalom Donáth Ferencnél volt, akit talán sokan nem ismernek. Nagyszerű ember volt, kommunista, vagy legalábbis egy ideig kommunista, aki abba az arisztokráciába tartozott, hogy mind a Horthy-korszakban, mind a Rákosi-korszakban, mind a Kádár-korszakban jelentős börtönbüntetést szenvedett. A Nagy Imre-per másodrendű vádlottja volt, életfogytiglant kapott, remek ember volt. És nála voltunk meghíva Bibó Istvánnal együtt, ott volt Petri, ott volt Ludassy Mária, ott volt Könczöl Csaba, aki már nem él, remek kritikus volt. És március 14-e volt, és rettenetesen összekaptunk, nagyon remélem, hogy Bibó már nem volt ott, amikor ez a rettenetes összeveszés történt azon a tökéletesen értelmetlen, mert tökéletesen teoretikus kérdésről, hogy másnap, 15-én menjenek-e ki a fiatalok, vagy ne menjenek-e ki a fiatalok,

legyen-e tüntetés, vagy ne legyen tüntetés. Semmilyen módon nem tudtuk befolyásolni előtte se nagyon, de hát ott március 14-én este végképp nem. De ezen alaposan összevesztünk. Én azon az állásponton voltam, hogy ne menjenek, Gyuri, Ludassy Mari azon az állásponton volt, hogy menjenek, Könczöl is azon az állásponton volt, hogy ne menjenek, Donáth pedig békésen hallgatta, és nem akart ebbe beleavatkozni teljesen jogosan. Emögött az volt, hogy ezek voltak azok a hónapok, amikor a Lukács iskolától a Lukács óvoda nagy része eltávolodott, Kis János, Bence György, Ludassy, Fodor Géza és mások konfliktusba kerülve a Lukács óvoda a Lukács iskolával, ami Márkus Györgyöt, Fehér Ferencet, Heller Ágneszt, Vajda Mihályt jelentette, lényegében szakításra került sor. A fiatalok között, azt hiszem, én voltam az egyetlen, aki, miután magát a konfliktust nem éreztem súlyos teoretikus konfliktusnak, hanem inkább emberi problémáknak, én voltam talán a fiatalok közül az egyetlen, aki a másik oldalon maradtam. Ennek volt a lecsapódása tulajdonképpen ez a vita, és a vitának meg ez a vers volt az eredménye, ami nagyon barátságtalan vers volt, mondom, ott a végén némán, és nem tudom, hogy utállak és ez van. Én erről a versről sokáig nem hallottam. Ez nem került el hozzám, ez valahogy elkerült engem, talán két évre a megszületése után találkoztam vele. És hát akkor azért már kevésbé voltam érzékeny, és egy remek politikai versnek tartottam, és nem sértődtem meg.

SZ. G.: Petri álláspontja eléggé világosan kitűnik ebből a költeményből. Sőt a vers, már csak pusztá megszületésével és jelenvalóvá válásával is művészi demonstrátuma ennek az álláspontnak.

R. S.: Igen. Igen. Igen. Ne filozofáljunk, hanem próbáljunk meg gyakorlatilag megdönteni a rendszert.

SZ. G.: Igen, a vers végén tehát ezeket a teóriákat meg ezeket a vitákat – amiképp saját versét is – tulajdonképpen fingként jeleníti meg, amint némi kellemetlen nyomot hagyva maguk után, elszállnak a feledésbe...

R. S.: Igen-igen, mondom, nagyon erős és nagyon...

SZ. G.: De remek vers.

R. S.: Igen.

SZ. G.: A következő idézettel időben talán most egy-két évvel lépünk előre, és sajnos megint a hedonista arcéled kerül előtérbe. Lehet, hogy ebből van a legtöbb?

„New Yorkban a River Side Drive és a 118. utca sarkán álló diákszállóban buliztam vele egyszer '84 kora tavaszán. Sok magyar volt ott abban a kicsi szobában, disszidensek is, ösztöndíjasok is, meg néhány véletlenül odavetődött bennszülött. Mintha Pesten lettünk volna. De főleg ő volt Pesten. Illetve akárhol. Részt vett a társalgásban éles elméjűen, majd egyszerre elájult. Mindenki tudta, hogy ez ilyen, minden himnmű természetesnek vette, hogy a nők legyessednek körülötte, egyébként fölöslegesen, ilyenkor úgyse lehetett tenni semmit. Aludt pár kurta órácskát, majd mielőtt elszéledtünk, felébredt, és mintha mi sem történt volna, ment az utcán aránylag biztos léptekkel, és okosakat, szellemeseket mondott. Nem volt elájulva, hogy New Yorkban van. Gyengén beszélt angolul, de még azt sem erőltette. Minek? Mindenütt ott volt, ahol ő volt meg

*a világ, de hogy a világ éppen miféle csábos felszíni arcát is mutatja feléje, az végképp nem tudta meghatni.*⁵

R. S.: Ezt a szöveget soha nem olvastam, ez nem került a kezembe.

SZ. G.: Ez eléggé meglepő, mert az általad szerkesztett Holmiban jelent meg.

R. S.: Ha! És ki írta?

SZ. G.: Bizonyos Spiró György.

R. S.: Jó, hát ez most látványos példa volt arra, hogy miért nem írok memoárt, mert a memoárhoz memória kell, és nyilván a Holmiban olvastam, de most teljesen újként hallok. Valóban, '84-ben voltam először Soros György segítségével és támogatásával, mint sokan mások, New Yorkban. '83-ban kezdődött az az akció, hogy ő ösztöndíjat adott a New York Universitynek és Columbia Universitynek, és ilyen módon ott amolyan visiting emberekként, látogató emberekként eltölthettünk néhány hónapot. És valóban Spiró Gyuri is akkor volt, ő a Columbián, én a New York Universityn, ez nagyon nagyon-nagyon jó négy hónap volt, remek korszaka volt életemnek, hát először láttam New Yorkot, amibe azonnal beleszerettem. Ugyanakkor emlékszem, hogy amikor először mentem be a New York Universityre, ami a University Place-en van délen, a Downtown déli részén, , merthogy ugye New Yorkban a Downtown az egész belvárost jelenti, és mondtam a portásnak, hogy az Institute for the Humanities keresem, de nem értett egy szót sem és akkor mondtam megint, a mondat nyelvtanilag stimmelt, és akkor harmadik vagy negyedikre kezdett nagyon megalázó lenni, és akkor egyszer csak megértette, hogy „humanities”, jól megnyomva a második szótagot, és megmondta, hogy merre menjek. Akkor úgy éreztem, hogy talán vissza kellene fordulnom, és nem ott tölteni ezt a négy hónapot, de nagyszerű idő volt, és valóban ott akkor együtt voltam Spiróval, együtt voltam Haraszi Miklóssal, együtt voltam Petrivel, aki egyébként szintén a New York Universityn volt, és borzasztó élvezte. New York leginkább Moszkvára emlékeztette egyébként. Volt az a felejthetetlen jelenet, amit megírtam.

SZ. G.: Meséld el azért, kérlek!

R. S.: Elmentünk Király Béla tábornok urat meglátogatni Upstate New Yorkba, meghívott bennünket. Király Béla az '56-os forradalom jelentős alakja volt, aki aztán emigrált, és egyetemi tanár lett egy kis egyetemen. Tanár lett Amerikában, történelmi műveket írt, és visszaemlékezéseket '56-ról és hasonlókról. Elragadó ember volt. És hát ott is az történt, ez a motívum újra és újra visszajön, hogy ugyan napközben én soha nem iszom, csak este, de hát akkor hajnalban felültünk az autóbuszra, és hát a Gyuri már olyan állapotban volt, hogy ki-kikapkodtam a kezéből a viszkisüveget. Nagyon-nagyon részegen érkezett meg a tábornok úrhoz, aki elragadóan viselkedett ebben az esetben is, és azonnal lefektette, aludjon, pihenje ki magát, mi beszélgettünk, és akkor időnként, mint a szellem, lepedőben megjelent, lejött az emeletről, és elképesztő, hogy az alkoholizmusa egyáltalán nem terjedt ki a szellemi képességére. Nem rontotta meg, ami nagyon ritka, általában elbutítja az embereket egy hosszan tartó alkoholista gyakorlat. Lényegében néhány perc alatt megértette, hogy miről beszélünk, és azonnal belépett a beszélgetésbe, és nagyon találó és érdekes szempontokat vetett fel. És akkor

⁵ Spiró György: *Kilátások*, in *Holmi* 2000/12, 1483–1486.

aztán megint ivott, megint elment, és nekem az egésztől az jutott eszembe, hogy ez nem más, mint Petőfi és Bem apó paródiája.

SZ. G.: A következőkben kétségtelenül eltávolodunk a hedonista vonaltól, cserébe viszont roppant unalmas lesz az idézet. Egy belügyi jelentésről van szó, 1985-ben íródott.

„A Kulturális Fórum első napjainak légkörét nagyban befolyásolták az ún. »ellenfórum« hírei. A nyugati sajtó jórészt ezzel foglalkozott, a Fórum eseményei alig kaptak nyilvánosságot. Mint kiderült, az »ellenfórum« előkészületei már hónapok óta folytak. A Kulturális Fórum megnyitását megelőző napokban derül ki, hogy a Duna Intercontinental egyik termében – amelyet egy svéd állampolgár cégének nevére, »baráti találkozóra« már régebben lefoglaltak, a Nemzetközi Helsinki Szövetség szándékozik »párhuzamos kulturális fórumot« rendezni nyugati tagszervezeteinek képviselői, neves nyugati írók és emigráns írók részvételével. A tervezett találkozót a szállodai teremben nem engedélyeztük, ennek hatásait politikai eszközökkel igyekeztünk mérsékelni. A találkozót végül két magyar személy lakásán tartották meg. Különböző dokumentumokat egy nyílt levéllel megküldték a nyugati küldöttségeknek és a sajtónak.”

Az említett, többek közt sajtó- és kulturális szabadságot követelő nyílt levél aláírói közt a te neved is olvasható.⁶

R. S.: Valóban ezt a Helsinki-találkozót arra szánta a magyar politika, hogy valamilyen nyugati szemmel éltanuló szerepét játssza el, és a demokratikus ellenzék ezt viszont arra használta fel, hogy felhívja a figyelmet az úgynevezett harmadik kosárra, tehát a helsinki egyezmények harmadik kosarára, amik kulturális szabadságokat és általában szabadságjogokat jelentettek. Ebben volt valami szerény szerepem az előkészítésben, de sajnos csúnyán megbetegedtem, mikor a dolog létrejött, tehát nem találkoztam azokkal az emberekkel, akik erre hajlandók voltak eljönni, mintegy ellenfórumot képviselve. Susan Sontag volt itt, Günter Grass volt itt, ha jól emlékszem, és már nem tudom ki más.

SZ. G.: Hans Magnus Enzensberger, Danilo Kiš...

R. S.: Enzensberger, igen, igen. Enzensbergerrel később Misunál eltöltöttünk egy kellemes estét, de a többivel nem találkoztam.

SZ. G.: Az első nap az Eörsi István lakásán volt, a második nap pedig Jeles András lakásán.

R. S.: Mondom, nekem akkor magas lázam volt, úgyhogy végülis kimaradtam a találkozóból.

SZ. G.: Nem is informálódtál utána, hogy hogy zajlott, mi zajlott?

R. S.: De, persze, akkor beszéltünk erről, és üldögéltem olyan körökben, ahol ezeket előkészítették.

SZ. G.: Rajk László beszélgetőkönyvében olvastam, hogy Eörsi akkor éppen valahol külföldön volt. A társaságában épp be volt kapcsolva a tévé, és valaki odaszólt neki, hogy „te Pista, az nem a te lakásod ott, ahol gyülekeznek az emberek?” Merthogy, ugye, kirúgtak benneteket a Duna Intercontinentalból, több száz ember bolyongott

⁶ Tájékoztató a Kulturális Fórum eddigi munkájáról, in *Beszélő* 1985/3.

a városban, úgyhogy sürgősen valami hely kellett. Rajknál ott volt az Eörsi lakásának a kulcsa, és úgy döntött, hogy „ha Pisti itt lenne, ő is szívesen felajánlaná a lakását, menjünk föl”. És ezt a felmenetelt közvetítették a nyugati TV-csatornák. Azt hiszem, tán Nyugat-Berlinből látta az Eörsi, hogy több száz ember ülésezik az otthonában.

R. S.: Igen, az a helyzet, hogy Rajk könyve másfél éve ott van a nachtkasztlimon, de valahogy nincs erőm, nem volt erőm eddig elolvasni, de persze szándékomban áll.

SZ. G.: Lépiünk előre a '80-as évek végére.

„Kedves Radnóti Sándor!

Örülök, hogy tetszett magának az Újhold-évkönyv. Kevésbé örülök annak, amit tetszéséhez mellékel; no de hát Maga épp azért küldte levelét, cikkét, hogy hadd ne legyen köztünk félreértés. Hadd ne legyen: tisztázzuk az én oldalamról is: nem Magáért „angazsáltam” magam - hogy a Maga kifejezését használjam -, sem másvalakiért, hanem saját meggyőződésemet, azért, amit irodalomról, kultúráról gondolok.”

R. S.: Nemes Nagy Ágnes írta ezt a levelet nekem, én elküldtem neki egy kritikámat, amelynek nem ő volt a tárgya, de mellékesen igen barátságtalan megjegyzést tettem róla. Nem a költészetét bíráltam, azt nagyon nagyra tartottam, és írtam is róla, hanem a Lukács-kritikáját, amely egyszerűen méltatlan volt, egy kis opportunista professzorként állította be Lukácsot, akinek akkor tetszik Babits, amikor tetszhet, és akkor nem tetszik, amikor utasítják rá, hogy ne tessék, ez csúnya volt és méltánytalan, és nem illett, vagy nem is volt méltó Nemes Nagy Ágneshez. És akkor ebből kialakult egy levélváltás közöttünk, több, pontosabban azt hiszem két levelet írt Nemes Nagy nekem, és az egyikben felmerült az, és erre vonatkozik ez az „angazsáltam magam” kifejezés, hogy én akkor megköszöntem neki valamit. Az Újhold félévkönyveket adhatott ki, Lengyel Balázssal és másokkal Nemes Nagy szerkesztette, tehát lényegében fölleveníthette az Újhold tradícióját. Erre engedélyt kapott és meglehetősen nagy szabadságot. Ennek a szabadságnak azonban voltak korlátai, az első kötet megjelenésében a formálisan nem létező, de valójában létező cenzúrának két alak akadt fenn a horgán, az egyik Petri György volt, a másik én. És akkor Ágnes angazsálta magát értünk. Ágnestől mindenki félt, egyébként Aczél György is, nemcsak Kardos Györgytől. Az én esetemben sikerrel járt, Petri esetében nem járt sikerrel. Tehát nekem az első félévkönyvben megjelent egy abszolút apolitikus Pilinszky-tanulmányom, Pilinszky és New York viszonya egymáshoz, ahol az én '84-es New York-i élményeimből és a Pilinszky New York-i élményeiből lett valami kikeverve.

SZ. G.: Kelevéz Ágnes csinált egy interjút a halála előtt Nemes Nagy Ágnessel, és még abban is visszatér egyébként erre a vitára.

R. S.: Igen, ezt nemrég tudtam meg, a maga idejében nem olvastam, de most is nagyon érdekes volt.

SZ. G.: Nézzük tovább, most már átlépünk a '90-es évekbe.

„Radnóti Sándor munkáinak ismert homlokzatképző jegye az a sokirányú tudásbiztonság, amelyet szövegei rettenthetetlen tudományközi fölénnyel revelálnak a jóakarátú

olvasó elé. Ezért általában is nehéz megbízható kijelentést tenni arról, szövegei mely (szak)tudomány nyelvét beszélik.”⁷

[nagy csönd, R. S. rázza a fejét] Nos?

R. S.: Semmi.

SZ. G.: Kulcsár Szabó Ernő.

R. S.: Áh! Kétségtől, igen, volt egy barátságtalan kritikám Kulcsár Szabó Esterházy-könyvéről, ahol az a szerencsétlenség érte Kulcsár Szabót, hogy ez a monográfiasorozat, amit Szegedy-Maszák Mihály szerkesztett és hol jelent meg...?

SZ. G.: Kalligram.

R. S.: Igen. És mindegyiknek az elején a címlapon, ahol látható a szerző neve, a tárgy neve, és a szerzőről, a költőről egy fénykép. És van egy jellemzőnek vélt idézet. És az a szörnyű dolog történt Kulcsár-Szabóval, hogy az, amit tőlem idéz, és kifejezetten negatív, az került oda ki, meg nem mondom már, hogy mi volt ez a mondat.

SZ. G.: „Saját költői világát világtükörré akarja változtatni.”

R. S.: Igen, igen, igen. Mindenesetre valami, ami horrendum volt Ernő számára, és tőlem idézte elrettentő szándékkal, és aztán a címlapján saját idézeteként láthatta viszont. Én pedig írtam egy elég barátságtalan kritikát erről a könyvről, amit elhibázottnak tartottam és rossznak, és erre válaszolt, és ebből a válaszból van ez az idézet. Magyarul: megvilágította azt, hogy nem vagyok szaktudós. Így van.

SZ. G.: Sőt, nemcsak, hogy szaktudós, de egyáltalán tudományként lehet-e kezelni mindazt, amit írsz.

R. S.: Hát igen, ez nehéz kérdés.

SZ. G.: Nehéz kérdés. Jó, *A posztmodern zsandár*, ez volt a címe a te írásodnak.⁸

R. S.: Ez volt a címe.

SZ. G.: Nem egy barátságos cím.

R. S.: Nem, nekem egyáltalán nem fájt, most már emlékszem persze, magára erre a mondatra nem emlékeztem, de a válaszra emlékszem, de miután igen kevés barátságtalan polemikus cikkeim egyike, nem várhattam, hogy ő barátságosabb legyen, úgy-hogy ez egyáltalán nem bántott, s különben sem vagyok, általában sem vagyok érzékeny. És mikor valaki néhány évvel ezelőtt utalt erre, Szegedy-Maszákkal való vitáimra, Kulcsár Szabóval való vitáimra, s rájuk, mint az én ellenségeimre, akkor ez a mondat valami önvizsgálatot indított el bennem, és azt gondoltam, hogy hosszú élet, mondjuk évtizedek után ezek az „ellenségek” valahogy intimsaivá válnak az embernek, mint életed tanúi. Szóval semmi rossz érzésem nincs sem Szegedy-Maszákkal, sem Kulcsár Szabó Ernővel.

SZ. G.: Átlépünk most a kétezres évekbe. A hedonista Radnóti Sándor után itt a bűnöző Radnóti Sándor mutatkozik be, a teljesség kedvéért. Ez a Magyar Fórumból származó idézet lesz, hogy előre felkészítem a kedves közönséget.

⁷ Kulcsár Szabó Ernő: *A felügyelet „boldogtalan tudata”*: megjegyzések Radnóti Sándor kritikájához, in *Holmi* 1998/9, 1349–1351.

⁸ Radnóti Sándor: *A posztmodern zsandár*, in uő: *A piknik*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2000, 270–286.

„A filozófusok sokkal többet, de mindenekelőtt rendszerszerűbben pályáztak ki az államkasszából, mint amennyi Zuschlagnak egyáltalán eszébe jutott ott lent, a Bermuda háromszögben. Vajda Mihály, Heller Ágnes és – ki tudta eddig, hogy ő is filozófus – Radnóti Sándor nagyjából háromszor kilencven milliót oszthatott szét saját maga és a mispóche között, de ez még nincs is feljelentve, mert csak az intézet előző vezetője és utóda, akik össze is veszték, csak hetvenmillió szabálytalan kihelyezéséért vannak feljelentve.”

Elnézést, szó szerint másoltam ki a szövegrészt, tehát ez már a Magyar Fórumban is ilyen zagyvva és grammatikailag, hm, esetleges volt.

R. S.: Pedig hát egy híres író írta, Csurka István, akivel az köt össze, hogy ugyanazon a napon van a születésnapunk, bár nem ugyanabban az évben. A Magyar Fórumnak ebben a számában mi címlapemberek lettünk. Heller Ágnes, Vajda Misu és én és Zuschlag János. A címe az volt, hogy Zuschlag nem filozófus.

SZ. G.: Mint már tudjuk, te se.

R. S.: Igen. Igen. Akkor láttam, hogy ennek az embernek még mindig van humora. Szigligeten minden évben eltöltök két hetet, és ott ültünk az Aranykagylóban barátokkal, és láttam, hogy egy közeli asztalnál Csurka István ül Dörner Györggyel. És akkor megkísértett az a gondolat, mert ez a Magyar Fórum-szám a kocsim csomagtartójában hányódott, hogy átszaladok az alkotóházba, elhozom, és odamegyek hozzá, hogy „Mester, dedikálnád?” De aztán letettem erről a gondolatról.

SZ. G.: És mi lett a sorsa ennek a címlapnak egyébként?

R. S.: A címlap bekereteződött, és egy igen kicsi helyiséget díszít.

SZ. G.: Engedj meg egy zárójeles kérdést. Látsz valamiféle kapcsolatot a '73-as filozófusper és eközött a 2011-es végzálás között?

R. S.: Annyiban van közösség, hogy mind a két esetet kriminalizálták. Tehát köztörvényes bűnként akarták a véleménykülönbséget értelmezni. Ott devizabüntett, valutabüntett volt a vád, ami abban jelent meg, hogy Fehér Ferenc átadott egy Márkus Györgytől származó filológiai kéziratot egy német lánynak, aki éppen vendégségben volt nála, és az át akarta vinni a határon, de hát...

SZ. G.: Valamiféle politikai tartalmú kézirat volt ez?

R. S.: Nem, nem, egy kifejezetten filológiai, Lukács Györgyről szóló filológiai tanulmány, semmi politikai relevanciája a dolognak nem volt. Egyszerűen kellett valami ürügy. Itt pedig ezek az ösztöndíjak, illetve 90 millió, ez igen, nem tudom már, de biztos, hogy nekem mint ennek az egyik kutatócsoportnak a vezetőjeként, de még a mispóhéknak sem jutott 90 millió, de még 9 millió se, sőt még 900 ezer se. Ami engem illet, a 90.000-nél állhatunk meg körülbelül, mert nem dolgoztam teljesen ingyen, mint Heller Ágnes.

SZ. G.: Nagyon szomorkásan mondod.

R. S.: Igen.

SZ. G.: Elérkeztünk az utolsó idézethez. Ez is egy levélrészlet.

„Az a sanda gyanúm, hogy a magyar irodalmi élet bártortalan politizálásának (és elszánt apolitizálásának) több oka közül az egyik szinte bizonyosan a gyávaság vagy legalább a józan megfontoltság. Azt mindenki tudja, hogy állami támogatás nélkül ma

legfeljebb 15–20, a magas kultúrához sorolandó író tud megélni pusztán a szerzeményeiből – a híres TV-bemondók regényeiről most nem beszélek. Ha viszont valaki nyíltan szembeszáll a rendszerrel, könnyen megvonhatják tőle (és az ugyancsak állami kiadásból élő kiadójától) a pénzt, ráadásul „morális” alapon, ami védhetetlen ütés. És legfeljebb a negyedik fröccs kirendelése után erősödik a magyar szépliteratúrai dörmögő dömtörők brummogása. És aztán beadnak egy újabb kérvényt a lebegtetett-visszavont-mégis-átutalt-de-csak-fele-összegében-megítélt-később a negyedére csökkentett-támogatásra.”⁹

R. S.: Egyelőre passz.

SZ. G.: Ez egy neked szóló levél, amire válaszoltál is. Sőt élénk levelezésbe bonyolódta a levelezőpartnerrel, ami aztán publicitást is kapott.

R. S.: Ja, Bán Zoltán András, igen, igen. Egy ideig azt hittem, hogy én írtam, de aztán olyan jó stiláris fordulatok voltak benne, hogy rájöttem, nem én írtam. Ez egy levelező beszélgetés volt Bán Zoltán András és közötttem, amely kísérletet tett arra, hogy a politikai költészetet... – tudom, Garaczi Laci ezt nem szereti hallani és nem szereti gondolni –, a politikai költészetnek a felelevenítéséről és az aktualitásáról szolt ez a beszélgetés. A politikát természetesen nem arra mondom, hogy lelkes és komoly elégiák szülessenek, vagy ódák szülessenek Gyurcsány Ferenc és Orbán Viktor heroikus küzdelméről egymással szemben, hanem a politikát abban az értelemben mondom, hogy az a köz ügyeivel való foglalkozás, amely tárgya és nagyon is fontos és jelentős tárgya lehet a költészetnek, szépprózának és minden ilyesminek. Ezt akarta ez a levél feleleveníteni, és valamilyen értelemben sikerrel járt, mert először is nagy vita lett belőle, sokan hozzászóltak az ÉS-ben, és született egy antológia, ami kiderítette, hogy végülis azt, amit hiányoltunk, bűvópatakként jelen volt ezekben az években, és szerkesztője jelentős verseket tudott összegyűjteni. Kitűnő analitikus filozófus, akit úgy hívnak, hogy, na most itt egy név jön:

[Valaki a közönségből: Bárány Tibor!]

R. S.: Ez a helyes kifejezés, Bárány Tibor, igen. Úgyhogy igen, ez egy nyitott nagy probléma, ami újra és újra megjelenik a magyar irodalomban, ami valóban gyakran volt elkötelezett, és gyakran volt éppen az ellenkezője. Mi bátorítani és rábeszélmi akartuk az írókat, hogy legyenek...

SZ. G.: És látod ennek egyébként esztétikai hozadékát?

R. S.: Nagyszerű versek születtek. A haza-téma, a hazához való viszony témája Térey akkori versében, egy válaszversben Nádasdy Ádámtól, valahogy ez megélnélt akkoriban. Most ezt nem akarom természetesen a mi felszólalásainknak vagy megjegyzéseinknek tulajdonítani, de azt viszont mondom, hogyha ezek akkor megszülettek, Kemény István válaszolt Téreynek, tehát három nagy költő, jelentős költő, Térey, Kemény és...

SZ. G.: Kemény *Búcsúlevél* című versére reflektált Térey.

R. S.: Igen, Kemény és Nádasdy írt a hazáról, hogy mi is, megfogalmazni, hogy mit jelent az. Tehát valamit megfogtunk, ami a levegőben volt. Noha egyszer Steiger Kor-

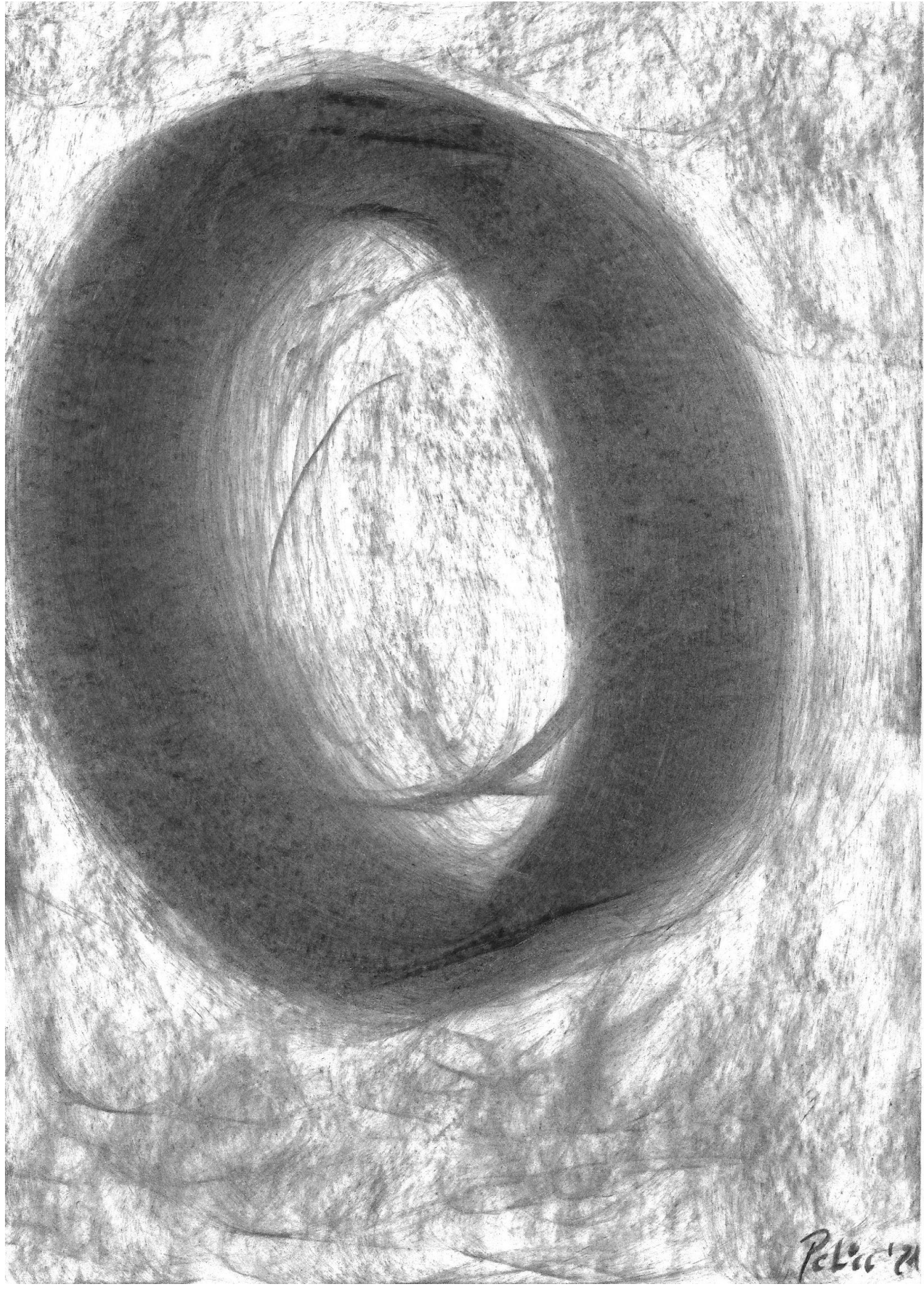
⁹ Radnóti Sándor: *A magyar politikai költészetéről*, in uő: *A süketnéma isten, és más bírálatok*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2018, 196.

nélnek Fülep Lajos azt mondta, hogyha maga felugrik, és elkap valamit, amit a levegőben talál, az semmilyen teljesítményt nem jelent. De Fülepnek nem volt igaza, nagy dolog elkapni valamit, ami a levegőben van, és tudni megfogalmazni, hogy mi is ez.

SZ. G.: Kifogytunk az idézetekből. Megköszönöm, hogy eljöttél.

R. S.: Én is nagyon köszönöm, és mivel egy szót sem szóltál előtte, hogy miről is fogunk beszélgetni, nagy meglepetés volt.

Az elhangzott beszélgetést lejegyezte: Mohai Aletta

Peterson

Születésnap*

Látom, ez az új divat. A szervezők megmondják, miről beszéljek, miről írjak. Az elmúlt hetekben már kétszer is ez történt velem. Persze történt már korábban is ilyesmi, és az, hogy most már harmadszor megmondják, miről beszéljek, az nem valami halhatatlan dolog, de... De, kérem szépen nem is olyan régen, két, három, négy évvel ezelőtt, nem emlékszem pontosan mikor, részt vettem már Szegeden egy ilyen, a futballmeccset kiegészítő Írók-filozófusok felolvasáson, s akkor senki nem mondta meg, miről beszéljek. Tán hiányzott a megmondó ember. Így aztán nem volt gondom a témával. Aki jelen volt, emlékezhetsz, hogy Donald pumaszőr kucsmája volt a téma, amikor aztán a kucsma készítésekor elfogyott a puma, a fejfedő üzem nődolgozói besegítettek, tetszik emlékezni... Aztán hogy a Donald kacsa kucsmájáról volt-e szó, vagy az elnökről, ekörül némi bizonytalanság érződött, előbb úgy tűnt, hogy a kucsma várományosa az elnök, aki meglátogatja a lovukról hátrafelé nyilazó kipcsakszerű nép Viktor királyát, a végén azonban mégis megfürdett Donaldot a fekete tóban, készüljön csak nyugodtan anyjához Lengyelországba. Anyja, nem anyja, a vendéglátó Viktor lelki rokona.

Most meg aztán születésnap. Szólhatnak persze Donald, vagy akár Viktor király születésnapjáról, ehhez azonban semmi kedvem, s nem is tudom, melyik mikor van. Mert egyikük sem tagja valamelyik facebook csoportomnak, s csak a facebook a megmondhatója, kinek mikor van a születése napja. Mert hogy a facebook az oka, hogy azzal a rettenettel kezdődik a nap, vajon hány születésnapot kell ma felköszöntennem, hogy ugyanis hány ismerősömnek van ma születésnapja. A rettenet önmagában nem a születésnaposok számát illeti, 5-6-nál több még soha nem volt, egy viszont mindig akadt, statisztikailag így oszlanak el a születések az év 365 napjára; a rettenet, de nem is rettenet, egyszerűen rossz, megalázó érzés; s onnan van, hogy... Két tényezője van a dolognak. Az egyik, hogy az ismeretlen ismerősök között – mert hogy a facebookos ismerősök közül a legtöbbet nem ismerem, nyilvánvalóan rossz gombot nyomtam meg, amikor az illető jelezte, hogy ismerősöm akar lenni; a dologra még visszatérek –, a másik meg az, hogy ha mondjuk három születésnapos *ismerős* ismerősöm is van, mert, tán hiba, de csak azokat köszöntöm fel – vajon miért egyáltalán, hiszen nem állnak közel hozzám, csak az ismerőseim – képes vagyok-e három különböző születésnapi szöveget fogalmazni; hogy miért van erre szükség, azt ne kérdezzétek, magam sem tudom. Egyszerűen szégyellem háromszor egymás után leírni, hogy „Boldog születésnapot, Amálka!” Persze nem mind a három Amálka, de ez végképp mindegy, hiszen egyik sem Amálka.

Nos, nem fogynak az ismerősnek jelentkezők. Ismerősök alig-alig jelentkeznek már ismerősnek, annál többen olyanok, akiket nem ismerek. S nem is fogom őket

* Az itt olvasható szövegek 2021. szeptember 23-án hangzottak el a szegedi Grand Caféban, az Esterházy Péter emlékére szervezett Írók-filozófusok felolvasóest keretében. A meghívott szépírók és filozófusok a „születésnap” témához kapcsolódó szövegeiket olvasták fel. A programon részt vett Garaczi László és Németh Gábor is felolvasóként, de írásaik korábban már megjelentek nyomtatásban, ezért blokkunk ezeket az írásokat nem tartalmazza.

megismerni, mert Kínából, Dél-Amerikából, Srí Lankából jelentkeznek, már amennyire ezt meg tudom állapítani. Most már odafigyelek; nem jelölöm őket vissza. Aztán ha másnap újból előkerülnek... Lehet, hogy ezek Viktor király vagy éppen Donald ex-elnök titkos ügynökei? Ugyan már, elég a paranoiából! Elég sok van az ilyenekből, még több azonban online szex-munkás lányokból. Azokat is hazaküldöm, már azt is tudom, hogy ugyanazt a képsort küldik étvágygerjesztőként. Vajon politically correct ez a kifejezés, hogy online szexmunkás? A fekete az afro-amerikai; – mellesleg, kérdem – akkor is, ha Afrikában él? Akkor biztos afro-afrikai, a búrok meg euro-afrikaiak; s az algériai arabok? Na, de tessék már visszakanyarodni a születésnaphoz, mert még kikapok.

Gondolom fel tetszettek már fogni, hogy elegendő van a születésnapokból. A cégek és más ilyenek születésnapját ne is említsük. Az egyedek születésnapjának nyilvánosságából is elegendő van, még ha nem is Viktor király vagy az ex-elnök születésnapjáról lenne is szó. Adják nekem vissza a családi és baráti születésnapok bensőségességét. – Tudom, úgy tűnik, naiv hülye vagyok. Összekeverem a társadalom – s nemcsak a magyar társadalom – alakulását a politika alakulásával. Ez nem így van. Nem beszéltem ugyanis politikáról. Társadalmi folyamatokról beszéltem. Melyeket elemezni persze nem egy tízperces előadásban kell. De hadd köszönjem meg e szellemi futball szervezőinek, hogy a labda, a téma megjelölésével segítségemre volt abban, hogy elinduljak végiggondolni, miért is utálom annyira a facebookos születésnapokat.

De talán Péter születésnapjára gondoltatok. Mikor van (volt), nem tudom. Ettől függetlenül Péter szinte naponta eszembe jut. Nagyon hiányzik!

Süldőlány Garaczival a szatyorban

Utoljára akkor éreztem otthon magam az egyetemen, amikor Garaczit olvastam. Meg amikor a kedvenc kisállatommal budikat szemrevételeztünk. Milyen sokat tud jelenteni egy nagy, pisaszagú tér. Egy égő villany. Mennyire jó feltépni egy rokkantjelölésű ajtót, és miközben a hideg felületéhez nyomódok, levegőhöz jutni. Péniszt markolni. Ha úgy jön ki a lépés, leszopni. Nem jönni zavarba, ha rám nyitnak. Ha ránk nyitnak. A budikkal van egy konstans jó kapcsolat, tradicionálisan is, a mestereimet tekintve, az erős kötődések megmagyarázhatóan innen indulhattak el. A kedvenc kisállatom, aki nagy Garaczi-rajongó, engem még most is egy bácskai süldőlánynak tart, aki anyja Balázs Attila- és Tolnai Ottó-könyveivel szaladgál. Pedig beszereztem később Bukowskit is. De nem tagadom, a vajdasági irodalom egyik meghatározó motívumából jöhetett a bencsiki terepmunka-vágy is, ami majd csak a kétezertizes évek elején teljesedett ki. Akkor kapcsolták fel a fejemben a villanyt. Ha megkérdeznék, miért lettem író, azt válaszolnám, mert féltem, hogy mások kövérek. A nővérem azt mondta, elől deszka, hátul lécs. A lányok közül már mindenki menstruált az osztályban, csak én nem. Nehéz könyveket hurcoltam a vécénkbe, még most se értem, miért festették anyámék pinkre a falát. És valaki magyarázza meg nekem azt is, hogy minek kellettek a nehéz könyvek, ha csak negyven kilós voltam. Minek kellettek a nehéz könyvek, ha vannak jó vékonyak is. Magdi mamáék a falhoz erősítettek egy nagy cipősszekrényt, az egyik polcon szerelmes füzetek voltak a mama cipői alá dugdosva. Én ljubavni romanoknak hívom őket. Magdi mamáéknál úgy ültem a vécén, hogy nem értettem, mit olvasok. A Mancsi mamáék kerti budijának az ülőkéjére helyezett újságpapír-hasítékok ugyancsak megalapozták az általam vágyott budi szociográfiáját. Fejletlenségem, szexuális éretlenségem és elvonulási vágyaim miatt találtam rá olyan menő irodalmi társaságokra, akikhez koromból kifolyólag nem is csatlakozhattam. Magyarországi rokonlátogatásaim során olyan könyveket olvastam, amiket ott hon soha nem tudtam volna. Újra és újra kivettem a könyvtárból azt a könyvet (nevezük most szakirodalomnak), amit csak Magyarországon tudtam volna megvenni, de egyszer se volt rá pénzem. Ebben egy akkor koraközépkorú szerző azt írta, hogy beülök egy sörre, de kakálni kell, a rötyi olyan kicsi, hogy az orromat veri a csempe, mintha egy kocka alakú, hideg bugyiba zártak volna. Őt már nem a tőlem négy évvel idősebb nővérem ajánlotta. Tizennégy voltam, és egy kishegyesi, nem működő mozi-teremben olvasott fel. Vézna, cvikkeres pasas. Köröztek körülötte a legyek. Szaggatottan olvasott fel, néha beleröhögcsélt a közönség. Én nem mertem röhögni. Én is John Lennon-szemüveget hordtam. Biztos, hogy nem csak a nővérem hívott elől deszka, hátul lécsnek. Bő, fekete ruhákban jártam, meg bő, batikoltakban. Akkor még nem volt igazi bakancsom. Garaczi mellett Peer Krisztián ült, Németh Gábor, Karafiáth meg nem jött el. Én anyámmal mentem. Miután a nővérem megbetegedett, anyámmal jártam irodalmi estekre. Hogy barátkozzak egy íróval, ha ott van mellettem az anyám? Hogy menjek oda egy magyarországi, fővárosi íróhoz vidéki nem-

íróként, ha még dedikáltatni se tudok vele? Ha azt se tudom, hogy egyáltalán miket írt? Ha eddig azt se tudtam, hogy létezik? Nekem még csak a Jó Pajtásban jelentek meg a fogalmazásaim, meg egyszer a Postaláda rovat lehozta a névtelen levelem, ami-ben arról panaszkodtam, hogy az általános iskolai osztálytársaim nem értenek meg. Negyedik elemi végén az általános iskolai dolgozatban arról írtam, ha felnőtt leszek, három gyereket fogok örökbe fogadni, egy tanyán élek, lesz sok állat, főleg tyúk, és író leszek. Kétezerben a bonyhádi könyvtárból vettem ki a *Mintha élnél*, és valamiért csak úgy mellé csaptam a *Budapesti skizót* is. Tetszett a címe. Ennyi. Süldő lány Garaczi-val meg Hazaival a szatyorban, ez aztán nem viccel: ő voltam a kétezres évek elején én. Még mindig egy fekete Dr. Martens bakancsra spóroltam. Nem emlékszem, hogy a *Mintha élnél* vagy a nővérem miatt, de vadul hallgattam a VHK-t. Tárulj világ, kerülj élelem. Ekkor éltem a buddhista korszakomat is, és esténként újraolvastam a nővérem buddhista novelláját. A nővéremét, akivel nem tudtam beszélni. Majdnem leborotvtáltam a fejem, de valaki azt mondta, minden hülye lehet kopasz. Az egyetemen csak egy szemináriumon foglalkoztunk Garaczi-val. Nem a teljes szeminárium szólt róla, egyedül a *Mintha élnél* olvastuk. Meglepődtem, hogy a csoporttársaim most olvassák először. Az egyetemi könyvtárból többször kikölcsönöztem a könyvet, én voltam a könyvtárosoknak a lány, aki preszókratikus filozófiát, Schopenhauert meg Garaczi-t kér. Egy vékony, John Lennon-szemüveges író. Ott cipeli Anaximandroszt, egy aszexuális németet meg a lemúrt, és nem viccel. A kedvenc kisállatomnak, a nagy Garaczi-rajongónak soha nem jutott eszébe, hogy vegyen nekem egy Garaczi-regényt. Amikor a *Több életet* írtam, még nem tudtam, milyen könnyen otthonossá teszem magam egy árva budi szociográfiájában. Nem tudtam, milyen árvának lenni egy budi szociográfiájában. Ha Tolnai lennék, az árvát magányosra javítanám. Kétezerhuszonegyben, a Katona József utcai magánkaranténban sokat ültem a vécén. Akkor jöttem rá, ez egy rötyi. De nem a csempe, hanem az ajtó veri az orrom. Akkor jutott az eszembe, nekem még mindig nincs meg a *Mintha élnél*, ezért beszereztem egy antikváriumból. Dedikálva volt a könyv, „Anyunak szeretettel, Laci.” Három hónappal később tudtam meg, ezt a könyvet ellopták tőle. Hogyan lehet ellopni egy hagyatékot, hogyan lehet egy olyan dedikált könyvet birtokolni, amit anyunak adtak, hogyan lehet egy budiban élni? Lehet-e egy hideg bugyiba zárva élni?

Egy hete azt álmodtam, hogy van egy G. L. monogramú bugyim. Nem tanga, nem brazil, hanem tundrabygyi. Agyonmosott, dzsörzéanyagú. A mamának voltak ilyen kinyúlt, nagy bugyijai. Ziherejsztűvel húzta beléjük az újabb és újabb, egy centi széles gumiszalagokat. Most már anyám is ilyen sárga, újravezetett bugyikat hord. Én is tudok ziherejsztűvel bármit megjavítani. Azt álmodtam, ez a G. L. egy menő márkánév, olyan, mint a Gianni Versace, vagy mint a Ralph Lauren. Ha elhagyom a Versacét és a Ralphot, már ki is jön a G. L. Nem tudom, miért kellett ezt bugyival álmodnom, a kedvenc kisállatom bulvárfreudianus, budifilozófus, rá nem kell hallgatni. Én tudom, hogy ebben nincs semmi erotika, csak batikolt, ecettel fixált szatyrokban való cipelés, a nővérem betegsége, a mintha élnél. A kétezres évek eleje, a *Mintha élnél*, egy szakirodalom világa utáni vágy. Az örökös korrigálás otthonossága. A bencsiki terepmunka befuccsolása. Az én lenyúzása.

Boldog születésnapot, Garaczi László!

(A szövegben eredeti vagy torzított formában Garaczi László-, Tolnai Ottó- és Vágtázó Halottkémek-mondatok vagy -allúziók vannak.)

Csak az előző nap nehéz

Novella, melyben a hallgatóság eredeti vagy átirrt formában Németh Gábor mondatait ismerheti fel az *Ez nem munka* című 2017-ben megjelent kötetből. A felolvasás végén lehet szavazni, hány ilyen mondat hangzott el. Aki eltalálja, vagy a legközelebb jár az igazsághoz, egy Melbát kap ajándékba, hogy Garaczi is meg legyen ebben az írásban ilyen módon idézve és így mindkettőjüknek boldog születésnapot kívánjak.

Mottó 1.

„De lám az idő furcsa dolog.
Ameddig itt van, észre sem vesszük,
De ha egyszer elmúlt, nem érzünk mást, csak őt.”
(Hugo von Hofmannstahl: *A rózsalovag*, 1. felvonás,
fordította: Mesterházi Máté)

Mottó 2.

„Minden perc ajándék, röhögött magán a Privát”
(Németh Gábor: *Ez nem munka*)

Alszom, mint a mormota, mikor becirpeg az okostelefon. 6:05. Felveszem a köntösöt, kislattyogok a konyhába, tizenöt lépés. Leülök az asztalhoz, az államat támasztva bámulom Óbuda panelrengetegét. Úgy nyolcéves lehettem, amikor kitaláltam az ilyesmi hazárdot. Lépések a sarokig, kiszóródott szotyola a földön, mennyi van még hátra. Ha rám jött a halálosdi, bárhol találtam alkalmas számolhatót. Évek óta nem jutott eszembe.

A falióra nézek. 10:30. Hihetetlen, hogy így elment az idő, mondom magamban, hiszen az előbb még úgy éreztem, előttem az egész délelőtt, és ha előttem az egész délelőtt, az majdnem azt jelenti, előttem az élet, mert délelőtt az ember úgy érzi, bármire képes, legyen szó akár az előző este az asztalon hagyott szennyes edények, tányérok, evőeszközök mosogatógépbe való bepakolásáról, a fürdőszobai kis szemetes kiürítéséről, a már különválogatott, de csak behajigált műanyag hulladék akkurátus összehajtogatásáról vagy arról, hogy megöntözze a kissé hervatag bazsalikomot és felsöpörje az előszobát. Bármire képes, olvashat, jógázhat, összeírhatja a legfontosabb teendőit, az összeírás előtt meditálhat, vagy meditálhat az összeírás után is, ránctalanító szérumot kenhet a szeme alá, elküldhet egy régóta halogatott e-mailt, felvarrhat egy gombot, leszaladhat körömcspeszt venni a férjének, és a lányának tusfürdőt, szendvicseket is csinálhat, vitaminokat vehet be egymás után, csupa lehetőség, de nekem mindjárt indulnom kell, és mégsem csináltam semmit, semmi hasznosat, mert három és fél órával ezelőtt belebambultam Óbuda paneltömbjeimbe, átgondoltam az aznapi, a másnapi az ezen a héten és a következő hónapban esedékes tennivalóimat, és a biztos tudat, hogy így kell majd leélnem az életet, egyre jobban felhergelt.

Meg kéne öntözni a bazsalikomot, de nem öntözöm meg, mert ahhoz fel kéne állni, egész pontosan meg kéne emelni a fenekemet, a széket elcsúsztatni a szőnyegen

és csak utána felállni, a mosogatóhoz menni, három lépés, talán csak kettő, megereszteni a csapot, a kancsóba vizet önteni, vissza két lépés, mégis inkább három, virágot locsolni, összesen mondjuk kilenc másodperc. Kilenc másodperc elég hosszú idő, Usain Bolt például körülbelül kilencvennégy métert fut ennyi idő alatt. Ha tevékeny lennék, el tudnék számolni az idővel, nem kérdezném, hova tűnt, nem mondanám, hogy elrohant, elment, elrepült, de nem tudok elszámolni, mert itt ülök, az idő meg csak úgy folyik, igen, az idő ilyen, folyik, pereg. Az idő úgy tesz, ahogy mindig is szokott, én vagyok hát az, aki megváltoztam. A lustaság a lelkem legmélyéig kibélel, onnan szívárogo szét, átjárja az egész testemet, egyenletesen és kérlelhetetlenül.

A férjem kijön a konyhába, ránézek, örület, hogy rohan az idő, mondom, ne aggódj, rajtad nem látszik, válaszolja. Vizet hoz, megszámolom, egy-kettő-három lépés oda, két lépés vissza, vajon miért eggyel kevesebb, de úgy is kérdezhetném, odafelé miért eggyel több. Jól aludtál, kérdezi, miközben megöntözi a bazsalikomot, két másodperc, nem igazán, válaszolom. Megsimogatja az arcomat, holnap már jobb lesz. Nem hiszek neki, megismétli. Holnap jobb lesz, tudod, csak a megelőző napok a nehezek. Csak az előzők, mormolom magam elé.

Szerinted, kérdezem a férjemet, aki a kávéfőzőnél ügyködik, tányérra kekszet rak ki, és az ollót felakasztja a helyére, szerinted nem lehet, hogy én egy született, zsigeri semmittevő vagyok? Hogy egész életemet a semmittevés leleplezésének bonyolult algoritmusai szervezték, hogy a három állást is azért vállaltam, nehogy kiderüljön, mennyire lusta vagyok?

Nem válaszol. Nem mondja, hogy dehogy életem, nem vagy te zsigerileg semmittevő, minthogy lehet, épp az ellenkezőjét gondolja, életem társa nagyon is egy zsigeri semmittevő, gondolhatja így, mindenesetre nem válaszol, csak hosszan megölel, egy-kettő-három-négy-öt-hat, és én arra gondolok, bármi is a válasz, ezt innen, a mostból már alig lehet megérteni.

Hétre itthon leszek, mondja, és az ajtóhoz lép. Már mész is, kérdezem, a telefonomat nézem, fél tizenkettő, nem emlékszem semmire az elmúlt órából. Valaki lopja a percek, pedig tudjuk, minden perc ajándék. Ugye nem csinálsz meglepetésbulit, kérdezem, amikor lenyomja a kilincset. Nem csinállok, válaszolja. Ígérd meg. Megígérem. És szólj a gyerekeknek, nehogy elfelejtsék. Szólok. Torta azért legyen. Torta lesz. De ne olyan számos gyertyát vegyél. Vegyek negyvenkét gyertyát? Miért vennél negyvenkettőt? Negyvenegyet vegyél. De negyvenkettő lesz holnap, mondja, és hirtelen nem tudom, csak ugrat vagy tényleg annyi leszek, és ha így van, hova tűnt ez az egy év, és miért nem emlékszem semmire, miért folynak össze a napok, a hónapok, nem emlékszem, hogy kimondtam volna valaha is azt a szót, hogy negyvenegy. Jól emlékszem a harminckilencre, a negyvenre, de a negyvenegy nem rémlik, nem dereng, mintha átaludtam volna az elmúlt évet, persze a karantén, mondhatnád, de nem vagyok benne biztos, hogy ez az igazság, hogy ez lenne a magyarázat. Az idő változott meg vagy én változtattam meg őt?

A férjem elengedi a kilincset, visszajön, megpuszil. Szép szám a negyvenkettő, mondja, de én csak hallgatok, és amikor újra lenyomja a kilincset, azt mondom, olyan furcsa ez a nap, ő biztat, ne aggódj, holnap már jobb lesz. Bezárja az ajtót, és én nem számolom a lépéseit.

Az emlékezés hiánya

AVAGY A FELEJTÉS BOLDOGSÁGA

1

A felejtés a túlélés egyetlen eszköze. Képzeljük el azt az embert, aki nem képes felejtteni. Olyan, mint Ixión, akit a főisten egy örökké forgó tüzes kerékhez köttetett – az idők végezetéig. Ha jelent ez egyáltalán valamit. Az emlékek maguk is tüzes kerek, odaszögezve forognak velük a gondolatok.

2

Az *igazság* és igazságosság azonban nem ugyanaz: a görögben, latinban, németben, angolban más a dikaiosüné és az alétheia, a „jogosság” és az „igazság”. A „Recht” és a „Wahrheit”, a „justice” és a „truth” – és folytathatnánk. A görög persze mindennek alapja, hisz az emberek körébe tartozó „jogosság” istene Diké, míg az „igazsághoz” az alvilág istennőinek van közülük, a félelmetes arcú Moiráknak. Ám az éteri kapunyílast nagy ajtószárnyak töltik ki, váltakozó kulcsaikat a sokat büntető Diké őrzi. Ananké lányai a cserepeket számolgatják. Az ember meg botorul azt hiszi, hogy minderről tudomása lehet. Aztán felébred. Vagy az ágyában, vagy a halotti máglyán.

3

Az igazság a felejtés megszűnése, a titokban lévő felmutatása. A feledés és az emlékezés, an-amnézisz, valami olyan dolog, amely sajátos kettősséggel bír. Sőt merem állítani, hogy kétféle felejtés létezik. A mindennapjainkban úgy véljük, hogy az egyik legrosszabb dolog valamit elfelejtetni, egy nevet, egy arcot, egy mozdulatot, amellyel megbántottál.

- Nos, ez a mindennapi vagy *empirikus felejtés*, amelynek az időbeliséghez, a trivialitáshoz van köze. A sekélyes gondolkodás azt hiszi, igen előnyös, ha valaki nem felejt, még előnyösebb, ha szinte semmit sem felejt, és a legelőnyösebb az, ha mindenre emlékszik. Az értelem, mely elraktározza a képeket, eseményeket, történeteket, a szavakat, ízeket, színeket vagy az arcokat, helyzeteket; egyszóval mindazt, ami bennünket a túlélésben segít.

Aki nem felejt, aki pontosan emlékszik, az minden esetben jól boldogul ebben a világban, nem fog tévedni, nem fog eltévedni, hanem sokra viszi, érvényesül, hiszen a sok-sok lényegtelen dologra való emlékezésnek köszönhetően lesz belőle „valaki”. Egy ügyvéd, egy szatócs vagy egy fogadós. Legrosszabb esetben – mint tudjuk – államminiszter.

- A másik: az *intelligibilis felejtés*. Ami szemmel nem látható, füllel nem hallható, meg nem tapasztalható. Ennek az elfelejtése problémás. A világban annyi minden van, amire lehet emlékezni, és amit nem szabadna felejtetni, és viszont: annyi minden, ami megérett a felejtésre. Ám amikor még az istenek között hajtottuk a kocsinkat, a ló egyre makrancosabb lett, egyre irányíthatatlanabb, akkor erősebben fényltek fel az eszmék, a kocsis meg csak izzadt, és elkeseredetten próbálta

irányba tartani a fogatot. Akkor és ott, ott a föld peremén még mindenki tudta, mi a szépség. Majd, hogy túléljen, gyorsan elfelejtette. Ez a sorsa, nincs mit tenni. Viszonzásképpen boldog lett.

Aki nem felejt, az boldogtalan, aki mindenre emlékszik, az még boldogtalanabb, a legboldogtalanabb pedig az, aki folyamatosan azt keresi, ami a folyón átkelés és nagy ivászat előtt vele megtörtént.

4

Ma már senki nem tudja, mi az irónia, Schlegel talán még sejtette, amikor gátlástalanul hosszú körmondatot szerkesztett róla, aminek a végén azt sem tudjuk, hogyan kezdődik az eleje, és maga az irónia értelme önmagától oldódik el. Az irónia nem gúny, ahogy azt manapság gondolni merészelik. Az irónia az egyenes meg- és elfordítása, a másként szemlélés és a folyamatos kétely szenvedélye. Igen, az irónia szenvedély. Eltökélt szenvedély, amely olyan, mint az írás, kielégülést soha nem okoz, de az ember – ha egyszer rákapott az ízére – nem képes többé abbahagyni.

5

Mennyire ironikus – szokták mondani. Az irónia a nem tudás színlelése – hitte Szókratész, akit talán többször fel is pofoztak ezért a kijelentéséért, hisz tudjuk, ahol az érv véget ér, ott kezdődik a test „wollen”-je. Seneca pontosan erről ír, amikor Szókratészről meséli, hogy midőn arcul csapták az agorán, csak annyit mondott: bosszantó, hogy az ember nem tudja, mikor kell sisakban eljönnie otthonról. Ez az irónia. Nem csupán a *más*, hanem a magam ferdítése, visszakézből kapott cáfolata mindannak, ami van, ami lehet, és ami nem lehetne másképp. Mint egy pofon. Az irónia semmit nem jelent az önmagamra irányuló tekintet nélkül, azaz anélkül, hogy tudnék önmagamon fordítani. Vagy ferdíteni. Tudják ezt a bölcsek, sokan pedig úgy tesznek, mintha tudni vélnék. Szókratész képes erre (vagy szeretném ezt hinni), csak nem nagyon kedveli, ha emlékét befeketítik.

6

Amikor eldöntöttem, hogy megcsalom az időt, komolyan magam elé néztem, s hogy őszinte legyek, kissé elszomorodtam. Eldöntöttem, nem várom meg a változást, hanem magamat teszem meg változónak, ami lássuk be, egy megholt ember esetében némi nehézségbe ütközik.

Ha valaki megholt, az nem jelenti, hogy megszűnt, nincs többé, ezt sokszor inkább „a még élőről” lehet elmondani. Aki még él, az folyamatosan beleütközik a létezés elviselhetetlen könnyedségébe. Vagy inkább könnyelműségébe. A még élő és a megholt Mnemoszüné és Léthé határán lakik, ahol a semmi érintkezik a léttel, az emlékezés a felejtéssel. Mert az emlékezés feledés nélkül önmagában szétzilálja a még élő, a megholt a felejtésbe zuhan, az emlékezés külsővé lesz. Mint tudjuk: az évek s napok „nem lesznek soha szebbek”, az emberek „ölelnek, szülnek és temetnek”. Aki zseni, az rájön erre, és tudja, hogy nem az emlékezés, hanem a feledés az emberek kicsiny boldogsága.

Vannak, akik kétségbeesetten kérdezik, miért kell itt vagy ott lenniük. Vannak, akik kétségbeesettebben kérdezik, miért kell lenniük. Elfogadható, megnyugtató magyarázatot keresnek, minden szegletét a világnak keresztül-kasul bejárják, egy pillanatra sem állnak meg, el ne halasszanak valamit, eközben úgy múlik el felettük az idő,

hogy a halált sem veszik észre. Az elmúlásban élnek. Közben azt sem érzik, „meny-nyire fáj az idő”. Az elmúlás fátyola. Ami nem a széttárázó idő, de az istenek oda zárták, miközben a csalfa remény itt tombol közöttünk, itt tombol bennünk. Valaki a Dodektheonok közül. Vagy talán a másik, Perszephoné nyűgös ura, aki, ha nem lenne, akkor az alvilág minden hatalma ellenére sem tudná befogadni a gyorsan meghalni vágyók népes seregét. Sokak szerint e tapasztalat elfedésére találták ki a görögök a művészetet. Ám a mű, ha igaz és valós létező, éppen a sorsot villantja fel a vakon botorkáló lélek számára. Villanás lesz az élet homályában. Nincs előzménye, de van következménye. Vannak, akik egy hang, egy szó, vagy egy mozdulat hatására a lávától izzó kráterbe vetik magukat, megfáradt lélek, akit a még élők „már megholt” embernek hívnak, őket szereti legjobban. Jobban, mint a „még élőket”.

Aztán van a legszerényebb, a legcsendesebb hangú, az isteni tudás őrzője, aki mindeképpen kísérletet tesz arra, hogy ne önmagával foglalkozzon, hanem a napnyugta igazi kínját és poklát leplező valósággal. Miközben a kósza lehetőség nem tudja mit tegyen. Rettegéstől eltelve bámul a szükségszerű arcába, megpróbálja kifürkészni a tekintetét. Tudjuk a *mit*, de nem tudjuk a *hogyan*t. Quid sit avagy quod sit. Nem mindegy. Lehetőségbe zárva nem jutunk el a valóságoshoz, hogy megkísérthessük a szükségszerűt. Tudjuk a helyet, tudjuk, nem fogjuk kikerülni, de nem ismerjük az időt. Ez lenne az isteni könyörületesség? Persze, persze: lehetőségekből áll össze a valóságos, amelyet aztán a tétova idő szükségszerűnek láttat. De a szabadság talaján ténfergő lehetőségből csak a szemlélet tárja ki a kényszerűt. Ami már megtörtént, az úgy történt meg, ahogy megtörtént. Szerelmes voltam, majd végképp elengedtem annak a kicsit alulról felfelé néző lánynak a kezét. Ez van, pontosabban volt, a pillanat vissza nem hozható. Dönthettem volna másképp? Természetesen. Innen nézve szükségszerű volt a döntés? Innen nézve igen. Akkor nem. Vagy nem egészen. Egy elrontott szerelmet visszahozni ugyanúgy nem lehet, ahogy a halott sem térhet vissza a még élők közé.

Előzetes tanácsot mindenki tud adni. Ahogy mindenki képes előszót írni. Utólag tanácsot adni? Kivagyti botorság. Mít ér azonban az előzetes okoskodás, ha az ember nem képes bepiszkítani a fehér vásznat, amit kezdetnek szeretünk nevezni.

7

Nagyon jól emlékszem, hogy aznap éjjel mennyit forgolódtam álmomban. Valami nyomasztott, csak nem tudom, mi volt, és nem tudtam, hogyan szabaduljak tőle. Úgy éreztem magam, mint Friedrich, aki azt mondta, inkább lett volna professzor, semmint Isten, de önzése nem vitte odáig, hogy ezért elhalassza a világ teremtését. Aztán történt valami. Valami történt. Nem halasztás, nem önzés, hanem az együttműködés végleges felmondása. Ő csak mosolygott, mindenki bolondnak hitte, miközben gyorsan, szinte lopva, megteremtette a világot.

Születésnap

SZÓCIKK-FOLYAM

Szócikk = a szavak, dolgok, fogalmak és tettek rejtjeleinek a teljességet megidézõ, szubjektív leirata. A valóság töredékes, aforisztikus és derûsen ironikus birtokbavétele. Szabad asszociációs nyelvi játék. Nem esszencia és nem kristály, még kevésbé gyémánt, sokkal inkább az igazság mibenlétének és mirevalóságának szenvedélyesen formába öntött alkalmi megnyilvánulása. A szakadatlanság és a befejezettség különös viszonya, amennyiben a befejezettség egy jelenség végiggondolása és rögzítése, a szakadatlanság pedig ezen végiggondoló és rögzítõ hev fenntartása. A lezárttság és a befejezettség lehetséges voltára irányuló gúnykacaj. A ~bõl ered és rá irányul a kitarás és elkötelezettség a szócikk-író létmód iránt. A ~ben az elmúlás és múlhatatlanság szikrázó viszonya manifesztálódik, s fragmentált gondolatok formájában tör a felszínre, görbe tükörben megmutatva faktuális önmagát, mintegy esendõségét deklarálva. A ~ írása az értelemadás mûvészete, hiszen az ember – ha nem éppen gazemberként tölti kedvtelve a csevegõ idõt –, értelemadó, igazságkeresõ, vizsgáldó, szíve szerint élõ, játékos és egyben – valljuk meg – végtelenül hiú lény.

Ünnep = az emlékezet felszentelõ aktusa. Életmentõ rituális lelki szükséglet. A kitüntetettség valóságos misztériuma. A profán ellenpólusa. Az elmúlás megállításának illekeny pillanata. A múlt jelenvalóvá tétele. A dolgok szakadatlanságának és ismétlõdésének a megnyilvánulása. Az ~ sóvárgás az örömrre. Alkalom és képesség arra, hogy az öröm valós legyen. Tudása annak, hogy fontosak vagyunk, hogy számítunk. Alkalmi összerendezettség, ami a pillanat elmúltával azonnal a lélek mélyére süllyed, hogy aztán újra és újra a sóvárgás tárgya lehessen. Emlékállítás és fontossá avatás. Annyi, mint mások tükörében megfürödni. Az ~ átkeretezi és követendõ mintává avatja a múltat. Jelenvalóvá nemesíti azt, ami egyszer volt. Középpont és ellenpont egyben. Szent idõ. A test és a lélek felfrissülésének az ideje. Eltérés a megszokottól. Stimuláló eszköze a zene, a tánc és a révület.

Emlékezet = a satnyulás elõtti idõk megidézése. A múlt folytonos átformálása és szakadatlan felülírása. Az ismétlõdés állványzata. A felejtés edestestvére. Mindkettõ az identitás építõköve, így egyszerre árthatnak, vagy éppen védelmezhetnek. Ugyanazon a játéktéren, de egymás komplementereként vannak jelen. Ahhoz, hogy emlékezhessünk, felejtenünk kell. (Aki mindenre emlékszik, annak nem adatott meg a saját történetet tételezõ teremtõ erõ.) Önmagunk és közösségünk formáló eszköze. Karbantartást igényel. Tere, ideje, módja, dinamikája, ritusa, mitológiája, szimbolikája, labirintusa, haszna és kára van, valamint traumákhoz kötöttségei, kulturális és politikai vetületei, mesterséges alakzatai és digitális segédeszközei. Megõrzi, de van, hogy felülírja és kreálja a valóságot. Az egyén és a közösség egészséges mûködése múlik azon, hogy tud-e kellõ idõben emlékezni vagy felejtetni. Kulturális kódok és közösségi elvárások szabják meg mikéntjét.

Elmúlás = előzménye és ellentéte az örökkévalóságnak, már amennyiben az ~ csupán a lényeket megőrző transzformáció lenne. A természetes átalakulás kézben tartott esszenciája. Ugyanakkor az elveszített éden és az örök fájdalom metaforája. Hihetnénk, hogy múlni csakis az idő tud, amely viszont csak a szubjektum számára létező, azon kívűl és túl nem. Az idő múlásával, elmúltával, mondhatni megszűnésével veszi kezdetét az örökkévalóság, az idő nem létezése, az időnélküliség. Mert az ember mindig az aranykor után él, és sohasem az aranykorban magában. Az aranykor étellel teli, épp ezért vágyott kor, amit az elmúlás avat létezővé. Az ~ révén az ember mintegy kisatnyulja magát az édenből. Az ~ nem a tökéletesedés, hanem a satnyulás természetes folyamata.

Szakadatatlanság = a dolgok szüntelenül áramló létvalósága, amikor az egyik állapotot követi a másik, szünet nélkül, választóvonal nélkül, szakadás nélkül ismételve önmagát. *Minekutána a dolog maga egyben léssen majdani önmagával, el nem hagyván régi önmivoltát.* A szakadatatlanság egymástól elválaszthatatlan és megkülönböztethetetlen szekvenciákban hömpölyög, mely szekvenciák néha dús zuhataggá válnak, néha kényelmes tempójú fodrozódássá, ám egylényegűségükön ez mit sem változtat. Határtalanok, mint az ábránd és mint a káprázat, tudván, hogy „Minden elmúlik, minden visszajön; így forog örökké a lét kereke” (Nietzsche)

Várákozás = amikor önfeledten odavagyunk valakiért, és amikor az idő múlásának a kívánása próbára teszi a türelmet. Amikor valami/valaki, ami/aki nem volt, egyszeriben lenni kezd, s virtuálisból valóságossá alakul át. Vagy épp fordítva, a várákozás által megszűnik valóságosnak lenni. A ~ a távlat és a mélység felragyogó tisztása, a percek folytonos számolásának a létmódja. Távolról induló ölelés. A nyitott szív otthona, s egyben a türelmetlenség lakóháza. A létezés alapművelete.

Satnyaság kora = a jelen a mindenkori kortárs számára mindig satnya, lévén a satnyaság kora maga az origó, amelyből nézvést elhelyezhető a horizonton a vitális múlt, mint aranykor, és a satnyaságot már érzékelni sem képes, szenilis és demens jövő. A későmodern ember zavarának megnyilvánulása, amennyiben – bár felfogása szerint a holnap szebb kell legyen, mint a tegnap volt, mégis – előtte van a rémisztő képe annak, hogy a satnya jelen még satnyább holnapot hoz. Satnyulni annyi, mint elveszíteni valami bizonyosat, ami hajdan megvolt. A ~ az emlékezet önámítása. A satnya jelen a határ, és e határon élők szeretnének abban a hitben – vagy tévhitben – élni, hogy ‘a dicsőséges múlt a satnya jelenen át vezet a diadalmas jövőbe’.

Együtt-satnyulni-tudás = a függöny lehullásának az elodázása és elfogadása is egyben. Satnyulni tudni a bölcsesség maga. A bölcs belátás és a holnap iránti olthatatlan kíváncsiság derűje. A ‘nem látod, hogy satnyulunk?’ kérdésre adott egyetlen lehetséges válasz: ‘satnyuljunk együtt!’ Az elmúlás birtokbavétele, a mikéntek és hogyanok iránti kimeríthetetlen érdeklődés felkiáltójele, a testi romlás fölötti értetlenség kiáltványa. Ám semmiképp sem a bakelit B oldala. Sokkal inkább az elmúlás fájdalmas tapasztalatának reszketegen bölcs derűje, a megadás katarzisa, s a rákészülés ama végső határ átlépésére. Satnyulni tudni annyi, mint megélni a létezés teljességét, vállalni annak borzalmát és átkarolni a tökéletes pillanat eufóriáját. A satnyulás a létezés valódiságának és fájdalmának a sérülékeny pergamenre írt bizonyítéka. Folytonos

határátlépés, megszüntetve megőrzés. Szakadatlan születésnapi beszélgetés. Oxitocinnal írt szerelmi vallomás.

Születésnap = a személyes múlt évenkénti reinkarnációja. Névsorolvasáskor a „Jelen!” kurjantásának öröme. Mások ölelésének az elfogadása. A múlt időben örömet lelés képességének a megmutatkozása. Kérdése: lehet-e az elfogadás a létezés műzsája? A szakadatlan beszélgetés ünnepe. A barátok diskurzusra invitálásának az ideje. Amikor önmagunkat mint ajándékot adjuk át másoknak. A ~ annyi, mint tükröt kérni és kapni. A ~ jelenvalóvá teszi az elmúlást. A cipő kifényesítésének a napja. Akkor is, ha az már lyukas és elnyűtt, s ha a fényesítés már csak nyűg és fáradtság. Az elmúlás megszólítása, a satnyulás ünnepi paravánja. Az ismétlődés rendezettsége. Grammatikai hommage az anyáknak: a cselekvést valaki más végzi, akit nem nevezünk meg, de aki nélkül az esemény nehezen elképzelhető, és akit nem ezen esemény alkalmából ünneplünk meg. Egy hajdanvolt nap vagy pillanat emléke. Az emlékek rituális felébrésztésének és átformálásának az ideje. A satnyaság korának a felfüggesztése és a személyes aranykor megidézése. Várakozás, szakadatlanság, satnyulni tudás, elmúlás, emlékezet és ünnep.

Handwritten musical notation on a black background with white ink. The notation is organized into three columns separated by vertical lines. The first column has 7 staves, the second has 8 staves, and the third has 6 staves. Each staff contains a series of wavy lines representing musical notes.

Handwritten mathematical expression:

$$\begin{pmatrix} \text{wavy} & \text{wavy} & \text{wavy} \\ \text{wavy} & \text{wavy} & \text{wavy} \\ \text{wavy} & \text{wavy} & \text{wavy} \end{pmatrix} \begin{vmatrix} \text{wavy} & \text{wavy} & \text{wavy} \\ \text{wavy} & \text{wavy} & \text{wavy} \\ \text{wavy} & \text{wavy} & \text{wavy} \end{vmatrix} \begin{pmatrix} \text{wavy} \\ \text{wavy} \\ \text{wavy} \end{pmatrix}$$

~~~~~
P. 410. '24

Feb '24

El- vagy (meg)fojtott emlékezet*

HELLER ÁGNES FRISS EMLÉKE

Ha emlékezés, sőt, Heller Ágnes egyik fontos könyve után „önéletrajzi emlékezés” e konferencia – az első, mióta ki- és fölúszott közülünk más dimenziókba – központi témája, akkor rám is vonatkozik, hogy a megütött hangot vigyem tovább, azaz: hogy „önéletrajzi emlékezés”-be fogjak.

Azonban nem teoretikusan kezelve vagy értelmezve a fogalomkört. Hiszen, már csak a mesterségemnél is fogva a „tárgyat” epikus keretek között és szabályok szerint kellene/illene elbeszélmem. Annál is inkább, mert közöm van Heller Ágnes „önéletrajzi emlékezéséhez”. S mert nekem van közöm hozzá, ezért az én „önéletrajzi emlékezésem” is. Ezért lenne hasznos regénybe kezdenem, itt és most, noha ez, sajnos, lehetetlen, pedig csak ez a forma és terjedelem meríthetné ki tisztességesen a mondanandómat. Nemcsak a konferencia rendje szab szűk határt e regényperspektívának, hanem az időnek egy másik dimenziója is: nevezetesen annak az egyelőre beláthatatlan időtartamnak az elérkezése, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy a lélek hordójában befejeződjék az *ún.* tények cefréjéből az emlékké ülepedés és desztillálódás folyamata.

*

Ez az első megszólalásom Heller Ágnesről a halála után, mégpedig az első megszólításom okán. Tehát most lépek ki a nyilvánosságba a magam emlékvivódás-közegéből, amióta Ágnes elment. (A Múlt és Jövő a magam közege – illetve közös „(ön)életrajzunk” terepe is egyben. Ott ugyanis, halála napjától kezdve – 2019. július 19. – harminc napon keresztül minden nap írtam egy-két emlék-hírlevelet a *slosim* – a zsidó harmincnapos gyász – alatt, egy-egy róla készült fotómhoz kapcsolódóan, hogy ezzel is tompítsam a bennem vágott úrt. Pontosabban: hogy a feltörő emlékekkel tömködjem be a léket, amelyet hirtelen távozása ütött az „(ön)életrajzomon”. (Egybeszerkesztve: „Heller Ágnes slosimja”, Múlt és Jövő, 2019/3.) Ugyanis Ágnes halála a végtelenségbe merevítette azt az állapotot, amelybe a viszonyunk a halála előtti évben el és leszakadt, s ezért ezen, bármeddig éljek is e földön, semmilyen emlékmunka, semmilyen vele folytatott egyoldalú párbeszéd már nem változtathat. Hacsak az álmokban, a tudatalatti szférában nem rendeződhet át ez a kimerevedett viszony, ahol – ahogyan írja *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája* című könyve (Budapest, 2015) előszavában: „A tudattalan nem termel alapanyagot, csak rendezi azt. Ehhez a tudat által szállított alapanyaghoz nemcsak a személyes tapasztalat tartozik, hanem a kollektív tapasztalat, a kollektív szöveg is. E kettő szét nem választható. [...] az álomban megjelenő dolgok épp-így-léte nemcsak kétséges, hanem többnyire valószínűtlen is. Ez arra

* Az itt olvasható szöveg előzménye a Budapest Főváros Levéltára által, 2021. március 11–12-én, online formában megrendezett *Önéletrajz és filozófia* – Konferencia Heller Ágnes emlékére című tanácskozáson elhangzott előadás. Az írás, mely az elmondottak jócskán kibővített változata, a konferenciakötetben nem fog szerepelni.

is mutat, hogy a tudattalannak más szerep jut az önéletrajzi emlékezésben, mint az álom esetében. Az álom esetében kreatív és kifejező, az önéletrajzi emlékezés esetében bezáró, eltemető, de azért mondhatjuk, hogy mindkét esetben, ha nem is ugyanazon a módon, »személyiségvédő«.

*

„Önéletrajzi emlékezés”. Nyilvánvaló, hogy Heller Ágnes emlékezetéről van szó a személyéről szóló konferencián. Erre kértek fel a szervezők, hogy valljak, emlékezzek Ágnes remélhetőleg egyre inkább kiszélesedő nyilvános, s most kollektívvá szerveződő-szervesülő emlékezete számára: mint közeli barátja, szerkesztője, kiadója. Azaz munkatársa, s nem utolsó sorban, mint a *Bicikliző majom*...

Kicsodája?

Hát igen.

Ez a kétely, zavar – nem bennem – okozza az írás (szólás) nehézségét, amelyet nem láttam pontosan előre, amikor elvállaltam e konferencián való részvételt. Ugyanis: kinek az „önéletrajzát” írom, beszélgem el: itt és most? A magamét vagy az övét? Hiszen csak a magaméra van úgy-ahogy rálátásom, és csak érte tartozom felelősséggel. Azonban a *Bicikliző majommal* a két „önéletrajz” – a maga teljesen eltérő paramétereivel, súlyával és jelentőségével, de mindezek dacára akkor is – egy ponton összekapcsolódott. Még pontosabban: mindkettőnk számára oly végzetesen összegubancolódtott.

Ez a kapcsolat – gubanc – most sem ereszt. Mégpedig a magam még író-dó-élődő „önéletrajza” miatt, s nemkülönben Heller Ágnes szintén még mozgásban lévő „önéletrajzból” emlékeztető átlényegülése folyamata is gombolyítja ezt a narratívát. Hiszen élete és életműve emlékké kristályosodása – kedvenc kifejezésével: homogenizálódása – során – ha akarom, ha nem – elsőrangú (önéletrajzi) feladatommá is horgadt föl e konfliktuscsomó (-gubanc) – amíg a saját önéletrajzomat/nyomot-emléket hagyásomat élem.

A mindezt kiváltó kvázi önéletrajz már tőlünk független életet él. A *Bicikliző receptiója*, s vele sokosztatú olvasata és diskurzusa termékenyen kilombosodott – amelybe beletartozik egy bírósági tárgyalás irategyüttese is, amelyet Rényi Péter (Temesvár, 1920–2002, Budapest) örökösei indítottak Heller Ágnes, Kőbányai János és a *Kortárs* folyóirat ellen.)

A fogadtatás szétterjedéséhez – időben és térben – már nem sok közünk van, noha éppen az életrajz „ön”-része okán, míg életben vagyunk, szeretnénk azt – lehet, hiábavalóan – ellenőrzés alatt tartani.

E sokféle olvasattá szakadt gubanc gordiuszi csomóját Ágnes halála vágta szét – azzal a különbséggel, hogy Nagy Sándor temperamentumos problémamegoldásával ellentétben itt semmi sem lett megoldva-olvágva.

*

S akkor a dadogó expozícióból a lecsóba csapva: ki a *Bicikliző majom* szerzője? Pontosabban: csak idézzük fel az 1998-ban megjelent könyv pontos – mert már akkor az eligazításra törekvő – címrendszerét. Heller Ágnes: *Bicikliző majom. Élet és korrajz. Kőbányai János interjúregénye*.

A „művelt olvasó” számára rögtön kiviláglik, hogy valami hasonlót akartam, hasonló szándékkal jelezni a címmel, mint Mikszáth Kálmán *Jókai Mór élete és kora* című munkája.

Mikszáth Jókai halála után fogott művébe, noha több, szerényebb igényű, a nagy mesélő alakjával foglalkozó írása már főhőse életében megjelent. Az én könyvem Heller Ágnes alkotó élete zenitjén készült, valamint az anyagom alapja nem kutatás és személyes tapasztalatok keverékéből állt össze, hanem interjúból és annak regényformába szabásából. Lehet, a kérdés-faggatás révén történt anyagbeszerzés miatt toldottam meg az alcímet – egy új fogalmat is kreálva az összevonásból: *interjúregény*. Hiszen ha valami élet- és korrajz: az nem lehet más, mint regény. Heller Ágnes szokta volt mondani, hogy a regény- és a történetírás egyaránt fikció, csak hogy amíg regény ezt nyíltan bevallja, a történetírás váltig tagadja.

S mivel Heller Ágnes (akárcsak Jókai Mór) történelmi személy, bármilyen fikciót mesél is el az életrajzíró – jelen esetben: az interjú kérdezője és írója, valamint az interjú alanya –, az az elvárás vele szemben – Heller Ágnes szerintem zseniális és bátor megállapításával ellentétben –, hogy „objektív”, azaz nem fikciós elbeszélést kapjon. Pedig éppen ellenkezőleg: a négykezes mű egymást hatványozó mechanizmusa szerint a kérdező kérdései s az arra adott válaszok két különböző „önéletrajzi” tudást, emléket képviselnek és illesztenek össze, hogy együttműködésük eredményeképp két fikció is gyömoszólódjon a regény öntőformájába.

A válaszadó elbeszélése (fikciója) nem kíván magyarázatot. Hacsak a tényekkel, vagy mások vele ellentétes emlékezetével, szembesítés okán nem – azonban ez egy másik, egyébként diszkusszálandó problémakör. Amit elméletileg is a *Bicikliző* vetett fel – már az előzetes folyóiratközlések nyomán. Ezért is – a firtató számonkéréseket élből kivédendő – került be már az első kiadás függelékébe a *Történetírás vagy memoár* című pótféjezet. Ez Ágnesnek azt a sokat kritizált elméletét járja körül szintén interjú formájában, hogy az is egy tény, az is egy „önéletrajzi” különlegesség, ahogyan ő emlékszik egyes eseményekre, emberekre – azaz a történelmi igazságot nem „torzítja el” a tényekkel, akár a nyilvánvaló tényekkel való szembemenés, hanem éppen ellenkezőleg: pontosítja, árnyalja. Ugyanis az is egy valóság (igazság), ha saját egyénisége, látószöge, akár ismétlődő álmai szűrője nyomán kikristályosodott, egyéni szemcsékkel pettyezett emlékképet kapunk – mert benne sztereóban táruul fel valamely tény és egyúttal az a hatás, s nyomán a hozzáadás, amelyet egy adott szubjektumra gyakorolt, s amely ezért ezen a szubjektumon keresztül változott oly különleges „önéletrajzi emlékezéssé”.

Erre kitűnő és megfontolandó példa Ágnes Rényi Péterre vonatkozó emléke, amely perbe is torkollott. Az ő figurája a mai olvasónak már nem mond semmit, de a Kádár rendszernek egy fontos kultúrpolitikusa volt, ő szerkesztette, határozta meg a Népszabadságot – a párt és a hatalom legfontosabb sajtóorgánumát. Ez sokakról elmondható, azonban Ágnes emléke ezt a személyiséget egyedi módon zsidó oldalról közelítette meg egy Csoóri Sándorral folytatott – lehet, ezt is képzelt, de mégis annál igazabb – összeszikrázás során, amikor Csoóri bírálta – a Kádár-kor derekán járunk – a vezető zsidó értelmiséget, mint például a Népszabadság vezetését, mire Ágnes azzal replikázott, hogy Rényit ne tartsa zsidónak, mert aki egy palesztin merénylő mellé áll egy cikkében, aki egy kibuc óvodájából szedte az áldozatait, az nem nevezhető annak. Ez az állítás-álmom – sajnos – megjelent a Kortársban, a *Bicikliző majom* kedvcsináló fejezeteiben. Azonban, mint ez nem sokra rá kiderült: ez a cikk a valóságban soha meg

nem íródott, s ezért értelemszerűen nem is publikálódott. A per eredményeként ez a tudatba átlényegült tudás, amelynek forrását Ágnes elméletileg is feltárta – érdemes még egyszer idézni: „Ehhez a tudat által szállított alapanyaghoz nemcsak a személyes tapasztalat tartozik, hanem a kollektív tapasztalat, a kollektív szöveg is” – nekem félmillió forintomba fájt, a Rényiek anyám lakására is kivetett terhelése miatt, ezért fizette ki a hátam mögött akkori élettársam, Ágnestől pedig hosszú évekig vonták a Magyarországon elérhető nyugdíjából. A Kortárs-közlés – a szerkesztőségben végrehajtók is megjelentek – abból a szempontból volt szerencsésnek mondható, hogy a könyvből azonnal kivettem az inkriminált – kollektív igazsága miatt az én tapasztalataimmal is egyezően „valódi”-nak minősülő, de mégsem „valós” – állítást abban a minutumban, amikor az akkor még élő Rényi Péter szomorúan remegő hangon – mert ő valószínűleg érezte az „igazat mondd, ne csak a valódit” kvadrálását – fölhívott panaszával.

Ebben az esetben nemcsak hogy nem bújhattam el az ártatlan kérdező szerepe mögé. Ugyanis jómagam a kérdező s a válaszokból elbeszélést formáló – mint kortárs Népszabadság-olvasó – ezt az emléket hitelesnek tartottam – emlékszem, hogy az újság Izraelt „coveroló” kairói tudósítója gyűlöletkeltő cikkei nyomán hogy felment bennem a pumpa nem is egyszer.

Azonban a kérdező „önéletrajzi” szerepe még inkább megvilágításra szorul. Ugyanis ő nem egy technikai készülék – mikrofon és hangrögzítő –, hanem a kérdései, majd a válaszok megszerkesztése szintén egy karaktert s e figura elbeszélését („önéletrajzát”) képviseli. Még akkor is, ha szándékosan, mert a megcélzott regény műfaja megkívánta rejtettségben is hagyva a mögötte létező (sőt: lélegző) személyiségét, mint – bizony – szereplőt. Merném – bár itt is félve – állítani: a kérdézzel egyenrangú szereplőt. Ugyanis ez a feltétele annak, hogy kérdései és szerkesztése nyomán „interjúregény”-fikció születhessen.

Jeruzsálemi doctor fatheremtől, Michael Silbertől (Debrecen, 1946–) tanultam, hogy minden történelmi munka alapja a kérdezés. „Ha jó kérdéseket teszel fel, akkor már helyben vagy, a munka javarészét elvégezted, mert a válaszok megkeresése, kutatása, már szinte magától jön a kérdések nyomán.”

Azonban hol itt az önéletrajz?

*

Ott, abban az ismeretlen tudatalatti tartományban, ahol a kérdező kérdései fölhorgadnak – mégpedig a nem vak, hanem a korszak atmoszféráját, problémáit analizáló érdeklődésből, ami a kérdezőt a történelem egy szeletének föltárása felé sodorja. Esetemben Heller Ágnes élete s nemzedéke mellett az alcímbe feltüntetett kora érdekelt. Mégpedig – e tudatalattiból fölhozatalra negyedszázadnyi idő kellett – nagyon is „önéletrajzi” szükségletből. Már a *Bicikliző majom* első kiadása *Függelékében* rögzítettem, hogy azért nem hagytam békén a sok-sok mellékszereplőre kérdezéssel, mert nemcsak az ő életét akartam megénekelni, hanem ama zsidó értelmiségi nemzedék krónikájának summáját is, amely a holokauszttal érett tudattal történő megtapasztalása ellenére Magyarországon maradt. Mégpedig a magyar zsidó tradíciót-funkciót folytató: a feudális hagyományaitól és ethoszától még ki és meg nem szabadult magyar társadalmat átvezetni a modernitás korába. Ismétlem: a holokauszttal, mégpedig a magyar holokauszttal, rettenetesen egyértelmű leckéje *ellenére*. Ezt akkor még zsrnaliszta

leleményként értékeltem, nevezetesen, hogy milyen különleges sztori, amit a rendszerváltás kora végre felvethetett: hogyan fejlődhetett valaki cionistából kommunisztává? Ennek szerettem volna utánamenni. A 20-25 oldalasra tervezett interjú kibontása volt a *Bicikliző* kiindulópontja.

Azt csak most fogom föl, hogy nem ez volt az alapkérdésem. Hanem ennél sokkal önéletrajzibb.

Miért vagyok/születtem én? Mai tudattal – de hát mi mással – abszolválom e konferenciát 2021-ben, a rendszerváltás korát (1988–2018) követő Orbán-korszak első évtizedének (amelyet én 2010-től számítok) végén, ezért fogom fel csak most az akkori kérdéseim mai aktualitását.

A szüleim, Heller Ágnes nemzedéktársai, a holokauszttal megtapasztalásában és konzekvenciái levonásában milyen alapon – hittel, jövőképpel – hoztak a világra engem? Mi volt az elképzelésük, döntésük rugója – amiről már az unokáinknak is van már sajna nemleges tapasztalata –, hogy a holokauszttal traumáját egészségesen túl lehet-e élni? (Egészség nélkül meg minek?)

Erre kérdeztem a szüleimnél okosabb Heller Ágnestől 1996-ban, a rendszerváltás kora felívelő szakaszában, majd a meg nem valósult harmadik kiadáshoz 2011-ben (megjelent a *Múlt és Jövő* 2011/4. Tanú-számában: *Hazatérés. A második hét év, avagy kiegészítő interjúregény-fejezet a Bicikliző majom újabb kiadásához* címmel). S erre kérdeztem volna 2018-ban is.

Megbeszéltük az interjú részleteit, s hogy a 2018-as parlamenti választások másnapján vesszük fel, mert Ágnes annyira belebonyolódott a napi politikába – az interjú szempontjából: oly kardinális kételybe, nevezetesen, hogy egy holokauszttúlélő hogyan támogathat olyan pártot vagy pártszövetséget, ha „orrot befogva” is, amely az antiszemitizmusban és holokauszttagadásban fogant? Lehet, zurnaliszta terveim szerint a friss választási eredmények konklúzióit azon-meleghen rögzítettük volna, hogy még ez a korántsem napi aktualitás is beférjen a *Bicikliző* új és utolsó, változatába, hogy az majd a 90. születésnapjára ünnepségeire megjelenhessen az általa kiválasztott 90 esszéjének gyűjteményével együtt, valamint *A filozófia rövid története gólyáknak* negyedik, befejező kötetével – a négy kötet együtt díszdobozban lesz majd kapható...

Ez a megbeszélés 2018 februárjában történt a Duna-parti lakásán a szokásos pohár fehérbor, s, jól emlékszem, pirításra kent (liba)töppörtyűkrémes szendvicsek fogyasztása közben. (Voltunk olyan jó viszonyban, hogy e remek összeállításból duplán kértem.) A parlamenti választások idején már nem voltunk beszélő viszonyban. Pontosabban: Ágnes nem volt beszélő viszonyban velem. Mégpedig a *Bicikliző majom* miatt.

Egy, a könyv megszületése óta – mint kiderült – búvópatakként tekergőző mérges kérdés miatt. Nevezetesen, ki is a szerzője e könyvnek? (Noha világos szerződésünk van e tárgyban, amely a könyv címének megfelelően engem nevez meg szerzőnek, s ezért jogtulajdonosnak.) Sőt: éppen ő volt az, aki *Az önéletrajzi emlékezés filozófiája* előszavában ki is emelte: „rájöttem, hogy saját szűkebb, pusztán filozófiai történetemben is milyen sok dologra rosszul emlékszem. Nem is beszélve a *Bicikliző majom* című interjú regényről (1988, 2004), amelyet nem is én írtam, hanem a velem készített interjú sorozatból lett összeszerkesztve és -hegesztve az önéletrajz fikciója.”

[Bizonyára letelt már a számomra engedélyezett 20 perc. Úgyhogy itt félbe is szakítom az előadást, pontosabban az „önéletrajzi emlékezés” belőlem kiszakadását.]

Majd folytatom a konferenciakötetben – s lehet a *Bicikliző majom* következő, minden bizonnyal utolsó kiadásának elő- vagy utószavaként, mert *all after all* felelősségem, hogy ezt az elképzeléseimhez képest torzóban maradt élet- és korrajzot méltó módon elhelyezzem az utókor archívumában.

*

Innen folytatom 2021. július 15-én (az antológia meghosszabbított leadási határidejének utolsó óráiban). Azonban innen folytathattam volna kb. egy óra múlva is, magán az online konferencián 2021. március 11-én délután, amikor is a főnti szöveg felolvasása után Branczeiz Anna (PTE BTK) az *Önéletrajzi filozófia – Heller Ágnes a Bicikliző majom és A véletlen értéke* című interjúköteteiről szóló előadása következett, amely arra fűzte fel a mondandóját, hogy a Heller Ágnessel készült mindkét interjúkötet a „szülő ízével” indít a főhős szájában, mint első emlékkel. (Nálam az első fejezetnek is ez a címe.) S fejtegetésében a megfogalmazások eltérő jelentésének próbált értelmet adni.

Rám nem jellemző – öregszem? – visszafogottsággal – noha lehetőségem volt rá – nem reagáltam az elhangzottakra. (Ahogy magában a saját megszólalásomban sem érintettem e kérdést. Lásd a fenti toporgást, a forró tejbegrízes tál széleinek kapargatását. Hiszen mindenről beszéltem, húztam-halasztottam a megszólalást, csak ne érjek el a csapdáig, s annak felfedéséig, amelybe az első adandó alkalommal – az ártatlan – mítoszképző folyamat – lám – már az indulásakor, lehet törvényszerűen, beleesett.)

Természetesen sem Heller Ágnes, sem én a három hónapig tartó – heti több alkalommal 7-8 órát is igénybe vevő – interjúkészítést, majd kiegészítő beszélgetéseket nem azzal kezdtem, hogy érdeklődjem, hogy négyéves korában hogy ízlett neki a szülő, amikor egyszer vele és édesanyjával (még ismertem) befutott a vonat (honnan?) valamelyik (melyik?) budapesti pályaudvarra. S ha már az ifjú elemző az első mondatok s különbségeik mélységeibe kalauzolt, megemlíthette volna, hogy az én könyvem vagy ötszáz oldalnyi sodrás után szintén a szülő ízével fejeződik be. „Gyakran szállok le Ferihegyen. Az az érzés soha nem múlt el, amikor főntről meglátom a fényeket. Nagy öröm fog el: ott van Budapest, ahol a sárga villamosok járnak. Otthon vagyok. Itt az otthonom.

S szétárad a számba a szülő édes íze.”

Ezért az ívért regény a *Bicikliző*, ha „interjúregény” is, s ha regény: azt valaki írta, s ha előhozakodhatok vele: jómagam. Már csak ezért sem volt elegáns (eufemizmus) e könyvemnek még figyelmesebb olvasójának Georg Hauptfeldnek ezzel az általam kitalált – és persze a helyén elvarrt – regénykezdetemet eltulajdonítania. (Rá is kérdeztem tőle az utolsó mondatra, nem túl kellemes levelezésünk során, amikor kikérte magának, mind a regény szó/fogalom, s mind a nevem megjelenítését a címlapon.) A regénynek – számtalan esztétikai megközelítés foglalkozik vele – meghatározó motívuma a leütött első mondat/hang. (Mint a rokon műfajban: a zenében.) Ugyanis az egész művet megelőlegezi/meghatározza. S persze az utolsó, lezáró mondat is, aminek szerves kapcsolatban kell állnia az elsővel. De Hauptfeld a *Bicikliző majom* még központibb motollájára is rátette a kezét, abban a vágyban, hogy maga szöhet vele. Magát a kérdéseket is – amint azt előszavában hetykén be is vallotta, tőlem vette (*A véletlen értéke*, 2019). „A Heller Ágnessel folytatott beszélgetésekre elsősorban a Kőbányai János által jegyzett *Bicikliző majom* (1999), és a Francesco Comina és Luca Bizzarri

nevéhez fűződő *I miei occhi hanno visto* (Láttak az én szemeim) című könyvek segítségével készültem.”

Vajon egy interjúnak mi a motorja, ha nem a kérdés?

Georg Hauptfeld, *A véletlen értéke* című könyv szerzője, kollega, maga is könyvkiadó (Edition Konturen). Szerette volna megszerezni a *Bicikliző majom*, pontosabban a *Der Affe auf dem Fahrrad*, Philo Kiadónál 1999-ben megjelent fordítását (magam adtam el a hitleráj előtti neves zsidó kiadó munkáját folytató berlini házaspárnak még kéziratban a könyvet az 1998-as Frankfurter Nemzetközi Könyvvásáron, s az 1999-es alkalmon – Magyarország volt a díszvendég – már meg is jelent, sajnos szintén lehalgyva a nevemet a címlapról). Hauptfeld 2018-ban Ágnes 90. évfordulójára szerette volna kihozni, azon az alapon, hogy a kiadó már megszűnt, és szabadok a jogok. (Szerintem akkor sem – de mindegy.) (Még arra is tett kísérletet egy furmányos kisbetűs német nyelvű paragrafussal, hogy a jogokat teljesen megszerzi, ezért Ágnes is – ahogy nekem írta, remélem igaz – nagyon letolta.)

Először igen nyitottan álltam a kéréséhez, mert alkalmat láttam arra, hogy a második (2004), valamint a meg nem jelent harmadik kiadás (*Hazatérés, A második hét év, avagy kiegészítő interjúregény fejezet a Bicikliző majom újabb kiadásához*, Múlt és Jövő, 2011/4.) szövegeivel gazdagodjon az opus, sőt azzal is, amit még hozzátettem volna Ágnessel való megbeszélésünk szerint: a választás másnapján készítendő, feltehetőleg utolsó, a 90 éves évfordulót megelőlegező interjúval. És a magyar, a német és az egész világot eligazító lábjegyzetekkel. Ez valóban új dimenziót nyithatott volna Ágnes bemutatásában, és legitimációt az Amazonon máig kapható könyv mellett. Azonban a kollega egyetlen mondat/fillér befektetésre nem volt hajlandó.

Amikor azzal fenyegetett, hogy ha nem engedem át kényére-kedvére a *Biciklizőt* a nevem mint szerző feltüntetése nélkül (az övé szépen rajta helyezkedik: felül a cím felett, „ahogy kell”), akkor megcsináltatja mással, mégpedig – a fordítást megspórolandó – németül. „Szakmai” alapon arra gondoltam, hogy ez csak egy blöff, mert Heller Ágnes Magyarországon eltöltött életével kapcsolatban – nem nyelvi, de társadalmi, szellemi begyökerezettség szintjén – csak a magyar talajba született-meggyökeresedett szellemi ember tud kérdezni. (Érdeklődtem Dalos Gyurinál e tárgyban, az egyetlennél, aki erre a feladatra vállalkozhatott volna, de megnyugtatót, hogy nem kérték fel, s nem is nyújtott volna segítséget kisemmizésemhez.)

Voilá. Az igazi ok-seb, hogy meglehetősen grafomán létemre, miért az utolsó pillanatban adom le az antológiába a kéziratot. Ugyanis itt, az írásban már nem fojthatom magamba tovább, ami miatt csak a szorongásos álmok kerülgetnek, sajna, még mindig gyakran. Nevezetesen, hogy ennyire gazdag barátság és szellemi munka után miért szakadt meg oly jóvátehetetlenül a személyes és munkatársi kapcsolatunk? (Fenyő Ágnessel, hosszú ideig élettársammal, s társammal a Heller Ágnessel való barátságban, egy s ugyanazon éjszaka, kb. egy hónapja – ő Budapesten, én Izraelben – azt álmodtuk, hogy Heller Ágnes közli velünk, hogy a halála médiakacsa volt, ő továbbra is él, csak nem akarja tartani velünk a kapcsolatot.)

A gyötrődő, ébren vagy álomban – egyre megy – vívódásaim kérdése pedig az, hogy meg tudtam volna-e előzni ezt a hátralévő életemet oly alapvetően érintő szakítást? Persze egy módon biztosan, ha lemondok a *Bicikliző majom* szerzői jogáról – jogi és szellemi értelemben. Pontosabban „csak” a könyv nagyvilágban való sors(talan-ság)a szempontjából. Itthon nemcsak én vagyok a könyv kiadója – de ha bármilyen

előjellel is, de köztudott, hogy én vagyok a szerzője is. („Heller legolvasmányosabb könyvét írta meg Kőbányai János. Akik a filozófusnő bölcséletének alakulására kíváncsiak, máshová forduljanak. Kőbányai könyvében (mert övé a szerzőt megillető – nemcsak jogi – jog) ugyanis jószerivel semmit nem tudunk meg arról, aminek Heller a hírnevét köszönheti. Viszont megtudjuk mindazt, ami könyveiből kimaradt. Egy eseményekben gazdag élet epizódjai közepette ezúttal egy arc is rám tekint a lapokról. Erről elhiszem, hogy élő és eleven. A filozófiai írásaiban alig vagy csak negatív bizonyítások nyomán tudom fölfedezni az embert (pedig az etikáról szólnak). Kőbányai könyvében viszont végre látom, sőt szinte hallom is azt, aki a súlyos, az emberi jelenlét hiányától is oly nehéz filozófiai műveket kiadta. Az individuum helyett egy személy áll előttem, aki a szemünk láttára szeretni is képes; a germanizmusokat veretes magyar beszéd váltja fel (csak az a sok tucatnyi »diskurzus« ne szerepelne, amitől az élő személy kezd megint maszkká visszamerevedni); az etika problémái élethelyzetekként jelennek meg (kár, hogy sok magáért beszélő történet még itt is ideológiai tanulsággal van megfellelve); az eltökélt racionalista mögül pedig elő-előtűnik az, akit nem az észérvek mozgatnak, hanem a zsigerek és ösztönök, amelyek, legyenek állítólag mégannyira »szocializáltak« is, természetessé, s ettől szeretetreméltóvá is teszik az embert. Kőbányainak bravúros teljesítménnyel sikerült előcsalogatnia a filozófusból az embert. Eszköze az *emlékezés*: ez az a »tör«, hol a filozófus »fennakadt« – írta Földényi László az első kiadás megjelenésekor, *Élet és Irodalom* 1999, 04/16. szám.) Ágnessel a közel másfél hónapig tartó levelezésünkben – bizony az internetes e-mail váltások archiválásának is meg kell találnia a helyét, módját, hiszen a levelezés a történelem- és irodalomtudomány egyik alapvető forrása – és utolsó találkozásainkkor (ezt a néhányat már csak regény tudná elbeszélni) tanúsított viselkedéssel vajon ki tudtam volna-e úgy cselezni a mélyben szunnyadó láva-konfliktushelyzetet (nevezetesen, hogy elírtam Ágnes előtt az önéletrajzát), hogy mi mégse vesszünk össze? (Az első, az újabb német kiadással foglalkozó levélváltás-sorozatunk azzal kezdődött, hogy Ágnes megírta, hogy hamarosan megkeres egy német kiadó, s legyek vele a szokásosnál hajlékonyabb, – ekkor azonnal megéreztem a visszatérthatlan földindulást, ami beomlasztja kapcsolatunkat.) Be kellett volna áldozzam a jogfeladást? Taktikázhattam volna diplomatikusabban? Vagy eleve nem volt elkerülési esélyem? Ez a sors eleve be volt kódolva az életünkben azóta, hogy Frankfurtba a *Bicikliző* német bemutatójára kiültünk a magyar stand pódiumára népes közönség elé, Ágnes, én, s a Philo Verlag tulajdonosa-igazgatója Axel Rütters, aki a hóna alatt hozta – állítólag a nyomdából – a német kiadást, amin villámcsapásszerűen felfedeztem, hogy nincs a borítóján a nevem, s ott a figyelemtüzből nem tehettem egyebet, mint hallgattam – egészen mostanáig.

Ha az emlékezés, illetve emlékezés-diskurzus a tárgy, akkor, míg ellenőrzést gyakorolhatok felette – muszáj megszólaljak.

Ez a feladat, és benne a szerepem, nem a rosszzillatú lenyúlás-próbálkozás miatt fájoan nehéz. Előfordult ez velem is, és másokkal is, nem egyszer. Hiszen az utcán s más közösségi terekben annyi mindenbe belelöp az ember, szándékán kívül, s ez nem téma. Attól téma, sajnos, oly megemészthetetlenül, hogy Heller Ágnes, a számomra bálvány, s nem egy etika-könyv szerzője mindezt a mellé állásával legitimálta.

Miért? Ezen igen sokat gyötrődöm. Ó, mennyiszor, szinte naponta játszom el az elszakadás filmjét úgy, hogy én másként cselekedtem volna, s akkor minden másképp alakul.

Hogyan lesz eltávolítható belőlem, ha egyáltalán, Ágnes halála után már örökre feloldhatatlan trauma csomója? Valószínűleg: soha.

Amíg Ágnes élt, „mindezt” azzal kompenzáltam, hogy másfél év alatt – szinte minden energiámat e páros projektbe fektetve, a 90. születésnapjára – az eredeti tervektől oly eltérően, mert kényszerpályára szorítottan – összegyűjtöttem, azaz kivertem a szerzőkből – vagy interjúkat készítettem velük, ha másképp nem ment –, szerkesztettem és kihoztam egy 30 résztvevőt felvonultató Festschriftet – *Heller Ágnes-ünnepe – 90 –*, valamint egy gyűjteményt, a Múlt és Jövőben három évtized alatt megjelent írásaiból – *Heller Ágnes a Múlt és Jövőben – 30–90 –* s a születésnap bankettje asztalára csempésztettem. (Mivel oda nem hívtak meg.)

Ágnes életében az általa – igaz, nem sok ideje maradt rá – végiglapozott könyvről egyetlen cikk, recenzió sem jelent meg, noha a fórumok, ahol természetes lett volna e köteteket recepcióban részesíteni, melyek mindegyike az ő tanítványai-barátai szellemi irányítása alatt állnak, különösen a még a régi rendszerből kontinuuosan átmenett Élet és Irodalom, ami – bátran kijelenthető – a magyar „kulturális erőterek” egyetlen *so called* baloldali-liberális, ezért kánonképző, orientáló védbástyája. (Ugyanis el eddig a jobboldali kánonképzésnek nincsenek jobboldali fórumai és azt csinálni is tudó emberei, csak a rá való lármás igény.) Ez a tény rávilágít egy mélyebb összefüggésre. A *Bicikliző* ugyan sikeres vagy jelentős könyv, de nem nekem, nem Kőbányai Jánosnak kellett volna megírnom, az épp most említett (egyébként magam fabrikálta fogalom – lásd: *Szétszálazás és újrászövés, a Múlt és Jövő a Nyugat, és a modern zsidó kultúra megteremtése*, Budapest, 2014) „kulturális erőtér”-ben el(nem)foglalt helyem okán. Ez az elhelyezkedésem (elhelyezkedni képtelenségem) Ágnesnek is nem kevés gondot okozott személyes és munkakapcsolatunk során.

S ami még feldolgozhatatlanabb volt a „kulturális erőtér” számára: nem nekem kellett volna a kiadójának lennem.

Az egyéniségeből fakadó (un)szimpátiákon kívül – szerintem ezeknek is ez a meghatározó forrása – a szakítóvonal ott húzódik, hogy a zsidóknak születettek számára helyes-e zsidóknak maradniuk, pláne a holokausz tapasztalata után?, s ez a tény meghatározó attitűd-e az életükben, avagy egy lényegtelen, sőt, az univerzalizációból a partikularitásba lefokozó körülmény? Ágnes, szinte egyedülként a magyar vezető értelmiségiek közül – Konrád Györgyöt, Ungvári Tamást lehet ide sorolni még, Kertész Imre eleve ki volt, s most is ki van rekesztve ebből a státusból – képviselte e dichotómia elszegényítő képtelenségét, ahogy ennek többször is hangot adott: „ahogy nő és filozófus vagyok, ugyanolyan természetességgel zsidó is”.

Ágnest ez az életszemlélet kötötte a Múlt és Jövőhöz és hozzám, – mégpedig az ezzel ellentétes álláspontot képviselő magyar értelmiségi közegben. Azonban a *Bicikliző*t nemcsak ez a névvel is azonosítható személy kérdezte-írta – ami e szempontból akár elhanyagolható is lehetne –, hanem egyúttal az a személyiség is, aki a saját létezésének már születését is megelőző ellentmondásaira kereste – többek közt Ágnesnél – a „sorstalanságát” sorssá formáló válaszokat és stratégiákat. Valószínűleg ez a folyamatosan fennálló feszültség hasadt szakadássá Ágnes élete utolsó töredék idejében – nem a javamra. (A fent említett kulturális erőteret a leginkább megérezkítő folyóirat a Holmi – 1989–2014 – nemhogy egy sort sem írt a *Bicikliző* majomról, de Ágnesnek a Múlt és Jövőnél megjelenő könyveiről sem.) (Ugye: „az igazat mondd, ne csak a valódit”.) Ahogy mindenki a Nyugathoz fordul elsőre, ha egy XX. század első felében alkotó szellemi ember recepciójának néz utána, a Nyugatot alakoskodó Holmiból mind

a *Bicikliző*, mind Ágnes rendszerváltáskori munkáinak java – életműve egy nagy korszaka – ki lett cenzúrázva.

Ugyanis, egy jelentős alkotót kihagyni a recepcióból – az egyenlő a cenzúrával.

*

Mielőtt – nem először – az antológiából kiírom (pontosabban kiemlékezem) magamat, ismét visszagyömöszölöm a fölserkedő/fölhorgadó érzelmeket, s velük az ébren és álomban munkálkodó emlékeket. A *so called* „megoldás”, ama béke, nem tőlem függ. Hiszen ki gyakorol ellenőrzést a munka felett, ami az álom területén, s anyagában megy végre?

Ami – látszólag – nem idetartozik: az a feladat. Részvétel Ágnes utóéletében. A Múlt és Jövő műhelyében kifarított műveknek új és új olvasókhoz, nemzedékekhez való eljuttatása. (A saját életem után is folytatást biztosítva e feladatnak.)

S nemkülönben a – lehet, csak az én számomra – töredékben maradt *Bicikliző* *ma-jom* végleges formába öntése. Az volt az ötletem, amit *A nem Auschwitzban kötött szerződésről, zsidó rendszerváltás 1989–2019* (2020) című könyvem számára loptam el Ágnes 90. születésnapjára elkészítendő kötet tervéből, hogy az összes szereplőt, fogalmat el-látom részletes, sokszor fejezethosszúságú lábjegyzetekkel, hogy azt, ami 1998-ban magától értetődő volt, értelmezhetővé tegyem a mai nemzedékek, sőt, a 100 évvel későbbi olvasó számára is. (S a külföldi olvasó számára is. A *Bicikliző* holland fordítója felfedezte a kontextus hiányát, egy igen alapos jegyzetanyagot biggyesztettünk a könyv végére.) (Vajda Mihály szerint, akivel e problémáról értekeztem, e lábjegyzetek informálhatnának az Ágnes emlékezete és a *so called* objektív valóság-valódiság közötti hiátus feloldásáról is.)

De (*de*-vel nem, vagy csak nagyon indokolt esetben, kezdünk mondatot) a feladat súlya ellenére – bár a könyvterjesztők is ostromolnak érte – ama, itt már érintgetett lelki okok miatt, még mindig nem tudok belefogni.

Nietzsche

RADIKÁLIS FILOZÓFIA: HARMADIK ELŐADÁS*

Amit Feuerbach a XIX. század első felében, ugyanazt jelentette Schopenhauer a XIX. század második fele gondolkodói és művészei számára. Feuerbach a forradalom előtti korszakban nem keltette fel a közönség érdeklődését. Schopenhauer magántanárként működött Berlinben Hegel mellett. Míg Hegel előadásain még a plafonon is lógtak, addig ő üres termeknek adott elő. A forradalmi hullám elültével azonban gyökeresen megváltozott a helyzet. A forradalmi utópiákat felváltotta a másnaposság, a kétségbeesés és a pesszimizmus. Beköszöntött az úgynevezett „dekadencia”. S vele a mind- eddig visszhangtalan Schopenhauernek közönsége támadt. Jó példa erre, hogy Richard Wagner 1850 előtt Feuerbach hatása alatt állt, a forradalmi hullám leülepedése után pedig Schopenhauer befolyása alá került. S ahogy a Feuerbach-hatás legnagyobb szülöttének Marx számít, úgy Schopenhauerének pedig Nietzsche.

S mindketten hamar átlépték ihletőik árnyékát.

Ahogy Feuerbach Hegelt fordította a visszájára, azonképpen Schopenhauer Kantot. Felhasználta Kant felvilágosító rendszerének struktúráját a felvilágosodás-ellenesség számára. *A világ mint akarat és képzet* című főművében megőrizte az akarat transzcendentális szerepét, azonban nem a szabadakarat-követést, hanem annak tagadását: az attól való megszabadulást, a *kvietizmust* hirdeti. A kereszténységgel szemben egyfajta buddhizmus felé fordul: a *nirvánát* állítja szembe a szabadsággal. Véleményem szerint néhány tanulmánya sokkal érdekesebb főművénel, különösen azok, amelyek a zenét elemzik.

Ideje most már rátérni magára Nietzschére, már csak azért is, mert egy órában róla beszélni úgy, hogy művét valóban érzékeltessem, az egyik legnehezebb feladat. Nietzschéről az első előadásokat Kopenhagenében Brandes tartotta, aki Kierkegaard-ról az első könyvet írta. Ő fedezte fel a kettőjük közötti filozófiai testvériséget, noha a két filozófus nem ismerte egymást.

Van marxizmus és van egzisztencializmus (ahogy van freudizmus is). Azonban nincsen olyan jelentős filozófus, aki egész filozófiáját Nietzschére vezetné vissza,

* A sorozat első kötetét, *A filozófia rövid története gólyáknak, I. Az ókor-t* 2016-ban adtuk ki. Ezek szerint 2014-ben kezdődhetett a készítése. Egy-egy kötet kihozása két évet vett igénybe. Ágnes egy-másfél évig írta. (Egyéb utazásai, előadás-meghívásai s azokra tanulmányokkal készülés közben.) Az impresszumok szerint a második kötet – *Középkor és reneszánsz* – már a következő évben, 2017-ben látott napvilágot. Lehet, az anyaggyűjtéssel már készen állt? S bizony, az *Újkor* 2018-ban jelent meg, az április végén tartott Könyvfesztiválra. A sorozat befejezését nem egyszer sürgettem, próbáltam lebeszélni arról, hogy megtörje a folyamatos munkát egy konferencián való részvétel kedvéért. Leginkább azért, mert talán megsejttem a befejezetlenség fenyegetését. Vajda Misu, akit próbáltam rávenni a töredékben maradt mű kiegészítésére, azzal vigasztalt, hogy felesleges – a jelenkori filozófiát nem lehet az előző három kötet struktúrájában megírni, mert a filozófia egységes fejlődése megtört. Azaz: Ágnes végül is befejezte a nagy művet. (A kiadó, sajtó alá rendező, Kőbányai János jegyzete)

vagy akár őt tekintené legfőbb mesterének. Nietzsche ugyanakkor nemcsak kortársaira, hanem majdnem az egész őt követő generáció világképére lesz hatással. Írókra, zeneszerzőkre, az akkor születő társadalomtudományok művelőire, pszichológusokra, politikusokra, az európai értelmiségre általában. Richard Strauss a *Zarathusztra*-könyvre komponált zenét, G. B. Shaw *Ember és felsőbbrendű ember* címen írt drámát. Megítélésében az ellentétek nem találkoznak. Van, aki a fasiszmus előfutárának tartja, s van, aki nagy európainak, akad, aki nihilistát lát benne, s nem különben olyan is, aki a nihilizmus leleplezőjének tartja. Mindenki hivatkozhat rá, de senki sem hivatkozhat minden művére, legkevésbé pedig minden mondatára. Abban azonban mindenki megegyezik, hogy sem kora világának, sem kora kereszténységének nem volt barátja. Ebben azonban, mint tudjátok, nem állt egyedül, hanem osztozik kora minden jelentős gondolkodójával. Mindebben nem a *mit*, hanem a *hogyan* kérdése a legfontosabb. Megpróbálom inkább azt érzékeltetni, hogy miben egyedülálló.

Csak megemlítem, hogy Nietzsche nemcsak filozófiai könyveket írt, hanem verseket is és zenét is szerzett.

Nietzsche főművének, a szerzővel egyetemben az *Imigyen szóla Zarathusztrát* tartják. Bár én nem osztom ezt a közvéleményt (a filozófiában; s nemcsak ott, korántsem a leghatásosabb a legjobb), mégis e szerint fogom beosztani azt előadást, azaz igyekszem előbb a *Zarathusztrát* megelőző, majd az azt követő műveket, amennyire ez lehetséges, röviden bemutatni. Egyes Nietzsche-értelmezők a *Zarathusztrával* záruló korszakot tartják Nietzsche filozófiai fénykorának, mások az utána következőket. Vezérfonalam ebben maga Nietzsche. Rövid élete vége felé *Ecce homo. Hogyan lesz az ember azzá, ami* című önéletrajzában, vagy inkább önértelmezésében, tíz művéről emlékezett meg. Ebben a tíz műben „van” az ő élete. Úgy hiszem, azonnal felismeritek a címben „az egzisztencia filozófiáját”. Nietzsche nem alapozta meg ezt a filozófiát, hanem ő is megélte. Nos, én pontosan a Nietzsche által említett tíz művet fogom Nektek sorrendben bemutatni.

Azonban mielőtt még erre rátérnék, adok Nektek egy kis előzetes tájékoztatót Nietzsche olvasásához. Műveinek nagy része epigrammák sorozata, de ebben, mint tudjátok, nem áll egyedül. Nietzsche ugyanakkor az a kisfiú, aki mindig újra kimondja a különböző királyokról, hogy azok meztelenek. Akkor is ezt teszi, ha az a bizonyos király véletlenül öltözetben jár. Mert akkor is, mindenkor, felpiszkálja az olvasóban a kérdést: mit takar ez a ruha? Miért van rajta éppen ez a ruha? Minden filozófus minden mondata különbözőképpen értelmezhető. De Nietzsche olyan filozófus, akinek számtalan mondata ellentétes állításokként is (A nem A) egyaránt értelmezhető. Ő a maga polgárpukkasztó módján gondolkozni valókat szór elibünk – harcosan, komolyan, patetikusan, néhol retorikusan, s olykor iróniával. Ha találkozok olyan Nietzsche-fogalmakkal, illetve -szereplőkkel, mint „felsőbbrendű ember”, „ugyanannak örök visszatérése”, „szőke bestia”, „kalapáccsal filozofálni”, ne azonítsátok ezeket a mondatokat Nietzscheével. Mert valóban ő, de mégsem ő mondta. Mivel ő egyetlen idézhető mondatával sem azonosítható, akárhogy találta fején a szöveget az egyik vagy másik értelmező szempontjából. Nietzsche egy bizonyos személyiség, s nem akármilyen személyiség, világlátása.

Hadd kezdjek tehát hozzá.

Nietzsche egy evangélikus lelkész fia volt, apja korán meghalt. Az okos fiút szintén lelkészi pályára szánták, ő végül klasszika-filológusnak készült. Ő volt a radikális filozófusok közül az egyedüli, aki filozófusként határozta meg magát. Mint klasszika-

filológus kezdett a bázeli egyetemen tanítani. Erre magát alkalmatlannak érezve, visszavonult. Baráti viszonyba került Richard Wagnerrel, aki nagy mértékben inspirálta első munkáit, mígnem később szakított vele. Magányban élt, egy idő után egy Sils Maria nevű alpesi községben, illetve itáliai városokban. Korán támadtak rajongói, elsősorban Lou Salomé (később Freud rajongója), akit állítólag feleségül akart venni. Rajongói között volt egy fiatalember is, akit Gastnak nevezett, s aki magántitkára lett. Egész életében kízó fejfájásokkal, neurózissal és depresszióval küszködött. 1889 telén, Torinóban elborult az elméje, s ettől kezdve, a következő tíz évben, sem dolgozni, sem magáról gondoskodni nem tudott. Anyja, majd nővére Elisabeth Förster-Nietzsche, gondozta. Az utóbbi férjével együtt rasszista, antiszemita volt, s nagyban hozzájárult fivére művének meghamisításához. E hamisítások közül legismertebb Nietzsche állítólagos, soha meg nem írt könyvének, a *Wille zur Macht*nak kiadása. Nővére Nietzsche ezzel és mással is, eszközözze tette a náci kezében, ahogy majd Lenin teszi Marxot eszközzé a bolsevizmus kezében. Az eddig bemutatott radikális filozófusok közül egyedül Kierkegaard menekült meg az efféle politikai használattól, azzal, hogy kizárólag az egyes „egzisztálóhoz” fordult.

Thomas Mann *Doktor Faustus* című regénye főhősének, Adrian Leverkühnnek, alakját Nietzsche-ről (is) mintázta. Ajánlom, hogy ezért is, meg másért is, olvassátok el ezt a regényt.

Kezdjük tehát a Nietzsche által felsorolt műveket, sorban. (De egyiket sem a kései Nietzsche saját értékelése szempontjából. Ha az érdekel, olvassátok el az *Ecce homo*-t.)

A tragédia születése a zene szelleméből.

Már ebben az első, közismert műben is tetten érhető az a néhány alapgondolat vagy alapérzés, ami Nietzsche változatos, sziporkázó, idézésre alkalmas, ezerféleképpen értelmezhető és kísérleti mondatait egész munkásságában végigkíséri.

Egyedül a művészet igazolja a világ létezését, hogy csak a művészet metafizikai – ez az egyik. A görögség dionüszoszi „oldalának”, a pesszimista, a tragikus görögségképnek középpontba állítása, az őt megelőző korok görögség-értelmezésével szemben – ez a másik. A dionüszoszinak a zenével való asszociálása – ez a harmadik. Hogy a racionalizmus (Euripidész tette tönkre a tragédiát és Szókratész volt a csábítója) dekadencia, kultúraellenes – ez a negyedik. Továbbá ugyanennek a Szókratésznek Platon Szókratészával való szembeállítását – ez az ötödik. Ezekre a gondolatokra oly sokszor fog Nietzsche rátérni, hogy majd a maguk helyén fogom röviden bemutatni őket.

Még egy dolgot említenék meg előjáróban: minden XIX. századi radikális filozófia közös vonása, hogy lebontja a metafizika épületét. Hárman közülük (Marx, Nietzsche és Freud) elsősorban az épület hierarchiáját fordítja meg. „A lét határozza meg a tudatot”, mondja Marx, „az ösztönöket megrontja a ráció” – mondja Nietzsche, „a libidó vagy az »Es« (Ösvalami) az emberi élet alapja”, ez Freud gondolata. Azaz a „magasat” felváltja a „mély”. Mi van ott a mélyben? A hierarchiát kereső radikális filozófusok a „magas” helyett a „mélybe” néznek. A „mélyben” keresendő az igazság, ha egyáltalán van ilyen. Ezért is volt olyan könnyű számos későbbi gondolkodónak eklekticizmus nélkül összekapcsolni őket. Valaki nem követheti együtt és egyszerre Kantot és Hegelt, de nyugodtan követheti egyszerre Marxot, Nietzsche-t és Freudot.

Kedves Hallgatóim, hadd térjek ki végül egy igen hosszú és gondolatgazdag könyv, *A tragédia születése a zene szelleméből* néhány elméleti javaslatára. Nem arra,

hogy a tragédia valóban a zene szelleméből és pontosan így született meg, mert bizonyára nem. Nem is így kell olvasni ezt a művet, hanem művészetelméletként és filozófiakritikaként.

Nem kétséges, hogy a görögség (azaz Athén) két nagy műfajt talált fel: a tragédiát és a filozófiát. Arisztotelész számára a két legközelebbi rokont. Hegel, mint láttátok, ennél már óvatosabb, hiszen a filozófia későn jön, szürkét szürkére fest. Nietzsche, radikálisan, még tovább megy egy nagy lépéssel: a filozófia nemcsak később jelent meg, mint a tragédia, hanem a művészet ellensége, megölte a tragédiát. A zene az egyik oldalon, a tragédia születésének bábája, a filozófia a másik oldalon, annak gyilkosa, sírásója. Kedves Hallgatóim, Ti ezt hogyan látjátok?

A művészet két elve – így Nietzsche – a dionüszoszi és az apollói, mint nő és férfi, örök harcban állnak egymással. A két művészetistenség közül az egyik a képet, a másik a zenét testesíti meg. A „művészet”, az egyetlen metafizika, köti össze a kettőt: az álmot egyrészt s a bódulatot (*Rausch*) másrészt. Az előbbi, a szépművészet és részben a költészet, a látszat birodalma, ahol a szem olyan, mint a nap (Goethe: *Sonnenhaft*). A dionüszoszi, a beethoveni „öröm” ábrázolhatatlan, az ember összeolvad a másik emberrel, mintha letépnék Maja fátylát. Az ember maga válik műalkotássá, természetté, az eggyel való egyesülés bódulatában. Homéroszban csúcsosodik ki az apollói, a tragédiában a dionüszoszi princípium. Az apollói zene dór, azaz architektonikus, míg a dionüszoszi a dithyrambus.

Az olimposzi varázshegy (*Zauberberg*) gyökere a rettenet, a lét borzalma, a Moira forrása. Mi ment meg az akarattól (a Schopenhauer értelmezte akarattól)? A művészet azzal, hogy a borzalmas és az abszurd undorát képekké formálja, melyek között lehetséges élni. A fenséges a borzalom művészi megkötése, míg a komikum az abszurd undoráé. Kedves Hallgatóim, mint látjátok, Nietzsche itt tesz egy műfajelméleti javaslatot.

A tragédia kórusa dionüszoszi, s minden hőse (Prométheusz, Ödipusz stb.) Dionüszosz maszkja. A görögök nem tűrtek meg individuumot a tragédiában. Ennek Euripidésszel vége szakadt – írja Nietzsche. A közönség felment a színpadra (azaz megjelent az individuum a tragédiában). Kiűzte a dionüszoszi elemet a *Bakchánssz*okban. Maga Euripidész is maszk volt: de nem Dionüszosz, hanem Szókratész maszkja. Nála mindennek érthetőnek kellett lennie – ez az esztétikai „szókratizmus”. A tragédia és a teoretikus világszemlélet között évezredes harc dúl. Az egyik a pesszimizmus, az utóbbi az optimizmus szellemét sugározza. A modern dráma nem tragikus, az olyan fogalmak, mint az „emberi méltóság”, tragédiaellenesek. A kortársi opera is az.

Kedves Hallgatóim, mint nem egyszer említettem, egyetlen filozófus sem tudja teljesen elkerülni, hogy Szókratészhoz valamilyen módon „viszonyuljon”, méghozzá eszméihez és személyiségéhez egyaránt, mivel a kettő együtt volt Szókratész. Nietzsche nehezen tudta magának ezt a kérdést megoldani. Szókratész személyisége vonzotta, racionalizmusát méregnek tartotta. Ebben a könyvben, illetve ezen a helyen praktikus pesszimizmaként, de elméleti optimistaként mutatja be, aki a tudományos örület ösztönétől vezettetve hitt a dolog megmagyarázhatóságában, s elítélte a tévedést. A művészt megfordíthatja-e a tudomány ösztöne? Eljön-e a „zenélő” Szókratész? Kedves Hallgatóim, már ebből is láthatjátok, hogy milyen erős volt Nietzscheben (ahogy Marxban is) az eszkatológikus vízió igénye.

Hogyan születhet újjá a tragédia? Megint csak a zene szelleméből. (Schopenhauer szerint, folytatja Nietzsche, a zene az akarat nyelve.) A görög szellemnek a német

szellem által való újjászületésétől, a mítosznak a zene „orgiasztikus” hatásával való párosításából, ahogy ez Wagnernél történik (*Trisztán és Izolda*). A tragédia újjászületésével újjászületik a tisztán esztétikai (az etikától meg nem fertőzött) közönség is, mely a legrosszabb világ létét igazolja. Ez a zenei disszonancia „emberré válása”, minthogy az ember nem más, mint disszonancia, amit Apolló a szépség fátylával igyekezett eltakarni.

A következő mű, melyet az *Ecce homo* című önéletrajz-féleségben Nietzsche megemlített, a *Korszerűtlen elmélgések*, összesen négy van belőlük. (A „korszerűtlen” jelzőt Nietzsche ugyanúgy pofonnak szánta, ahogy Kierkegaard a „tudománytalant”.) A négy közül az első David Straussról szól, a második a történetírás hasznáról, illetve káráról az élet számára, a harmadik Schopenhauerről mint tanítóról, a negyedik Wagnerről Bayreuthban. A következőkben csak a másodikról fogok Nektek beszámolni. Wagnerről majd lesz szó később. A másik kettőt jelentéktelennek tartom.

Tehát *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* – azaz: *A történetírás haszna és kára az élet számára*. A cím igazolni látszik számos, Nietzsche-értelmező gondolatát, mely szerint Nietzsche számára ettől az írástól kezdve mindennek a mértéke az Élet.

Az állat történelem nélkül él, az ember azonban a történelem, a múlt súlya alatt. Az „egyszer volt” súlya alatt. A történelmi és a nem történelmi egyaránt szükséges egy ember, egy nép, egy kultúra egészsége számára. Kedves Hallgatóim, erről mi a Ti véleményetek? Ahogy Goethe szerint a cselekvő mindig lelkiismeretlen (*Gewissenslos*), úgy nem ismerő is (*Wissenslos*). Emlékezni s az idegen gondolatokra nem emlékezni egyaránt életkérdés. Senki sem teremthetne újat és nagyot feledés nélkül. Létezik ugyanakkor egy „történelemfeletti” szempont is, de csak ott s azoknál, akik nem akarnak részt venni a történelemben, sem mint cselekvők, sem mint szenvedők, akik nem kérnek többé részt a történelemből. A történelemfeletti emberek számára a világ minden pillanatban kész, azaz halott lesz. Ő (Nietzsche) most a történelmi emberekről beszél, azokról, akiket a múltba vetett pillantás a jövő felé irányít, akik a jövőbe vetik reményeiket. Akik tanulni akarnak a történelemből, s nem veszik észre, hogy történelemellenesek, hiszen nem a megismerés, hanem az élet inspirálja őket. (Kedves Hallgatóim, talán emlékeztek még Hegel mondására: „csak egyet tanulhatunk a történelemből, hogy soha semmit sem tanultunk a történelemből”?)

A történelem mint tudomány, nem fontos az élet számára. A történetírás, amelyben az élet szolgálatába áll, sosem válik tiszta tudománnyá, egyfajta matematikává. A kérdés most az, hogy szüksége van-e az egyénnek, egy népnek, egy kultúrának egyáltalán történetírásra? A túl sok történelem ártalmas, de a túl kevés is az. Háromféle szükségletet elégíthet ki a történetírás: a cselekvés, a megörökítés és a felszabadulás szükségletét. Így aztán háromféle történetnézet létezik: a monumentális, az antikvárius s a kritikai. Az első a hősiesség, a nagyság kultuszát táplálja, példaképekkel népesíti be az emlékezetet, ami a fanatizmushoz vezethet. Akik a jelenben nagyot akarnak, azokat a monumentális történetírás inspirálhatja. A második fajta történetnézet hívei a régi világ emlékeinek megőrzésén fáradoznak, ápolják a házak, a városok, szokások szellemét. Efféle láz fogta el az itáliai reneszánsz embereit, mikor az ősi görög és római világ nyomai után kutattak. Őket az a veszély fenyegeti, hogy minden, ami régi, egyaránt értékes lesz számukra, s ez gyűjtőszendélyhez vezethet. A harmadik fajta történetnézet a kritikai. Ez időről időre megtöri a hagyományt, hogy világát életképpé tegye. Ezt azzal éri el, hogy a múltat bíróság elé állítja és

elítéli. Nem az igazság ítélkezik itt, hanem az élet. Akik az élet nevében ítélkeznek, veszélyes időkben élő veszélyes emberek. Új múltat fabrikálnak a régi helyett maguknak. Velük is ugyanaz fog történni, mint elődeikkel.

Kedves Hallgatóim, mint látjátok, Nietzsche elismeri, hogy mindhárom fajta történetfelfogás az életet szolgálja, ki-kí a maga módján. Mindegyiknek megvan a maga veszélyzónája. De egyik sem káros az életre. Hol van akkor a kár? A történettudományban és a történetfilozófiában. Ezek károsak az életre.

Nietzsche itt belekezd a modern kultúra kritikájába, s ez végig fogja munkásságát kísérni. Csak egy-egy gondolatot emelek ki ebből a radikális gondolatszonátából. Nincs többé individuum, pusztán általános ember. Senki sem él már filozófiailag. A filozófia az általános tudományos tudás részesévé vált, a filozófus, a gondolkodó, az író és a beszélő géppé. Objektivitás, igazságosság a jelszavak. De az igazságot kevesen szolgálják, mint igazságot, mert akarat kell az igazságossághoz, ez pedig irtózatosszenvedéssel jár. Sok jelentéktelen igazság létezik, melyek nem követelnek önfeledlődozást, csak a megismerés hideg démonát szolgálják. A múlt objektív értelmezése trivialitáshoz vezet. A bírónak magasabban kell állnia, mint a megbírálnak. Az utolsónak érkezett vendégeknek az utolsó helyeket kell elfoglalniuk. S ti az első helyet vindikáljátok magatoknak? A múlt mondása (*Spruch*) mindig egy órákulum mondása, így csak a jövő építészeként, a jelen ismerőjeként, fogjátok tudni megérteni. A pusztá megismerés gyökörtelenné változtatja a jövőt azzal, hogy elpusztítja az illúziókat. A történelmi igazságosság, ha van ilyen, egy rettenetes tény, mert aláássa a jelen életet. Már Mozartot és Beethovent is történelmi tárggyá változtatják! A bíró megsemmisítő (szójáték: Richter, Vernichter). A vallás is ezt teszi.

A könyv 8. pontja Hegelt veszi kritikái tűz alá. Többek között mint a keresztény világvege filozófiai változatát. Eszerint az egész múltat ismernünk kell, mert később jár ahhoz, hogy valami jobba kezdjünk. Amit korábban az egyház tett, megteszi most a tudomány. Az a bizonyos (hegeli) Isten, aki a történelemben járkal, a történelem szülötte. A történelem hatalma a jelen bálványimádása, ennek a bálványnak mondja ki (Hegel) a boldogító igent. Semmit sem szeretni, mindent megérteni. A tények hatalma, a valóság zsarnoksága. Az „így van” helyébe az „így kell, hogy legyen” lépjen. Kedves Hallgatóim, mit gondoltok minderről? Ha választani kell, kinek az oldalán álltok?

Vajon a mi korunk elsőszülött-e? Folytatja a kérdezősködést. Bízunk rá magunkat a „világfolyamatra”? Ti, a tizenkilencedik századi túl büszke Európaiak, őrvöngtök! Tudásotok nem tökéletesíti a természetet, hanem megöli a ti természeteteket. Tönkretettétek az alapokat, eltávolítottátok a támaszpontokat, egy filozófiai paródia tollára valók vagytok. Ha a történelemnek törvényei vannak, akkor ezek a törvények semmirevalók. Összetévesztitek a minőséget a mennyiséggel! Nos, a tömegek vagy a nagy emberek elmosódott kópiái, vagy a nagyságnak való ellenállás képviselői, vagy a nagyok pusztá eszközei. A nagyságot pedig nem lehet az eredményességen mérni.

Mi lett a historizmus „eredménye”? Cinizmus ironia helyett, székepszis büszkeség helyett, a gyenge személyiség jellemzői. Ebben a szellemben működik a pedagógia is. A diákok fejét hatalmas haszontalan tudásanyaggal tömök. Az élet megbetegedett, s a történetiség mérgének ellenmége: a történeten kívüli és a történelemfeletti, azaz az „örök”: a művészet és a vallás.

A fiatalság úgy menthető meg, ha megint az a három történetnézelmélet fog uralkodóvá válni, melyek segítik, szolgálják az életet, azaz hasznára vannak. Mikor az

istenek meghalnak, még mindig megmarad a művészet, a kultúra, azaz az élet, a gondolkodás, a látszat és az akarat is – egyben.

Az *Ecce homő*ban megemlített gondolatokból, aforizmákból, értelmezésekből álló kötetek: az *Emberi, nagyon is emberi* két része, a *Hajnalpír* és a *Vidám tudomány*. Az aforizmak cseppet sem véletlenszerűen követik egymást, hanem koncepciók alapján, tematikailag vannak egymásba szerkesztve, beszélgető viszonyban vannak egymással. Mindenki, minden témában, megtalálja bennük az őt leginkább megrázó, megnevetető, elgondolkoztató idézetet. Részletesebben csak a *A vidám tudományról* fogok beszélni. A korábbiakból csak néhány olyan gondolatot emelek ki, melyek ott jelennek meg a legpregnansabban. Ti, kedves Hallgatóim, ha kedvetek és időtök van, mind elolvashatjátok. Nietzsche népszerűségének egyik titka, hogy gondolatai minden gondolkozó, nyitott elméjű ember számára érthetőek, és sokféle következtetésre alkalmat adóak. Ez a titka néhány gondolata veszélyes értelmezésének is.

Az előbb felsorolt művek annyiban tartoznak egymáshoz, hogy hasonló szellemet sugároznak: játékosabbak, ironikusabbak, kevésbé retorikusak, s ugyanakkor kevésbé vezetnek végig egy uralkodó gondolatot a későbbieknél. Nietzsche esetében lehet választani. Van, aki ezekre a művekre esküszik, s van, aki a későbbiekre, van, aki *Zarathusztrára*.

Az *Emberi, nagyon is emberi* című könyv alcíme: szabad szellemeknek ajánlott könyv. Nietzsche korábbi műveinek „megszólítottjai” a „szabad szellemek” voltak.

Néhány gondolat a könyv I. részének negyedik fő részéből: A művészetben a tökéletlenség gyakorta hatásosabb a tökéletességnél. A zene a modern időkben egyre intellektuálisabbá vált. A művészek minden korban az emberiség vallási és filozófiai igazságainak megtestesítői voltak, mert hittek azok igazságában. Ha az efféle metafizikai igazságokba vetett hit kivész, a művészet soha többé nem fog felvirágozni. Talán sosem volt a művészet olyan mélyen átél, mint manapság, amikor a halál mágiája veszi körül. A nap már lement, de életünk egét még megvilágítja, holott már nem látjuk.

(Már ez a kis kószol is példázza Nietzsche beállítását az „abszolút szellem” világához. A görögség a példakép, a művészet magasabb rendű a vallásnál és a filozófiánál, a nagy művészi alkotás a voltaképpeni metafizika. Ma a művészet alkonyának világát éljük. Kedves Hallgatóim, Ti is így látjátok?)

Az I. könyv ötödik fő részéből: A tudomány annak, aki keres és műveli, nagy gyönyörűség forrása, de annak, aki eredményeit megtanulja, igen kevésbé. A megismerés öröme.

A hatodik fő részből: A barátsághoz is tehetség kell. Kétféle embernek van tehetsége a barátsághoz. Az egyik élete felmenő pályájának minden szakaszában megtalálja az ahhoz illő barátot, másinak egyidejűleg több barátja, egy baráti köre van. Egyes embereknek nagyobb tehetségük van ahhoz, hogy jó barátaik legyenek, mint hogy ők jó barátok legyenek. (Arisztotelész óta nem volt filozófus, akinek gondolatvilágában a barátság olyan nagy szerepet játszott volna, mint Nietzschében.) Azt mondhatod, bizonytalan talajon nyugszik a barátság, milyen magányos is az ember! Barátaim, nincsenek barátok! De vannak barátok, csak meg kell a hallgatást is tanulni. Jó okunk van ismerőseinket, a legnagyobbakat is [Wagnert, persze] kevésre becsülni, de éppen olyan jó ezt magunkra is alkalmazni.

A kilencedik részből: A meggyőződések nagyobb ellenségei az igazságnak, mint a hazugságok. Senki sem hal meg manapság az igazságért – túl sok az ellenméreg.

A II. könyv első fő részéből: A zene minden kultúrába a legkésőbbben érkezik. A vicc: epigramma egy érzés halálára. Minden mesternek csak egyetlen tanítványa van, az hűtlen lesz hozzá, mivel mesterré válik.

A második fő részből (*A vándor és árnyéka*): Ha isten teremtette az embert, akkor saját majmának teremtette. Goethe beszélgetései Eckermann-nal a legjobb német könyv. A nagy stílus akkor jön létre, mikor a szépség győz a rettenet felett. Ír egyszerűen és hasznosan. Minden szónak van egy illata, s ahogy létezik az illatok diszharmoníája, úgy a szavaké is. A választékos stílus nemcsak szavakat, hanem a gondolatokat is választja. Láncokban táncolni, még hozzá könnyedén, a könnyedség látszatát keltve, volt a görög költők iskolája. Bachot hallgatva mintha jelen lennénk, amikor Isten a világot teremtette. (Kedves Hallgatóim, itt Nietzsche az agy művészetét a „nagy stílus” művészetének nevezi. Kevés példa van a nagy stílusra a görögök után, mondjuk Shakespeare, Bach, Goethe és – itt még – Wagner, Nietzsche, s ezek után számos zeneszerzőről veti papírra véleményét. Akit ez érdekel, olvassa.) Mi a munka korában élünk. Hogyan lehetséges művészet egy korban, amikor nem léteznek olyanok, akik egész idejüket ennek szentelhetik? Most csak a megkönnyebbülés, szórakozás művészetére van szükség és nyílik alkalom. (Kedves Hallgatóim, Marx számára is alapkérdés volt, hogy a szabadidő ne egyszerűen munkától szabad idő, hanem a művészi tevékenység számára is szabad legyen. Nem volt nehéz a XX. századi kultúra kritikusaiknak mindkét forrásból táplálkozni.) Mind a klasszikus, mind a romantikus szellemeknek van jövővíziójuk, az előbbieknél koruk erejéből, az utóbbiaknak koruk gyengeségéből fakadt.

Kedves Hallgatóim, folytatom a „mazsoláztatást” a *Hajnaltípárral* (*Morgenröthe*). Az aforizmák témái: a morális előítéletek. Mivel ezekről még két későbbi műben is bőven lesz szó, néhány gondolatra szorítkozom.

Az első könyvből: A művelt emberek azt hiszik, hogy tudják mi a jó és a rossz. Tévedésük, hogy ők ezt jobban tudják, mint mások bármely más időben. A „nyers” népek erkölcsi szokásai olykor teljesen értelmetlenek, funkciótlanok. De jobb egy értelmetlen erkölcsi szokás, mint a semmilyen. Az erkölcsi szokások (*Sitte*) korábbi generációk tapasztalatait rögzítik. Jónak vagy rossznak fogalma ekkor annyit jelentett, mint egy szokást betartani vagy megszegni. Ösztönöket változtattak morális éreynyekre, illetve bűnökké, mint a gyávaság, az alázat vagy az irigység. „Ismerd meg önmagadat” – ebben áll az egész erkölcsi tudomány. Végeredményben minden dolog megismerésével az ember önmagát ismeri meg.

Mivel az itt nagy teret elfoglaló kereszténység-kritika és az Istennel való állandó számotvetés végigvonul Nietzsche egész munkásságán, nem térek ki rá. Ugyanez mondható arról, amit a könyv második részében a morálról ír. Akit érdekel, olvassa el. Csak a Kant-féle „gyakorlati ész posztulátumaira” tett ironikus megjegyzésre hívnám fel a figyelmeteket, amikor ezt Nietzsche Kant másra vonatkozó szavaival „a kereszténység eutanáziájának” nevezte. Továbbá arra, amikor megjegyzi: nem igaz, hogy nem vagyunk felelősek álmainkért – leginkább álmainkért, az éjszakai költészetért vagyunk felelősek, vagy, ha nem, akkor, mint Ödipusz mondta, nappali tevékenységünkért sem vagyunk (nincs szabad akarat). Továbbá arra hívnám fel a figyelmeteket, hogy Nietzsche szemében a legfőbb, vagy inkább egyetlen, érény „az előkelőség”. Miben áll az előkelőség? Hűség, nagyvonalúság, a jó hírnév ápolása, mindaz,

ami a nemes, előkelő, úri – ebben, a rendi hierarchia örököseként, a modern ember felülmúlja a görögöket. Végső soron Nietzsche mégis elfogadja – egy vonásban – a platóni, azaz társadalmi eredetű morális hierarchiát. Nemes, előkelő (fent) – nemtelen, alantas (lent). Megemlíteném, hogy itt dicshimnuszba kezd az európai zsidóságról, szellemi forrásaik kiapadhatatlanságáról, bátorságukról, az alázat álarcában szenteket felülmúló heroizmusukról. Századok óta azon fáradoznak, hogy megvetendőnek állítsák be a „kiválasztott népet”, miközben ők a legmagasabb dolgokkal törődnek. Piszkos üzleteik gyakorlásával is tisztábbak lettek. Nietzsche azt reméli, hogy egyszer talán az ő szellemiségük fogja meghatározni Európát. (A náci, akik a maguk számára igyekeztek hasznosítani Nietzschét, ezt s az ehhez hasonló passzusokat, persze, nem idézték. Azt is megjegyezném, hogy itt Nietzsche nem a zsidó vallásról beszél.)

Hadd térjek most rá *A vidám tudomány* című, az előbbiekhöz hasonló aforizmagyűjteményre, az utolsóra a *Zarathustra* előtt. Bevallom, hogy ebből a korszakból és zsánerekből ezt a művet tartom a legjelentősebbnek, illetve ezt szeretem a legjobban.

A könyv második kiadásához Nietzsche előszót függesztett. Betegségéből való meggyógyulását ünnepli. Csak a nagy fájdalom készíteti a filozófust arra, hogy a mélybe szálljon – maga az Élet válik problémává. S itt jönnek a sokat idézett mondatok. Nem fogunk többé egyiptomi ifjakként abban sürgölődni, hogy felfedjük a fátylat. Mert az igazság akarása (*Wille zu Wahrheit*) a rossz ízlés jele, az igazság szerelmének ifjonti örületén már túl vagyunk. Tapasztaltabbak, vidámabbak, s nem gondoljuk többé, hogy az igazság még igazság marad, ha fellebbentjük róla a fátylat.

A mű öt könyvből áll.

Az első könyvben Nietzsche tovább értelmezi saját etikáját. Az intellektuális lelkiismeret az, ami a legtöbb embernek hiányzik. Ez különbözteti ugyanis meg a „magasabb embert” az „alacsonyabbaktól”. A világot a legerősebb és leggonoszabb szellemek vitték mindeddig előre. Nekik telt örömük az újban, a határsértésben, ők alapították új vallásokat és új morált. (Kedves Hallgatóim, ugye nem felejtettétek el, amit Hegel a rossz világtörténelmi szerepéről mondott?) A szeretet és a bírásvágy motívuma azonos a másik birtoklásával. Valakinek jól tenni, valakinek ártani, ezzel mutatja ki az erő a hatalmát. A magas fáknak ki kell bírniuk a viharokat, erény az, ha magasra nőünk. A gyenge elégedetlen női elégedetlenségében megszépíti az életet, míg az erős elégedetlen megváltoztatja azt. (A nőkről Nietzschének meglehetősen megvető véleménye van. Ez nem elsősorban a nőkről való igen gyér tapasztalatával, hanem érénytáblázatával függ össze. Ilyen a „férfias” erények csodálója, mint erő, hatalom, harcosság, uralomra, hatalomra vágyás, tettekézség, egészség – szemben a szájalommal, szerénységgel és hasonlókkal, melyeket mint gyengeséget sugárzó „női” erényeket megvet. Mindezt pszichológusok szokták értelmezni, én azonban az értelmezést rátok hagyom.)

Hadd „ugorjak” a harmadik, leginkább idézett könyvre.

Az ember négy alaptévedése, melyben mindenkor nevelkedett: 1. magát mindig tökéletlennek tudta, 2. tulajdonságokat költött magának, 3. az állattal szemben hamis ranglétrát faragott, 4. mindig új értéktáblát állított magának, melyet örökként tisztelt. Ha e négy tévedés hatását leszámítjuk, akkor vége az „emberiességnak” és az „emberi méltóságnak” is. A morál arra veszi rá az egyes embert, hogy magának csak mint a nyáj (a tömeg) funkciójának tulajdonítson értéket. A moralitás nem más, mint az egyén nyájösztone.

Mindennek alátámasztására vagy akár kétségbevonására Nietzsche a filozófiában szokásos ál-genezistörténettel folytatja. A régi időkben más volt a lelkiismeret-furdalás, mint manapság. Manapság saját tetteinkért érzünk felelősséget. A régieknél semmi sem volt förtelmesebb, mint magukat egyednek érezni. Ízléstelennek számított. Nos, az „altruizmus” ebbe a túlhaladott állapotba vezet vissza. Az emberek összehasonlíthatatlanságáért kell síkra szállni az emberek egyenlőségének dogmája ellen. (Megjegyzem, hogy a kettő elvileg nem mond ellent egymásnak, de azt is, hogy sokan nem így gondolják.)

Most Nietzsche költői módon előlegezi a könyv egyik, máig alapvetőnek tartott kérdését. Elhagytuk a földet, nincs híd mögöttünk, repülj hajónk! A máig is idézett és agyonvitatott gondolat Isten halála. Egy gondolat, melyet mások már előkészítettek. Schiller a görög istenekről szólva gondolkoztat el azon, hogy ha egy kultúra meghal, istenei is vele halnak. Hegel is beszélt arról a bizonyos tengereken visszhangzó kiáltásról, hogy: „A nagy Pán halott!” Heine megjegyezte a templomba siető emberekről, hogy egy halott Istennek áldoznak. Nietzsche elrugaszkodik a parttól – nem rébuszokban, hanem kemény kijelentő módon beszél, provokál. Ezért is fűződik mindenhol az ő nevéhez „Isten halálának” gondolata.

(Mielőtt a „tézis” bármely értelmezésére rátérnék, emlékezem korunk – a későbbiekben sorra kerülő – jelentős teoretikusa, Jan Assmann elméletére, melyet magam is osztok. A monoteista vallások abban különböznek a politeista vallásoktól, hogy nem egy bizonyos kultúra szerves részei. Míg a politeista vallások kultúrafüggőek, addig a monoteista vallások minden kultúrában fenn tudnak maradni. Ezért halnak meg a politeizmus istenei, esztétikai tárgyakká válva, s azért maradnak fenn a monoteista vallások minden kultúrában. Ugyanakkor, teszem hozzá: ezekhez a kultúrákhoz alkalmazkodva, ami nem mindig könnyen, sőt, mindig lassan megy. Az ebből levont következtetések akkor is fontosak, ha az alaptétel nem bizonyul tényszerűen igaznak.)

Ajánlom, olvassátok el a 125. pontban megfogalmazott gondolatokat, illetve mi-nielbeszélést, mivel én csak vázlatosan és költőiség nélkül tudom röviden érzékeltetni.

Tehát a bolond ember (*der tolle Mensch*) a lámpával. Hallottatok már arról a bolond emberről, aki fényes nappal lámpával a kezében a piacon szaladgálva kiáltotta: „keresem Istent, keresem Istent!” A körülállók kinevették, de ő szembenézett velük: „Megmondom, hol van: mi öltük meg, Ti és én!” – Létezik még fent és lent? Nem kell most már nappal is lámpát gyújtanunk? Nem érzitek a hullaszagot? Isten halott! Isten meghalt és halott marad. (Azaz nincs feltámadás!) S most jön a csattanó. Ez a tett túlságosan nagy a mi számunkra. Nem kell-e nekünk magunknak istenné válnunk, hogy felérjünk ezzel a nagysággal? Aki majd utánunk születik, e tett következtében egy magasabb történelemben fog élni. Túl korán jöttem, folytatta a bolond, az emberek még nem tudnak róla. A villámlásnak és mennydörgésnek idő kell, fődolog, hogy elindult útjára a kivételes, ritka emberek munkája. A többi vallás pedig maradjon csendben.

Ezt a döntő bejelentést valláskritikai gondolatok követik. Minthogy ettől kezdve az ízlés, nem pedig az érvek döntenek a kereszténység felett. A „bűn” zsidó találmány, a kereszténység elzsidósodott. A görögöknek nem volt bűntudatuk. A zsidók morális zsenik, s így a többieket akárkinél is mélyebben megvetik. A zsidóknak Istenükben ugyanolyan nagy gyönyörűsége telik, mint a franciáknak XIV. Lajosban. Krisztus csak egy zsidó milióban működhetett. Pál apostol rossz szemmel nézett a szenvedélyekre.

Az „isteniben” a szenvedélynélküliséget látta. Szemben vele, a görögök a szenvedélyekbe vetették bizalmukat. (Kedves Hallgatóim, gondolom már megszoktátok, hogy Nietzsche-nél a görögök a „bezzeggyerek”.)

Hadd idézzek végül néhány szellemes mondást a harmadik részből: „Nincs benne semmi irigység, olyan birodalmat akar meghódítani, amelyről addig senki sem tudott.” „Jó és rossz Isten előítélete, mondta a kígyó.” „Melyek az emberek igazságai? Megcáfолhatatlan tévedései.” „Mit mond a lelkiismereted? Azzá válni, ami vagy (tehát hű maradni önmagad megválasztásához).” „Mi számodra az emberiség? Másnak a szégyenkezést megtakarítani.” „S mi az elért szabadság pecsétje? Magad előtt sosem szégyenkezni.”

Most hadd mazsolázzak egy egész kicsit a negyedik és ötödik részből. Mint már volt róla szó, Nietzsche számára fontos volt a barátság, személyesen is és filozófiailag is. A modern barátság nem közismert erény, nincsenek objektív ismérvei. Nietzsche sokszor véletlenszerűséggel vagy sorsszerűségével kapcsolja össze, mint itt a „csillagbarátságról” írtakban. – Arról is elmélkedik, hogy a személyiségnek is meg kell találni saját stílusát. Megkülönbözteti a rövid megszokásokat a hosszúaktól; az előbbi gyakorolja, az utóbbit elveti. Arról is elmélkedik, hogy az ellentmondásnak örülni a nagyság jele, vagy hogy a fájdalomban ugyanannyi bölcsesség van, mint az örömben, vagy hogy szeretni is meg kell tanulni, ahogy zenét hallgatni is. A fanatizmus az egyetlen „akaraterő”, amire a gyengék és bizonytalanok képesek. – Mi, fajban és elődökben kevert modern emberek, mi, jó európaiak, hitetlenek. Ámde valóban hitetlenek vagyunk? Mi hajtja azokat, akik átszelik az Óceánt?

Rátérek a Nietzsche által fő művének tartott *Imígyen szóla Zarathusztrára*. Mi is voltaképpen ez a mű? Az Újszövetség szatírája? Nagy filozófiai kompendium? Műalkotás Zarathusztra főhőssel? Bizonyára mindhárom. Ki ez a Zarathusztra? Zoroaszter, a perzsa isten-próféta? Vagy a prófétának álcázott Nietzsche? Kétségtelenül az utóbbi. De ha valaki, aki egy próféta-isten maszkját viseli, annak prófétaként is kell beszélnie. Nietzsche hangja, illetve stílusa itt nem a régi. Nem egy könnyed, bár nehéz, ironikus, játékos, bár komoly, kötekedő, bár vitára kész, provokáló szabad szellem szólítja meg itt a többi szabad szellemet, hanem a próféta a követőit, azaz felülről lefelé beszél. A stílus retorikussá válik. S ez a retorika a későbbiekben is egyre inkább előtérbe kerül.

Ami Zarathusztra tanításait illeti, ezek többsége megegyezik azokkal, melyeket Nietzsche a korábbiakban már megfogalmazott, de megjelenik néhány olyan új gondolat is, melyek inkább a későbbi műveket fogják jellemezni. A kor és utókor „műveltségét” éppen ezen gondolatok ismerete jellemezte.

Zarathusztra lejön a hegyről, hogy újra emberré váljon. (Kedves Hallgatóim, ha esetleg jártok Iránban, megnézhetitek Iszfahánban ezt a bizonyos hegyet.) A síkon találkozik egy vénemberrel, akinek kijelenti, hogy szereti az embereket és ajándékot hoz nekik. (Az *Ecce homo*-ban Nietzsche azt írja, hogy maga ez a könyv az ő nagy ajándéka az emberiség számára.)

Amikor Zarathusztra a városba ért, imígyen szólott az ott gyülekező néphez: Én az emberfeletti embert (*Übermensch*) tanítom nektek. Az embert felül kell múlni. Mit tettetek azért, hogy túlhaladjátok? Nagy utat jártatok be, míg féregből emberré változtatok, de részben még férgek maradtatok. Az ember egy kötél, melyet az állat és az emberfeletti ember között feszítettek ki. Majmok voltatok, s ma az ember inkább

majomabb minden majomnál. Ne higgyetek azoknak, akik földöntúli javakkal kecsegtetnek.

Kit gyűlölnék az emberek leginkább? Azt, aki az értéktáblákat összetöri. Törjétek szét az értéktáblákat! Test vagyok teljes egészében, semmi más. Az alkotó test alakította a lelket, mint akarátának egyik mezét.

Kedves Hallgatóim, több ezren értelmezték, hogy mi is voltaképpen ez az emberfeletti ember. Tudjuk, hogy harcias, magabiztos, bátor, hogy senkire sincs tekintettel, hogy eltöri az értéktáblákat, egészséges, tehát férfias, s ezért szeretik a nők.

Ha egy percre eltekintünk attól, hogy milyen is ez az emberfeletti ember, rá kell kérdeznünk arra, hogy mi a jelentősége a jövő számára. Meglepődve fogjuk tapasztalni, hogy Nietzsche megismétli a haladás híveinek elvárását egy antropológiai fordulattól. Mert mi más az emberfeletti ember, mint egy vágyott, akart, előkészített antropológiai fordulat szülötte. Csakhogy különböző jövőkhöz különböző antropológiai fordulatokat rendelünk. Ki más ez az emberfeletti ember, ha nem egy új világ megtestesítője? Az egyetlen különég, hogy ennek az új világnak semmi köze ahhoz a jövőhöz, amelyet a felvilágosítók képzeltek el magunknak. Nem az elidegenedés megszüntetése, mint Marxnál, nem az örök béke, mint Kantnál. Milyen jövő az emberfeletti ember jövője, célja? Annyi a válasz, amennyi a válaszoló. Köztük a tipikusakat sorolom fel. Egy rabszolgatartó világ, melyben a szabad emberek a művészetnek élnek. Egy rabszolgatartó világ, melyben a szabad emberek előkelő harcosok, igaz urak. Egy Hobbes-féle állam nélküli „természetes állapot”. Egy kis elit, mely szemben áll a nyáj értékeivel, különálló, magános és ez által felsőbbrendű. Döntsetek Ti!

Hadd segítsék a döntésben Nektek Zarathusztra néhány olyan, gyakran ellentétes alapgondolatával, mely a feltett kérdésre vonatkozik vagy arra vonatkoztatható. Tudom, hogy minden mondanásra egy-egy tanulmányt lehetne írni, sokan meg is tették. Ti is vállalkozhattok rá.

Az állam egy hidegvérű szörny, mely a „jó” és a „rossz” nyelvét beszéli. Az államban mindenki mérget iszik. A piacon és hírnéven kívül él a nagyság, az új értékek teremője. Az embernek a legjobb barátban legjobb ellenségét kell tisztelnie. Az aszszonyok nem lehetnek barátok, mivel macskák vagy madarak, a legjobb esetben tehenek. Saját lángodban kell elégedni, nem lehetsz új érték alkotója anélkül, hogy hamuvá ne válnál. Halj meg megfelelő időben. A héber (Jézus) túl korán halt meg, különben visszavonta volna minden tanítását. A megismerő embernek nemcsak ellenségeit kell szeretnie, hanem barátait is gyűlölni. „Miden isten halott. Éljen az emberfeletti ember” – imígyen szóla Zarathusztra – fejeződik be a könyv első része.

Segítségül hívom számotokra a feltett kérdés (ki a felsőbbrendű ember, s milyen világot hivatott előkészíteni) eldöntésére még a könyv második–ötödik részének egy-egy erre vonatkozó gondolatát is. Kihagyom az etikára, morálra, jóra és gonoszra vonatkozó fontos gondolatokat, amelyek a következő könyvek főszereplői lesznek. Tehát:

Tudtok istent teremteni? Ha nem, hallgassatok az istenekről, inkább alakítsátok át magatokat emberfeletti emberekké, ez módotokban áll. Ha Isten létezne, el kellene fogadnom, hogy én ne legyek isten. Isten tehát nem létezik. – Alkotni! Ez vált meg a fájdalomtól. Az akarat szabadít fel. Aki a népet megveti, az a farkas a kutyák között, ezért gyűlölik a kutyák a szabad szellemet. A bölcsek akarata a hatalomhoz való akarat. A hős számára a szépség a legnehezebb feladat. Az emberek nem egyenlők – így beszél az igazságosság, amit én akarok, azt nekik nem szabad akarniuk. Zarathusztra

azt mondja, hogy a költők túl sokat hazudnak? Ámde maga Zarathusztra is egy költő. Jöjjön hozzám a véletlen, olyan ártatlan, mint egy gyermek. Tűzszlopoknak kell a Nagy Délidőt (*Mittag*) megelőzniük. A legmélyebből kell a magasnak a magasságot elérnie. A szerencse szalad utánam, s ez onnan fakad, hogy nem szaladok asszonyok után. A szerencse ugyanis egy asszony (latinul *fortuna*). „Nézzétek, már eljön, már közel van a nagy Délidő, imígyen szóla Zarathusztra” (harmadik könyv).

Ez az én utam, hol a tiétek – válaszolok azoknak, akik „az út” után érdeklődnek. „Az út” ugyanis nem létezik. Aki másra hallgat, az önmagát nem hallja meg. Törjétek össze a régi táblákat! Minden szabadság, teheted, amit akarsz. Nem az a fontos, ahonnan jöttök, hanem az, ahova mentek. Boldogok azok az idők, mikor egy nép azt mondja: úr akarok lenni a többi népen. A legjobbnak kell uralkodnia, a legjobb fog uralkodni. Csőcselék fent, csőcselék lent – létezik ma még olyan, hogy gazdag és szegény? Semmi sem igaz, minden megengedett. Hol van az otthonom? Örökös mindenütt, örökös sehol, örökös hiába. Ti magasabb emberek akartok lenni? Ti csak hidak vagytok, akiket keresztül a magasabb majd felfelé tör. Jönnek majd a nevető oroszlánok – mondta Zarathusztra, ti nem vagytok elég magasak, elég erősek s elég szépek. Isten meghalt, mi azt akarjuk, hogy az emberfeletti ember éljen! De hogyan fogja az ember magát túlhaladni, felülmúlni (*überwinden*)? Nem szenvedtetek eleget, nem szenvedtetek meg az embert. A sivatag terjed. Jaj a sivataglakóknak!

Kedves Hallgatóim, biztos türelmetlenek vagytok, hisz már a madarak is azt csipelik, hogy Nietzsche egy másik alapgondolatát is először ebben a könyvben fogalmazza meg. Ez a gondolat ugyanannak örök visszatérése (*ewige Wiederkehr des Gleichen*). Erről is számtalan disszertációt írtak, és fognak még írni. Ezt a „tézist” is százféléképpen lehet értelmezni. Én azonban itt egynéhány alapgondolat felidézésére szorítkozom.

A bátorság, mondja Zarathusztra a harmadik könyvben, agyonveri a halált. Ez volt az élet? Lássuk csak még egyszer! Ez még személyes, nem ontológiai megfogalmazás. Azzá válik. Örökké épül a lét háza, minden újra köszön, örökké hű marad magához a lét gyűrűje, a lét minden percben elkezdődik. Te (Zarathusztra) az örök visszatérés tanítója vagy, ez a te sorsod. Te azt tanítod, hogy minden dolog örökké visszatér, s velük mi, hogy végtelen sokszor létezzünk, s a dolgok is velünk, hogy a homokóra forgásában az idő csomópontjai, melyek megteremtettek, visszatérnek és újrateremtene. Magam is az örök visszatérés okaihoz tartozom. – Szeretlek örök visszatérés! Zárja le gondolatmenetét retorikus fordulatokkal Nietzsche.

Kedves Hallgatóim, az értelmezést, mint majdnem mindig, rátok hagyom!

Kedves Hallgatóim, most két olyan (*Zarathusztra* utáni) könyv bemutatásával folytatom, melyekből a legtöbbet tudhattok meg Nietzsche morálfilozófiájáról, illetve antimorálfilozófiájáról. Az előbbi *Túl jón és gonoszon* (*Jenseits von Gut und Böse*) még a korábbi stílusban íródott, tematikusan csoportosított aforizmák formájában. A másik, *A morál genealógiája* viszont már értekező prózában. Időhiány miatt csak az alapvető gondolatokra szorítkozom. Viszont ajánlom, hogy az utóbbit olvassátok el.

A *Túl jön és gonoszon* (nem rosszon, ahogy néhányan tévesen idézik) hangja élesebb és retorikusabb, mint a korábbi, a morális kérdésfeltevést gúnyosan elutasító aforizmagyűjteményekben.**

** Itt nem ér véget, hanem oly drasztikusan megszakad – nem csak a fejezet, de *A filozófia rövid története gölyáknak* negyedik könyve, s ami a legtragikusabb: vele, mielőtt eljutna magáig – Heller Ágnes élete.

A töredékkönyvet Hermann Zsuzsa, Heller Ágnes lánya találta meg édesanyja számítógépében, s adta át a Múlt és Jövőnek. Nagy köszönet érte! S aztán jött a már-már misztikus munkába vétel hagyománya a szövegen. Fenyő Ágnes kijavítja az elütéseket, szétválasztja a betűtorlódásokat, majd az így előkészített szöveget „szerkesztem” (tanulom), s Zsoldos Sándor még egyszer végigmegy rajta. Nem csak javít, hanem utánanéz minden idézetnek, forrásnak.

Csak most az a szívszorító, hogy nem tudjuk a szerzővel jóváhagyni ténykedésünk eredményét. (Ágnes valahányszor hálásan megköszönte a fáradozásainkat.) S ami még szomorúbb: nem lesz ilyen munkánk – párbeszédünk, elsőkézből okulásunk soha többé. (Kőbányai János jegyzete)

A „kései” Heller

Az utóbbi évtizedek legtekintélyesebb magyar filozófusa, Heller Ágnes 2019. július 19-én, kevéssel kilencvenedik születésnapja után hirtelen meghalt. Szép halála volt, beúszott a Balatonba, fiatalabb kolléganője már visszafordult, mert neki ez a táv már sok volt, „Ági” azonban továbbúszott. Azután hirtelen elmerült, meghalt. A szíve mondta föl a szolgálatot. Az örökmozgó egyéniség stílszerűen lépett ki az életből; élete utolsó pillanatáig aktív maradt. A Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány és a Magyar Filozófiai Társaság most (2020) a Státus Kiadó közreműködésével egy kis kötetben búcsúzik tőle. A szegedi, *Lábjegyzetek Platónhoz* című konferenciasorozatban, 2003 és 2017 között elmondott hét előadását fűzték össze könyvvé, *Filozófiai lábjegyzetek* címmel. A könyv ötlete kézenfekvő volt, s utólag, azt kell mondanunk, szerencsés is. A könyvnek benső, metodikai egysége is van, s úgy vélem, a „kései” Hellert plasztikusabban mutatja meg, mint az utóbbi években publikált „összefoglaló” művei.

S számomra, a gyanakvó kortárs számára azt is segít eldönteni, július 19-én ki merült el a Balatonban? Egy „túlmozgásos” idős hölgy vagy egy örökifjú filozófus?

*

Az összeállítás, amelynek motorja alighanem megint Laczkó Sándor volt, aki a konferenciasorozatot is szervezni szokta, kollektív munka eredménye. Hárman (Daróczy Enikő, Laczkó Sándor és Weiss János) szerkesztették, s egy-egy rövidebb, méltató írással mások is hozzájárultak a könyv fazonjának megteremtéséhez. Az előszót Laczkó írta, egy nekrológ formájú előrehozott méltatást Boros Gábor, a két „utószó” egyikét pedig Gyenge Zoltán, a másikat Weiss János jegyzi. Mind a négy szöveg rövid, kontextust vázoló alkalmi megnyilatkozás; inkább a protokolláris szükségleteket elégítik ki, semmint a filozófiatörténet-írását. (A legtöbbet még Weiss adja; Gyenge Zoltán írása viszont kevésbé informatív.)

A nyomdai, tipográfiai munka gyöngécske. A főszöveg betűje még tisztas ízlésről árulkodik, de a verzális szedésű, léniával kombinált címek, a világosszürke borítóra elhelyezett fehér betűk már megforgatnák sírjukban Kner Imrét vagy Tevan Andort. S a mai legjobbak, mint például Czeizel Balázs is, ugyancsak összehúznák a szemöldöküket. (Gondolom, ez a „barkácsolás” a pénzhiány eredménye.)

A könyv igazi hozadékát természetesen Heller Ágnes írásai adják. Ezeket kell mérlegre tennie a mai olvasónak.

Az első, amit meg kell jegyeznünk: a hét előadás hét különböző időpontban, elég nagy időtávban hangzott el – együtt mégis egységet alkotnak. Van koherenciájuk, a könyv nem vasvillával összehányt ötletelэшalmaz. Az a „beszédmódor”, amelyről egyik előadásában Heller maga is beszél, mint mondandója „alapszavai” és „grammatikája”, egységet teremt az egyes írások között is. És az előadástémák, bármily sorozatfüggők is, Heller átfogalmazásában, saját alkatához és problémalogikájához igazítva, külön-külön is fontosak és érdekesek, együtt pedig egymásba kapcsolódók. Összeállnak valami lényeges filozófiai „elbeszéléssé”.

Heller nem vett részt mindegyik Lábjegyzet-konferencián; részvételét alkalom és érdeklődés befolyásolta. (Elképzelhető, hogy ha körülményei engedik, még más témákról szólva is az előadók között lett volna.) Amelyik konferencián viszont föllépett, az a témakör csakugyan érdekelte: az *erény* (2003), a *bűn* (2004), az *igazságosság* (2008), a *szabadság* (2009), az *akarat* (2010), a *bizalom* (2014), és az *idegen* (2017) előadói között ő is ott volt. A konferenciák témamegnevezése persze csak alkalom és kiindulópont volt számára, ezeket előadásai rendre áttematizálták. S ezek az áttematizációk nem csak természetesesek, de árulkodóak is. Jelzik, saját, előzetesen már kialakult fölfogásában helye és funkciója volt annak, amit a szervezők által kijelölt téma kapcsán elmondandónak ítélt. (Bizonyos, *szuverén improvizáció* persze bizonyosan kimutatható lenne abban, amit végül elmondott; az alkalmiság alakító szerepére ez időben már többször is utalt. De, s ezt érdemes szem előtt tartanunk, nem a semmiből fölbukkanva improvizált. Mondandója megkonstruálásakor egy hosszú, kanyaroktól és váltásoktól sem mentes filozófuspálya tapasztalatai jöttek fölszínre, keresték „legjobb” megfogalmazásukat.)

A hét előadás „fogalomtára” és „grammatikája” mindenesetre egységes, összetartozó. A „beszédmodor” azonos. Ez utóbbit („beszédmodor”) Szókratész/Platón kapcsán vezeti be (a legutolsó előadásában 2017-ben), ez azonban Heller szerint maga a filozófia. S itt érdemes egy pillanatra mindjárt megállnunk, mert nem csak Szókratész/Platón, azaz a filozófiatörténeti pillanat szempontjából fontos az interpretáció, de Heller indirekt önértelmezése szempontjából is. Idézi Szókratészt: „Adjatok engedélyt saját beszédmodoromra. Csak azt kell vizsgálnotok, igazat mondok-e vagy sem.” Ez, „Szókratész beszédmodora” azonban Heller szerint „nem más, mint az igazság felderítésének filozófiai módja”. S itt három, Hellerre magára is mélyen jellemző tézis ugrik elő. (1) „Szókratész számára [...] még nem létezett filozófiai tekintély, mert ő találta ki a filozófiát.” (2) „A filozófiai beszédmód [...] megelőzi a filozófiai nyelv számos alapszavának a filozófiában szokásos használatát.” (3) „Szókratész beszédmodora azért idegen, mert nem csak nem fogadja el, hanem nevetségessé is teszi mindazt, amit a »város« igaznak tart.” Ez a három tézis, függetlenül történeti igazságától, azért is fontos, mert Heller gyakorlatának három pillérét jelöli meg. A filozófiai tekintélyektől való szabadságát, az alapszavak elé való visszanyúlást és a konvencióval való szembefordulás igényét. De amíg Platón Szókratésze mindezt a *kezdet* pillanatában képviselte, Heller Szókratésze *aktualizálás* a filozófia történetének egy „kései” (nagyon-nagyon Hegel utáni) korszakában, már-már a fölbomlás stádiumában. Egy „új kezdet” kísérlete ez? – „szubjektíve” alighanem. De benne van a fölbomlás helyzetére való kényszerű reagálás is. A „minden elmegy” gondolkodástörténeti szituációjában a gondolkodó önmaga iránti morális kötelessége a szilárd, vagy legalább a szilárdnak vélhető fogódzkodó keresése.

Hogy a „kései” Hellernél van egy ilyen újrakezdési szándék, az nagyon is valószínű. Saját, hosszú és kanyarokban gazdag pályájának tapasztalatai, önreflexiója szinte kikövetel egy ilyen lépést. De ez már se nem naiv, se nem spontán lépés. Heller a filozófia történetének alapszövegeit, „igazolásaikat” és „cáfolataikat”, ha nem is mindegyiket azonos mélységben, már megismerte. Nézőpontját és érvrendszerét tekintve már „minden” volt, egyebek között „lukácsista” és Lukács-tagadó, marxista és antimarxista és- „polgári”, mindenkinek híve és kritikusa stb., de – állítólag – mindig a magáét mondta. Mondhatnánk, *kontextuális* gondolkodó volt. (Önreflexiójában van is ennek számos utalásszerű nyoma.) S mindez szinte törvényszerű. Heller alighanem

a valaha élt legmozgékonyabb magyar filozófus. Fizikai aktivitása (a fiatalkori mozgásművészettől a túrázásokon át a végső balatoni elmerülésig) például éppúgy szimptomatikus, mint pergő nyelvű, mindenre reagálása (baráti társaságban, egyetemen vagy valamelyik médiumban). Márpedig ez a „mozgékonyosság” aligha csak tempó kérdése; ez, inkább az állandósult reflektálásra kényszerültség, a keresés lét-helyzete. A nézőpont megszilárdíthatatlanságának visszfénye. És ezt a kései modernitás hétköznapi dinamikája, amely a gyorsuló centripetalitás jegyében szerveződik, még ki is élezi. Kevés az idő a gondolkodáshoz.

S a filozófia nem csak orális műfaj, de *irodalom* is. Ez, ha arra gondolunk, hogy Heller a filozófia professzora volt, s a Tudományos Akadémia tagja, hordoz magában némi feszültséget. Ám Heller szerint „a filozófia ősnylve” Szókratész beszédmodora volt, s ennek a beszédmodornak „az irónia szerves része”, követői pedig „mint létező, elsajátítható, irodalmi műfajba” léptek be a filozófiába (100.). S aligha tévedünk nagyot, ha úgy véljük, a filozófia irodalomként való fölfogása mögött már ott van egy mély, „modern” csálódás is: a tudomány korlátozottságának, sőt – fogalmazzunk élesen – korlátoltságának tapasztalata. A tudomány mítosza és valósága közötti kontraszt. Ehhez képest a „gyerekes”, de mégis valami lényegest kimondani tudó filozófia „csak” irodalom lehet. Tudomány *alatti* és ugyanakkor mégis *fölötti* entitás. A Lábjegyzetek-konferencia témaválasztásai, vélhetően, kapóra jöttek Heller Ágnesnek.

Az első tárgykör, amelyet a konferencia előadójaként értelmezni próbált, az *erény* volt. Ennek az előadásnak a tárgyát meghatározni nem könnyű. Ha a címet iránymutatóként kezeljük, itt a „poéta maszkjáról” beszélt, azaz elsődlegesen nem valamely erény értelmezését adta. A poéta: Platón, s a maszkja a dialógusokban megjelenített karakterek együttese. Heller itt ahhoz a hagyományhoz fordul vissza, amely „Athén filozófusainak körét a szépség, az igazságosság és jóság eszméinek megtestesítőjeként ábrázolta” (13), azaz mégiscsak az „erény” témakörében mozog. De nem közvetlenül, hanem áttételeken keresztül, az erény csak mint közvetítettség jelenik meg. Ebben, hallgatólagosan, jó adag szkepszis érhető tetten. És ez a közvetítettség, mivel az irodalom szövegein keresztül valósul meg, a műbe zárja be a problémát. Különböző maszkok és karakterek „szólalnak meg”, nem a „valóság”, amely így Heller értelmezéséből el is marad. Az athéni hagyomány szerint a „legmagasabb rendű erény” az önmagunk megismerése. A platóni dialógusok erre többféle választ adnak, s egyáltalán nem bizonyos, hogy ez a feladat megoldható. A Szókratész néven szereplő „maszk” megoldása paradox és relationalista: „önmagunkat megismerni annyi, mint tudni saját tudatlanságunkat” (16). „De – mondja Heller – Platón dialógusai azt sugallják, hogy önmagunk megismerése megvalósíthatatlan feladat. Wittgenstein második paradoxonával ő már számot vetett” (15). És e problémát Heller a megszólaló karakterek modalitásának problémájává alakítja át. A válaszok átértelmezése tragikussá, ironikussá stb. csak bonyolítja és relativizálja a problémát. Ennek egyik következménye, hogy eltűnik a beszélő arca a maszkok mögött: „Drága áron fizette meg Platón a halhatatlanságot: a poéta a filozófus álarcában, a filozófus pedig a poéta álarcában jelenik meg.” „[É]s nem hozzá, hanem költeményéhez írjuk örökös lábjegyzeteinket” (30). Ám nem csak a valódi arc tűnik el, a Platón és maszkjait értelmező sem tud szilárd alaphoz jutni: „Lehet, hogy túldimenziálom Platón”, ismeri el Heller, „de én ebben a transzcendenciához való viszonyban az egzisztencia-filozófia alapmagatartását vélem felfedezni. Szerintem Platón az athéni polisz utolsó filozófusa, aki úgy látta, hogy a világa hanyatlóban van, s ezért keresett helyette egy olyan szilárd pontot, egy olyan

talajt, amelyre az erkölcs és politika világa szilárdan felépíthető, de nem talált mást, mint a végtelen törekvést e szilárd pont felé. Főlelevenítette az athéni polgárok és néhány idegen beszélgetését, hagyta, hogy mondják a magukét, a karakterük szerint: hagyta, hogy elbeszéljenek néhány régi mítoszt (melyeket aztán a saját variációiban mondatott el velük) és aztán még néhány új mítoszt is a szájukba adott. Ezek a karakterek mind maszkok voltak, és közvetlenül vagy számos közvetítéssel engedték szabadjára egy, a maga végtelen vágyától hajtott lélek utazását” (29). Árulkodó önreflexió ez; a kései modernitás – közvetett – önkritikája.

A tárgyat illetően kognitív szempontból teljességgel érdektelen, hogy jogos-e a Platón és az egzisztencia-filozófia közötti analógia. Ha jogos, az is legfőljebb a válság-érzés ismétlődését mutatja, és sem Platónról, sem az egzisztencia-filozófiáról nem mond ki semmi érdemít. Az analógia „fölismerése” és Platón egy „hanyatló világ filozófusaként” való meghatározása azonban árulkodik Heller saját létezéséről, élményéről. A régi és új mítoszok maszkos újraformálása és a „szilárd talaj” el nem érése olyan közös élmény kibeszélése, amely kapcsolatot teremt a régi görögök, Heideggerék és Heller világa között.

Ugyanakkor ez a leírás minden, csak nem önfényezés; ez a történeti kudarc relativizáló beismerése. Heller érdeme nem a részletekben van (amelyek legfőljebb csak egy műveltség adalékai és demonstrációja), hanem ebben a reflexiók és utalások közé szőtt beismerésben.

S persze az erény kognitív lehetőségei iránti mély szkepszis illúziótlan leleplezésében. Még ha ez csak a filozófus maszkjában történik is meg.

*

A második előadás a „szótár” egyik alapszavának, a *bűn*nek az értelmezése. Nem a jogi törvénykönyv bűnfelfogása érdekli, hanem, mondjuk így, a valódi bűn, az emberi praxisnak ez a mélyebben fekvő rétege, dimenziója. Itt is elszakad a „nagy narratívától”, kilép belőlük és egyetlen fogalom magyarázatára szorítkozik – de olyan fogalomra, amely egyike az emberi létezés fölépítő dolgok fogalmainak. Az előadásnak két jellegzetességét érdemes kiemelni. A bűn fogalmát (1) a politikai teológia értelmezési kereteiben értelmezi, s (2) demonstrációs anyaga a szent szövegekből, a teológiából és az irodalomból származik. Az (1) jellegzetesség nem originális gondolata, de egy fontos fölismerés nagyon világos, tömör és így jól orientáló rekapitulálása. (Magunk közt szólva az ilyesféle megoldásokban keresendők Heller népszerűségét biztosító erényei.) „A huszadik század filozófiájában sok szó esett a politikai teológiáról. Carl Schmitt, Karl Löwith és sokan mások vezették be a teoretikus közgondolkodásba: szerintük a modern politikai gondolkodás alapkategóriái teológiai eredetűek. Michael Löwy a századelő radikális, elsősorban kommunista szótárában azonosított messianisztikus, eskatalogikus fordulatokat. A teológiai bűnfogalom világiásítása, amiről később beszélni akarok, a politikai teológiának részben feltétele, részben következménye. De nemcsak a politikai teológiában játszik szerepet, hanem áthatja a modern ember egész gondolati világát. Mind az individualizmus hitvallása, mind a szenvedély megértése és értelmezése a széles értelemben vett bűn fogalma körül forog” (31–32). Az idézett passzus második felében a rekapitulálásból kinő az alkalmazás lehetősége is. Voltaképpen ez a kettősség adja az előadás lényegét. Ehhez képest a (2) jellegzetesség, a demonstráció már másodlagos; egy széleskörűen tájékozott gon-

dolgozó filozófiai, teológiai és irodalmi műveltségének demonstrációja. A héber prófétáktól Szent Ágostonon át, mondjuk, Shakespeare-ig, Kierkegaard-ig vagy éppen Ibsenig igen változatos és informatív demonstrációs anyag vonul föl. „[M]inden értelmezés a zsidó-keresztény vallási tradíció valamely gondolatának vagy demonstratív történetének változata” (44). Némi, korszékültségű szkepszis persze ennek az előadásnak a sorai mögött is ott bujkál. És nem csak azért, mert nyitva hagyja a kérdést, „jelentenek-e még valamit ezek a szubsztitúciók” a mai világ embere számára, de azért is, mert az alapkérdést már föl sem veti: lehetett-e volna mindez másként is? Ki lehetett-e volna lépni a vallási tradícióból? (Megítélésem szerint nem. A mai gondolkodás szükségképpen fejlődött ki abból az alaptól, amelyet a vallási világlátás hozott létre, s amely mindennek a tradicionális alapja lett. A kilépéshez az egész későmodern világ teljes összeomlása szükséges; amíg van megújuló kapacitása e kultúrkörnek, belül marad az alapok kijelölte érzelmi-kognitív keretben.)

A harmadik előadás egy újabb alapszó értelmezését adja. A cím: *Isteni igazságszolgáltatás, emberi igazságszolgáltatás* – eleve kettősséget sugall, s az előadás még ezt a kettősséget is tovább aprítja, morzsolja. Ez is a vallási tradícióból eredeztetett problémáját, sőt valójában alig lép ki abból. Van néhány fontos distinkciója, például a szabály igazságtalan alkalmazásának és az igazságtalan szabálynak a megkülönböztetése (45), vagy éppen az isteni és emberi igazságszolgáltatás dilemmájának körvonalazása (46. skk.). Az „istenit” és az „emberit” e vonatkozásban nemigen tudja megkülönböztetni (ami érdemről mond, azt az isteniről mondja, azaz inkább a teológia, mint a filozófia körében mozog), de egy fontos kettősséget mondandója középpontjába állít: „Az egyik a büntetés és jutalmazás kérdése, a másik az üdv történet továbbvitelére való kiválasztottság kérdése” (46). Ez az opció a második előadás ismeretében már teljesen logikus opció, már hiba lenne pusztán logikai derivátumnak tekinteni. Megjelenik benne Heller legrégibb, az alapok alapját adó vallási hagyománya, a zsidó tradíció is. Heller persze ebből a hagyományból hosszú pályája során sokszor és sokfelé „elkanyarodott” (bár tételesen soha nem tagadta meg azt), így mindenképpen szimptomatikus, hogy pályája végén, az „emberi dilemmák” megoldási lehetőségéért ide kapcsolódott vissza. Ez nem vallási, hanem szekularizált opció a részéről, ám a válság indirekt beismerése nem hagy számára más választást. Az előadás végén adott „összefoglalása” vallomásszerű konklúzió: „Ma is azt tudjuk, hogy az a bizonyos Törvény adatott számunkra, melyet minden nap megszegünk. Ma is büntetlenül marad a bűn és jutalmazatlanul az erény, ma is tapasztaljuk az igazságtalanságot nap mint nap. Legfeljebb nem hányjuk az Isten szemére. És ma is vannak olyan emberek, mint Jób, akik a jutalom reménye nélkül megőrzik morális integritásukat. És ma is lehetséges boldog befejezés. Ma is tudhatja az ember, hogy jobb kezével válthatja meg magát. És ma sem ismeri önmagát” (55). Utolsó szava pedig – s nem csak azért, mert a *Prédikátor könyvéből* idéz, de „tartalmilag” is – a vallási tradíció szava: „Isten minden tettet ítélőszéke elé visz, és lát minden rejtett dolgot” (55).

A súlyos, de póré moralitás szava ez, az eleven kogníció már ellillant mögüle.

*

A negyedik előadás a szabadság témaköréről rendezett konferencián hangzott el, *Filozófiai műfajok, különös tekintettel Heideggerre* címmel. Téma és cím ilyen viszonya arra enged következtetni, hogy a szabadságot Heller a filozófia művelésében, a filozófá-

lásban látta. Ezt explicit alakban nem mondja ki, sőt a szabadságról igazából nem is beszél. De amit előad, az, hadd ismétljem meg, erre enged következtetni.

Hogy van-e szabadság, s ha van, miben áll ez, ezt nem ebből az előadásból lehet megtudni. Amit előad, az viszont határozottan érdekes. A mondandó nem merül el a részletek szofisztikált tárgyalásában, de nem is „vázlat”; úgy beszél tárgyról, hogy miközben néhány alap dolgot kiemel, összképet ad. S hogy miről? A filozofálás huszadik századi formáiról, visszautalva a közvetlen előzményekre, előtérbe állítva a váltásokat és variációkat. Nem érvel, nem részletez, de kimond sok fontos összefüggést. A filozófia: irodalmi műfaj, mondja itt is. „Mi jellemzi a filozófiát, mint irodalmi műfaj? Elsősorban az, hogy irodalom. Méghozzá prózában. [...] Ellenben ellenem vehető, hogy a filozófia dialógusokban alakul, élőbeszédben, tanítók és tanítványok körében, hogy eredetileg orális műfaj, hasonlóan az eposzhoz, meséhez vagy vicchez, de mégis másként, mert nem egy beszélőt és számtalan hallgatót feltételez, hanem az egymással beszélők, vitatkozók közösségét. Ebben van igazság, de nem döntő. Mert ugyan a filozófia dialógusokban alakul, de ezek a dialógusok mindig valamilyen szöveg, írott szöveg értelmezései” (57–58). A filozófia, mondja Heller, „előző értelmezésekre épül, akár folytatni, akár megszakítani akarja a hagyományt. [...] Furcsa, de a filozófia talán az egyetlen műfaj, amelyhez a saját története is hozzátartozik” (58). Szembenéz az értelmezés, érvelés, cáfolat kérdésével, s a filozófiában utóbbi kettő központi szerepét tagadja. S kétségesnek látja az úgynevezett „tisztá” gondolkodás lehetőségét is. „A prózai világtérkép a filozófia mint irodalmi műfaj”, mondja egy helyen.

A filozófiának ez az irodalomként való fölfogása több következménnyel jár. Az egyik, hogy az irodalmon belül meg kell különböztetni a filozófiát (például a regénytől). „A filozófiának mint világtérképezésnek [...] más a nyelve, mint a regénynek. Saját szereplői vannak, s más a grammatikája is” (62). „A filozófia szereplőit hagyományosan »kategorikáknak« szoktuk nevezni, míg Heidegger inkább »alapszavakról« beszél. A filozófia grammatikájának hagyományos neve pedig »módszer« és »rendszer«. A Hegel előtti filozófiában a »módszernek« és a »rendszernek« egységben kellett megjelennie” (62). A másik lényeges következmény: „a filozófia műfaji sajátossága az alapszavaknak egy nekik megfelelő grammatikával való összekapcsolása” (65).

Heller elfogadja az alapszavak és a grammatika kettősére építő metaforikát, és szerinte ezek permutációja jellemzi a filozófiát. Így például a módszer és rendszer szétválását, az alapszavak és a grammatika összeillesztésének követelménye, s nem utolsó sorban a „szótár” szavainak, az alapszavaknak az elsődleges fontosságúvá válása. Az alapszavak köre és jellege jól megkülönbözteti az egyes filozófiákat, s ugyanakkor megmutatja egyesek (például Kierkegaard és Heidegger) részleges összetartozását. Ezzel, legalább potenciálisan, megteremtődik egy tipológia lehetősége is.

Heller előadása szabott terjedelmű szöveg, részletes kifejtésre nem ad alkalmat. Ám áttekintése a téma nagysága ellenére, érzékletes, jó és inspiratív. Az alapszavak és a grammatika változásaira figyelve, néhány fontos szempontot érvényesítve, pár mondatban is olyan jellemzést ad a filozófiákról, hogy karakterük is, egymáshoz való viszonyuk lényege is föltárul. Ez nagy fegyvertény, s csak azért lehetséges, mert Heller tájékozottsága lehetővé teszi a valóban lényegesre szorítkozó jellemzéseket, s még „ugrásai” is inkább összekapcsolják, mint szétdobják az összefüggéseket. Az előadás

voltaképpen egy részletes, szisztematikus filozófia-értelmezés kognitív állványzatát adja.

Az előadás maga is számos fontos részletet fölvet (például Heidegger kétféle értelmezés-felfogását), de itt csak két lényeges összefüggést tudunk most külön megemlíteni. Az egyik: ezek a filozófiák csak a maguk összefüggésrendjében érvényesek, és csak azok számára érvényesek, akik elfogadják ezt a szótárt és grammatikát. A másik: e filozófiák között korlátozott az átjárás, ám lényegében közös referenciájuk van. A „huszadik század reprezentatív filozófiai új szereplőket mozgatnak a világszínpadon, és megválasztják a saját grammatikájukat. Mind hasonló rejtélyekkel küszködnek, és talán azt is mondhatnám, hogy ugyanarra mutatnak, tehát lényegében azonos referenciákról beszélhetünk. Mert ha a modern filozófia tagadja is a referencia létezését, a filozófiáknak mégis van referenciájuk, hiszen a világukban a saját világunkra ismerünk, vagy legalábbis ismerhetünk. Ugyanakkor ez a referencia sosem lehet ugyanaz, mert az egyes filozófia felépítése, alapszavai és grammatikája teljesen más kontextusba helyezi” (72).

Ez a tézis nincs minden ellentmondás nélkül; minimum ambivalens. S szimptomatikus az előadás utolsó mondata is: „Így várjuk [...] a huszonegyedik század filozófusait. Nem kell óriásoknak lenniük, hogy nagyobbak legyenek nálunk” (73).

*

Az ötödik előadás az *akarat* témakörben hangzott el, *Van-e akarat az álomban?* címmel. Az előadó ekkor az álomról akart beszélni, s a témakör szervezői megjelölése csak ürügy volt számára. Az álom kapcsán szóba hozható az akarat persze, de nem ez az igazán fontos eleme a tárgykörnek. „Semmi sem akaratlagos, ami a tudatalattiban folyik, termelődik, alakul. Az álom csak egyike a tudatalatti ismert megnyilvánulásainak” (75). Heller alapproblematikája inkább az, hogy: „Akaratlan jelenség, történés vagy esemény esetében kezdünk tépelődni azon, hogy ez hogyan és miért jött létre?” (76) Azaz voltaképpen a tudattalan fenoménja érdekelte, de – úgy látszik – a freudi teória nem vagy nem mindenben elégitette ki. És némi moralizálástól sem maradt mentes, számára ugyanis kérdés, felelősek vagyunk-e álmainkért? Bizonyos mértékig igen, mondja Heller, de nem abban az értelemben, hogy ha álmunkban gyilkolunk, akkor gyilkosok leszünk, stb. Ebben igaza is van. S a vágyteljesítő álmokért sem felelős az álmodó. Akkor hát miért felelős? Heller itt az úgynevezett Dasein-analitikus lélekelemzéshez kapcsolódik, s Foucault egyik tézisét idézi, amely magyarul így adható vissza: „Ha alvás közben a tudat elszenderedik, akkor az álomban fölébred az egzisztencia” (83). „Foucault szerint [...] az egzisztencia alakul, kialakul. Nem adott végső alakban születésünk pillanatában. Hol alakul? Mint erről már szó volt (s szó lesz), a Selbstben, a Magamban, a tudatos- és tudattalan-én találkozáspontján, a párbeszéd és a kölcsönhatás forrásánál. Az álmaimért való felelősség (harminc éves kor után) a magamért felelősséget jelenti” (83). Lehet, mondhatnánk erre, de mindez korántsem bizonyos. „Az álom olyan, mint egy ujjenyomat” (84), mondja erre Heller. S ebben alighanem igaza is van. Az álomért való felelősségnek az a felfogása azonban, amelyhez eljut, nagyon soványka. S ez a felelősség, maga is elismeri, „nem morális”, inkább csak a „képzelőtehetség” erejéről vagy gyengeségéről árulkodik. Ám mi következik ebből? „Aki unalmas, hétköznapi álmokat álmodik, az annyiban felelős az álmáért, hogy elmulasztotta, elhanyagolta vagy szándékosan korlátozta a képzelőte-

hetsége kibontakozását” (85). Ez az érvelés, kognitív szempontból teljességgel ingoványos talajon mozog; igazolatlan spekuláció. De ami rosszabb ennél is, nem is fontos összefüggés. Heller „legsúlyosabb” érve ez: „Magamért vagyok felelős. Ez a belső arc” (85). Ám e ponton egy újabb kognitív disszonancia jelentkezik. E szerint tudatosan tudom alakítani a tudattalanomat? Aligha. Itt az elmélet túlmegy jogos határain.

Ez az álom-előadás másért érdekes; maga az előadás valójában csak jelzés. A mai filozófia mint orientációs lehetőség oly mértékben elbizonytalanodott, oly mértékben nem hisz már magában, hogy – kétségbeesésében? vagy piackereső buzgalmában? – akár a béljós szerepére is vállalkozik.

Heller persze mindezt stílusosan, elegáns logikával teszi. De az előadás végeredményben nehezen leplezhető személyes mélypont.

*

A hatodik előadás a *bizalom* témakörében hangzott el, *Bizalom és bizalmatlanság az ön-életrajzi emlékezet tükrében* címmel. Heller itt elég nagy mértékben igazodik a szervezők témamegjelöléséhez, s az alkalmazkodásnak más jelei is vannak. (A címben az ön-életrajziségra való utalás például szimpla hevenyészettség jele; az előadásban „csak” a személyi tapasztalat jelenik meg, s az egészen más jellegű valami.) Maga az előadás néhány fogalmat jár körül: bizalom, bizalmatlanság, hit, hitetlenség, tudás stb., s a témát egy saját régebbi esszéjéből indítja. A visszaütés polémikus természetű; most – részben – korai pályája régi álláspontját vitatja. „[A] fiatal Hegel nyomán mind a hitet, mind a bizalmat a tudással hoztam kapcsolatba. Ami a hitet illeti, ez így el is fogadható”, írja (89). A bizalom és a tudás viszonyát illetően azonban megváltoztatta álláspontját: „A bizalom tehát nem okvetlenül a tudással áll kapcsolatban, hanem egy személynek, illetve személyiségnek egy személy jellemének szól” (90). A fogalmat itt, jól érzékelhetően, pszichologizálta. A gondolatmenet tartalmaz néhány finom különböztetést, megfontolandó megállapítást, de a lényeg alighanem a pszichologizáló korrekcióban van elrejtve. Heller itt, kimondatlanul is, mint a szervezői témaválasztás is, egy kortapasztalathoz igazodik, s valamit, amit nem nevez meg, lélektanosan magyaráz. Egy ősi, még a premodern megkonstruálta fogalom késő-modern („posztmodern”) följújtása zajlik itt. Megítélesem szerint azonban e folyamatban éppen az az érdekes, ami itt nem tematizálódik, és ami „lélektani” magyarázatot vált ki, pedig nagyon is a *tudással*, egészen pontosan a tudás „mai”, késő-modern lehetőségeivel függ össze. A bizalom ugyan szólhat egy személy jellemének, és megelőzheti a személyi tapasztalat és reflexió (90), de alighanem Hegelnek volt igaza: a bizalomnak nagyon kemény kognitív föltételei vannak.

A CIA egyik legjobb, legrutinosabb elemzője a hírszerzési elemzések pszichológiájáról alapos tanulmányt írt (2007), s ez az eredetileg belső anyagként megjelent munka ma már nyilvánosan is hozzáférhető. Alaptézise az, a hírszerzési anyagok esetében nem az információk összegyűjtése jelenti a problémát, hanem az értelmezése. Sokszor és sok minden ezen siklik ki. S tény, nagy világbirodalmak vezető politikusai, nagy hírszerzési háttérrel, gyakran durva hibákat vétének. Sztálin például egy, azaz egy nappal a németek Szovjetunió elleni támadása előtt még retorziókkal fenyegette meg jól dolgozó, pontos információkat szállító hírszerzőjét, mert számításai szerint a németeknek csak később kellett volna támadniuk. Sztálin persze, ma már tudjuk, óriásit tévedett, ám – bár sok rosszat lehet róla elmondani – hülye nem volt. Nem lélektani, hanem kognitív hibát vétett. Elszámította magát. Miért? Az ok természetesen sokrétű,

itt azonban talán elegendő kettőt megnevezni. A későmodern világ a huszadik század folyamán a korábbiakhoz képest lényegesen kiterjedtebb és komplikáltabb lett. A demográfiai robbanás következtében a József Attila által emlegetett „kétmilliárd párosult magány” kevesebb, mint egy évszázad alatt közel nyolcmilliárdra nőtt. És ez az embertömeg a globalizáló világban sok, teljesen új összefüggésbe került egymással. A világ minden szempontból komplikáltabb lett. Az új relációk hiteles értelmezése felemás, erősen ideologikusan torzulttá vált. Ugyanakkor, s ez a másik figyelembe veendő tényező, a tőkeértékesülés a tizenkilencedik század második felétől már nem csak a jókor és jól alkalmazott fizikai erőszak alkalmazásának függvénye – a generált igények folyamatos generálása, azaz a *szisztematikus hamisrealitás-termelés* is szükséges hozzá. Ez, hírszerzési idiómával élve, a folyamatos és szisztematikus „dezinformáció” általánossá válását jelenti. Az élet minden területén. Szimptomatikus, hogy a gátlástalanul manipuláló és bátran erőszak-alkalmazó brit miniszterelnök, W. Churchill (mellesleg: az irodalmi Nobel-díj kitüntetettje!) tételesen kimondta: az igazság a háborúban oly fontos, hogy a hamisság testőreinek kell megvédeniük. A bizalom tehát a meglehetősen általános mai vélekedéssel ellentétben nem úgynevezett emberismeret kérdése, nem lélektani kérdés, hanem eminensen tudáskérdés. A kogníció megnehezülése, „ellehetetlenülése” hozta csak létre a lélektanos transzformációk előnyben részesítését. Ám az álmegoldás akkor is álmegoldás, ha a valódi megoldás nehéz vagy akár elérhetetlen. A rákbeteggel hiába itatnak petróleumot, ez a „terápia” nem pótolja mindazt a munkát, amit az orvostudomány egyelőre nem tud elvégezni.

A bizalom lélektani dimenziója csak másodlagos, és ilyenként is „szerény”. A tudást a lélektan nem pótolja.

A lélektanosság filozófiai fölértékelődése (miként a hermeneutikai, retorikai megközelítéseké is), egy mélyre lenyúló kognitív válság jele. Csak az a probléma, ez a válság, minden jel szerint, hosszú, tartós fejlemény lesz. S a „nyugati” kultúra előfeltevés-rendszerén belül maradva nem is lehet kilépni belőle.

*

A „kései” Heller Ágnes filozófiáját röviden jellemezni nem könnyű. Egy hosszú pálya rengeteg tapasztalata, hosszú, közvetlen és közvetett tanulmányai, saját „kísérletei”, új és új szempontjai, változó alapszavai és grammatikája olyan fölkészültséget jelent, amely a Lukács halála (1971) utáni magyar filozófiában gyakorlatilag egyedülálló. (TGM műveltsége és filozofálása más természetű.) Ám inkább ötletes, mint szisztematikus gondolkodó. Pályája hozzávetőlegesen hetven éve során valójában több filozófus is kiforrálódott Heller Ágnes neve alatt. Ez „posztmodern” nézőpontból nem csak „természetes”, de előnyös is – a „posztmodern” azonban valójában nem több, mint uralkodói pozícióba készülődő későmodern, „nyugati” ideológéma, amelynek legitimációja roppant viszonylagos. Mércéként aligha használható. Ahogy az „alaptalanság”, vagyis a megalapozhatatlanság korélménye is; s e megalapozhatatlanság vélelme Hellertől sem idegen. Ha Heller „mai” és „rég” szövegeit valaki egybeolvassa, szélsőséges váltások és ugyanakkor bizonyos – hol nyílt, hol rejtett – folytonosság is kimutatható. Ez a „folytonosság” lenne az „igazi”, a „kései” Heller? Talán. De én mégis máshová helyezném az értelmezés hangsúlyát.

A váltásokért, az alkalmazkodásért Heller Ágnesnek nagy árat kellett fizetnie. Amikor idős mesterét, Lukács Györgyöt (a tanítványok körében szinte közmegegyezés-szerűen) ő is „szenilisnek” vélte, s az *Ontológiát* – megint csak közmegegyezés-

szerűen – érdektelennek, zsákutcának, olyan lépést tett meg, amely őt magát is tere-
lőútra vitte. (Heller, amikor meghalt, idősebb volt már, mint az *Ontológiát* író, „szeni-
lis” Lukács volt.) Ám a globalizálódó („egybenyíló”) világtér szerkezeti átépülése
egyre inkább arra enged következtetni, ez a világ, amely – tetszik vagy sem – a mi mai
és holnapi világunk, csak fölépülésének, *ontológiájának* megértésével írható le és ma-
gyarázható. Még oly ötletes ötletelés sem elég e munkához.

Még egyszer idéznem kell tehát Heller Ágnest: „Így várjuk, ha nem is ölbe tett
kézzel, a huszonegyedik század filozófusait. *Nem kell óriásoknak lenniük, hogy nagyob-
bak legyenek nálunk*” (73). Az „igazi” Hellert e sorok írója e föl-fölvillanó önkritikájában
és az ehhez hasonló gesztusaiban véli fölfedezni.

A többi: műveltség s ötlet.

+ + + + + + + +
+ + + ♥ + + + + +
★ + + + + ♥ + + + +
★ + + + + + + + +
+ + + + + + + ♥

+ + ♥ + + + + + + +
★ + ♥ + + + + + + +
+ + + + + + + + +
♥ + + + + + + + + +
+ + + + + + + + +

♥ + ★ + + + ♥ ♥ + +

LOSONCZ MÁRK

Fecsegés a digitális társadalom fecsegéséről

ALMÁSI MIKLÓS: KÖZELI JÖVŐNK ÉS
A TÁVOLI JELEN. A DIGITÁLIS TÁRSADALOM
KRITIKÁJA

„...mindez ma már közhely...” (93), írja Almási Miklós a *Közelj jövőnk és a távoli jelen* című új művében. Ezzel maradéktalanul egyetértek, csak nem tudom, mi- nek kellett *minderről* könyvet írni. „Amit eddig el- mondtam, csak közismert apróságok felsorolása” (183), mondja Almási az utolsó fejezetben. Csakugyan. *Mindezt* a hátramaradt bekezdések sem orvosolják.

A legnagyobb kárt a szerző saját magának okozza. Az 1971-ben magyarul (majd később angolul is) meg- jelent *A látszat valóságában* ugyanis rendkívül magasra tette a lécet, amit akkoriban írt – elnagyoltan szólva: valahol Debord és az akkor még nem is létező kései Baudrillard között félúton, egyfajta elegánsan merész hegelianus marxizmus jegyében –, fényévekkel ha- ladja meg a mostani teljesítményét. Csak remélni tu- dom, hogy aki kezébe veszi a *Közelj jövőnk...* egy pél- dányát, azért egyszer ad még esélyt a korábbi csúcs- teljesítménynek. Egyébként jómagam szerettem na- gyon a virtuóz és csakugyan szellemes *Anti-esztétikát* vagy például a *Kis Hegel* könyvet. Az „ezredforduló pénzüvilágáról” szóló könyveknek is volt varázsuk, noha berzendkedtem a pénztőke absztrakcióit a – luká- csista szellemben fogalmazva – társadalmi totalitástól elvágó leírásoktól (Almási a mostani könyvében is „felfedezi” a gazdasági szférákat, ahol már nincs ter- melés). Körülbelül ezután következtek azok a – hogy is fogalmazunk? – „laza könyvek”, amelyeken ke- resztül egyenes út vezetett a *Közelj jövőnk...* mélypont- jáig.

A kötetet megnyitó Figyelmeztetés nyomatékosítja, hogy a szerző szidni fogja a digitális társadalmat. Saj- nos ez be is következik. Egy-két jobb pillanatában olyasmit ír, hogy *auditur et altera pars*, illetve van egy rövid megjegyzés a „digi világ kétarcúsága” (193) dol-

Joshua Könyvek
Budapest, 2021
198 oldal, 2800 Ft

tiszatáj

gában – ám a könyv alapján véve egy megfáradt *Kulturkritik*, amely kínosan igyekszik túllícitálni önnön egyoldalú dörgedelmeit.

Mindvégig az a benyomás fogja el ez az olvasót, hogy a kötet qubit-cikkek joviális átdolgozása. Megfigyelő társadalom. Snowden-affér. Dezinformációs társadalom, *fake news* (a gyengébbek a *fake news* definícióját is megkapják: „hamis, kitalált »rémhíreket«, valakit lejárató, kitalált eseményeket jelent” [26] – itt a „rémhírek” idézőjeles feltüntetése tűnik a legkreatívabbnak és némiképpen érthetetlennek). Hackerhadse-
regek. *Cyber war*. Tömeges adatlopás. *Big data*. Service-társadalom. Elavulás jelenség. „Rohanás, aminek nincs célja.” Cambridge Analytica. A privát szféra titkainak elhalászása. „Adattároló »raktárakat« kell kreálni.” Bitcoin. Arcfelismerő programok. „Életünk tömény kapkodás”. Nem folytatom a felsorolást – az eddigiekből már nyilvánvaló, hogy a könyv felsorolja és leírja mindazokat a jól ismert jelenségeket, amelyeket már mindannyian ismerünk. A felsorolás csak akkor lesz kicsit izgalmasabb, amikor Almási kiegészíti a pénzvillágra vonatkozó, kevésbé ismert információival.

Az igazán kínos mondatok azok, amelyekben a pusztá tájékoztatás (vagy inkább nevezhetnénk a jól ismerte emlékeztetésnek) értékítéletek frázisaival egészül ki. „Így mára már ott tartunk, hogy a biztonságért add fel a szabadságod egy részét” (17). „Ezenkívül az egyszeri hírfogyasztót már a kereskedelmi csatornák megjelenése óta agymosásban részesítik...” (25); „...választásokat tud eldönteni ... a *fake news*” (28). „...nem tudunk különbséget tenni tudományos, érvényes vagy kábé igaz állítás, hír és közlemény, valamint hazug, elferdített, tudománytalan hírek között” (28). „Ahogy Harari fogalmaz: még a reggelizőasztalnál sem vagy képes a férjeddal pár szót váltani: az ugyanis egész idő alatt...” (52 – ezért a meglátásért csakugyan érdemes volt a nagy Hararira támaszkodni). „Vannak fogódzók, társas formulák. ... És ha társalgás, akkor legyenek kéznél panelek, mosolyok” (75 – mellesleg, tényleg annyira más ez, mint az udvar, amelyet egykoron a francia moralisták leírtak?). Folytathatnám, de nem fogom. Csak még egy példa. Almási azt írja, hogy a sportdrukkerek, a civil társadalmi vagy egyházi közösségek, az iskolai bandák pusztá pótközösségek (78–79). Milyen madártávlatból, rendkívüli pozícióból fogalmazhatja ezt meg így? És milyenek a nem pótlékszerű közösségek?

Ezekkel a klisészerű értékítéletekkel vagy az a baj, hogy fájoan közismertek, vagy pedig az, hogy egyoldalúak, laposak. Jó példa erre, amikor Almási a „test visszanyerése” mellett kardoskodva ostromozza a digitális szerelem torz voltát. Hiszen az „embereknek van testük”, „szerelmünk szemébe jó nézni”, „élvezzük az érintést, az együttlét »buborékát« (54). Ezzel szemben a napnyugati szerelem történetének hajnalán a trubadúrok sokszor nem csak hogy a szeretett nő közelébe sem kerültek, olykor soha nem is látták – néha pusztán a nő szépségéről szóló mendemonda nyomán lettek szerelmesek. Nos, igen, létezik szerelem testi közvetlenség nélkül. Vagy ajánljunk inkább egy ayahuascsás szerelmes *out-of-body experience*-t? Ha Almási nem ragaszkodikna a biokonzervatív luddita hangjához és az autenticitás zsargonjához, amely ezzel együtt jár, talán feltehetné a fontosabb kérdéseket. Az emberiség egy része kétségtelenül egyre gyorsabban tendál afelé, hogy – Teilhard de Chardinnal szólva: – a nooszféra, a téridőbeli korlátokon túlnyúló dimenziót mind nagyobbra tágítsa, ez viszont éppenséggel óriási lehetőséget kínál a szerelem számára, amely elvileg – kérem, nézzék el az egyszerű megfogalmazást: – nem ismer téridőbeli korlátokat. Mint aki megélt lángoló-tomboló szerelmet a Facebookon, úgy látom, a virtuális szerelem páratlan formagazdagságot tesz lehetővé, éppen a testet illetően is. Az érintés hiánya

egy pillanattól kezdve valóban elviselhetetlenné válhat, de mindaddig a látás és a halás érzékiségének kombinálása a világháló bőséges kulturális tartalmaival valóságos szerelmi *Gesamtkunstwerk*et tehet lehetővé. És intimitást is – miért is ne?

„A *follower* nem kérdez vissza” (81), konstatálja Almási. Kivéve, amikor visszakérdez. Néha az olvasó is megteszi egyébként.

Almási hiába ismeri el többször, hogy közhelyes, amit ír, a közhely metaönreflexiója természetesen nem csökkenti a közhelyszerűség mértékét. Ám további elemzésre szorul, amikor azt írja a saját maga által is osztott értékítéletre, hogy: „ez közszájon forgó rendszerkritika” (19). Almási ugyanis sajátosan, ambivalensen konstruálja meg az átlagolvasót. Az általa elképzelt – egyik – átlagolvasó pontosan tudja, hogy amiről Almási (is) ír, közhely. Más szóval nagyon is jól ismeri *mindezt*. A másik átlagolvasó viszont a digitális társadalom áldozata. Az *information overload* jelenségéről például ezt írja Almási: „Így kell süketté tenni a jónépet” (23). Vagy később: „Mennyország? Ahogy a Móricka elképzeli. ... A digi korszak árnyékos-sötét következményeiről kevesebb szó esik” (36). Az *attention economy* ügyében megjegyzi: „Azt hiszed, te irányítod a figyelmed. Ez a nagy becsapás, a manipuláció lényege” (57). Kétfajta átlagolvasó van tehát: az egyik maradéktalanul osztozik Almásival a közhelyek ismeretét illetően – neki viszont nyilván fölösleges elolvasnia a *Közeli jövőnket*. A másik viszont Móricka, aki képtelen figyelni és képtelen a kritikára, manipulálják szegényt – ő viszont aligha fog időt és energiát szentelni Almási könyvére, amely így végképp pórul jár, olvasók nélkül marad. Már csak az a kérdés, hogy a „jónép” szisztematikusan, az egész kötet során használt fogalma miként értelmezendő? Tud-e, tudatos-e a „jónép” vagy sem? Nyilvánvalón értelmetlen a kérdés, amint a tudás státuszának az ilyen elnagyolt kezelése is. A hús-vér társadalmi szereplők nyilván nem mindentudók és nem is passzív, manipulált áldozatok, hanem az egész jóval szövevényesebb – és nyilván mindez szigorúbb konceptualizáció után kiált.

Íme még néhány szó és szókapcsolat. „Facebook-járvány”, „függőség”, „a Facebook drog”, „a függőséget mesterségesen hozzák létre”, „technoőrület”, „a social media olyan, mint a kocsz (kábszer), beszippant, kiemel a valódi társas világból”, „így lettünk lélekvesztett atomemberek”. Az ilyen típusú megjegyzések is többszörösen problémásak, amennyiben a normális/patologikus kettősét bántóan magától értetődőnek veszik. Mellesleg, ha csakugyan ennyire patologikus a digitális társadalom, mitől lehet mégis ekkora a varázsa, mely élményminőségek miatt? Csakugyan a pusztá manipuláció ostoba áldozatai lennének? Egyébként a pszichedelikus forradalom hatására megtanultunk másképpen gondolkodni a „drogokról”. Az addikciót illetően érdemes elolvasni mondjuk Marc Lewis *The Biology of Desire. Why Addiction is not a Disease* című könyvét, de hasznosak Demetrovics Zsolt, Máté Gábor és Szummer Csaba beszélgetései is a függőségről. Nem tudni, honnan Almásinak az információ, hogy az általában értett „kábszer” beszippant és kiemel a valódi társas világból. A „kábszer” milliók számára a társas érintkezés egyik alapvető eszköze (nem csupán szertartásokon, partikon és fesztiválokon), olykor afrodiziákuma. A „beszippantásra” utaló stigmatizálás és démonizálás megbocsáthatatlanul elnagyolt. Megannyi pszichedelikum (ayahuasca, ibogain stb.) kifejezetten antiaddiktív, a pszichoterápiás használatuk egyre fontosabb. Ha viszont Almási kifejezetten a kokainra gondolt, ajánlom például Carl L. Hart vagy Andrew Weil írásait. Ez csak egy példa arra, hogy még a közhelyek is kockázatosak.

Mégis, van néhány figyelemre méltóbb szöveghely. A szerzőnek eszébe jut például, hogy az elmúlt húsz évben a közösségi média segítette a tömegmegmozdulásokat, ám ebből a kötet egészére nézve nem következik semmi. Almási természetesen tud arról is, hogy volt valamiféle képi fordulat – emiatt azonban nem vizsgálja felül túlméretezett normatív téziseit a „beszélgetés” és/vagy az alfabetikus kultúra általános válságáról. Megemlíti az elidegenedés hegeli-marxi fogalmát, de valamiért a „társas magánnyal” hozza kapcsolatba. Bár a könyv vége felé megemlíti, hogy az információ aszimmetrikusan oszlik el, sajnos úgy tűnik, úgy véli, hogy „egy normál jóvómű embernek kábé harmincezer tárgya van”. Talán érdemes tovább firtatni az aszimmetriák kérdését. Egy mondat erejéig szóba kerül, hogy „a távolságnak és az írásnak is van varázsa”, de a digitális szerelem általában véve valamiféle torz testietlenségként jelenik meg.

A könyvnek van néhány pontja, ahol Almási ideiglenesen elszabadul a közhelyektől. Ilyen az idő felgyorsult dinamikájára, illetve a mesterséges intelligenciára vonatkozó szövegrész. Vagy amikor arról ír, hogy a közösségi médiát a posztolók tartják fenn. Ezek azonban pusztán kivételek, szünetek a közhelyáradat közepette. Különösen kár, hogy a társadalmilag igazán fajsúlyos témákat illetően (mint a megfigyelő társadalom, a robbottechnika és a munkaerőpiac összefüggése vagy a láthatatlan hatalom) nem sikerült mélyebbre ásni. „Milyen érzés, hogy e [láthatatlan] hatalom kezében vagyunk szőröstül-bőröstül?” (119) Elsikkad, hogy valójában léteznek társadalmi mozgalmak, amely legalább a *Speak Truth to Power* nevében szegülnek szembe a hatalommal, vagy egyenesen alternatív közösségeket építenek, amelyek kreatív szökésvonalakat képeznek a represszív intézkedésekkel szemben. Ezzel szemben Almási csak azt az új generációt látja, amelynek számára – szerinte – a lehallgatás „teljesen érdektelen” (140). Valójában ez a nemzedék rendkívül leleményes az ellenállást illetően, különösen ha a technológiai innovációról van szó. Uram, segítsék Önnek kokaint rendelni a Signal alkalmazással?

A *Közei jövőnk...* legnagyobb baja az, hogy nem tudja komolyan venni, amit Vargas Llosától idéz: „a dolog jó, de túl nagy árat fizetünk érte”. Almási könyvéből ugyanis nagyon kevésbé derül ki, hogy milyen nagy vonzereje és varázsa van a digitális kultúrának/társadalomnak, és miért. Azt sugallja, mintha pusztán kiszolgáltatottjai lennének az olajozottan működő masinériának, és az élvezetünk merő képzelgés lenne. A könyv címében is szerepelő „távoli jelen” külön figyelmet érdemelne. Közismert, hogy az elmúlt évszázad során kultikus könyvek sora emlékeztetett bennünket arra, Ram Dass *Being Here Now*-jától Eckhart Tolle *The Power of Now*-jáig, hogy legyünk hűségesek a jelen közvetlen tapasztalatához. A *mindfulness* – persze nem magától értetődő, szintén kritikai megközelítésre szoruló – berobbanása manapság ennek a tendenciának az egyik jellegzetes tünete. A kollektív, emancipatorikus ellenállás gyakorlatain kívül van tehát egy másfajta, spirituális ellenszegülés is a digitális kor árnyoldalaival szemben. Sajnos Almási könyve úgy íródott, mintha sem az egyik, sem a másik törekvés, trend sem létezne.

Almási korábbi – kiváló – könyvei nyomán pontosan tudhatjuk, hogy képes a páratlan fogalmi virtuozitásra. Mintha azonban a *Közei jövőnk...* (is) olyan protokollal azonosulna, amely tiltás alá helyezi a konceptuálisan valóban igényes mondatokat, és ehelyett valamiféle „laza könnyedség” pózába merevedik.

A *Közeli jövőnk...* kifejezetten aktuális kíván lenni, már-már hivalkodó módon. Talán részben ezért van kudarcra ítélve. Az elmúlt évtizednek szinte csak olyan fejleményeit veszi sorra – Snowdentől a bitcoinig – amelyekről már sok, túlföntül sok szó esett, és nem helyezi őket új megvilágításba. Almási Miklós könyve nem tud megfelelni önnön, túlfeszített elvárásainak a frissességet illetően, és az erőltetett aktualitásból helyett inkább egy idejétmúlt, némiképpen szürke atmoszférát teremt meg az olvasó számára. Mi a kortárs? Ez valószínűleg akkor derülhet ki, ha azt, ami van, szisztematikusan ütköztetjük a heterogén múlt és jövő dimenzióival. Ezzel szemben Almási számára a ma legfeljebb a tegnaphoz képest új (sőt, gyakran elismeri, hogy a diagnosztizált jelenségek már régen megvoltak, egyúttal „mint kiemelt szociokritikai toposz” [140], a digitális kor csak „tett rájuk még egy lapáttal”), a tegnapelőtt pedig már nem különösebben érdekli. Mivel az ellenállás gyakorlataihoz az általa a leginkább passzív áldozatoknak tekintett társadalmi szereplőknek nincs közük, a jövőt sem tekintheti igazán nyitottnak, nem láthatja a benne rejlő előremutató lehetőségeket. Mint a cím is sugallja, legfeljebb a közeli jövőről esik szó, de ami a holnapon is túlmutat, arról már nem.

Javaslom mindenkinek *A látszat valósága* olvasását. Egészen csodálatos könyv.

PINTÉR VIKTÓRIA

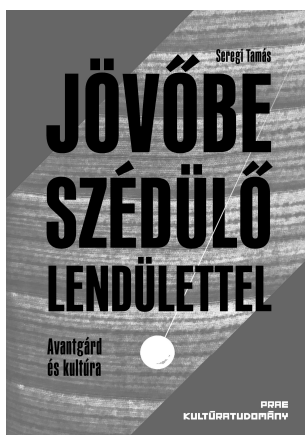
A kezdeményezés ideje

SEREGI TAMÁS: JÖVŐBE SZÉDÜLŐ
LENDÜLETTEL. AVANTGÁRD ÉS KULTÚRA

„Nem véletlen talán, hogy egy új avantgárd születéséről beszélni már egyáltalán nem számít maradiságnak vagy anakronizmusnak” – olvashatjuk Seregi Tamás *Művészet és esztétika* (Tiszatáj Könyvek, 2017. 260) című kötetének egyik lábjegyzetében. Legújabb könyve, a *Jövőbe szédülő lendülettel* mintha épp ennek a megjegyzésnek a végigkövetésére, helyzetbehozására tenne kísérletet. A kötet két nagy szerkezeti egységet különít el. Az avantgárd gyűjtőfogalom alatt tárgyal hat tanulmányt, valamint a kultúra fejezetből nyíló óriásesszét. Úgy gondolom, hogy a két egység nem játszható annyira egymásba, mint ahogy az előszó intenciója arra ígéretet tesz. „(...) több szöveget is publikáltam a művészet és kultúra általános összefüggésének szerintem nagyon tisztázatlan kérdéséről, amelyek szintén összekapcsolódni látszottak, és ráadásul – mint azt az olvasó látni fogja – több ponton is érintkeztek az avantgardizmussal kapcsolatos elméleti és történeti problémákkal” (8). Paralel gondolatfutamaival ugyanis annyira nagy játékerteret hagy a kötet felépítése az értelmezés számára, hogy az valahol meg is nehezíti a két egység közötti kódolt kapcsolódások észlelését.

Ami ennél érdekesebb, hogy a kötetszerkezet úgy tűnik, szándékosan konstruál egy olyan jelentudatot, melyben múltként tételeződik az első szegmens, vagyis az avantgárd, jelenként pedig a szerkezetében is képlékenyebb második rész. A jelen azon szimptomáinak mint a *kiterjesztés, virtualitás, konstrukció, hálózati szerveződés, montázs, kollázs, beavatkozás, részvételi-ség, termelés* visszaolvashatóvá tétele egy dinamikus, táguló, a lineáris korszakolásnak ellentmondó szerveződésre mutat rá. Ennek a reverzibilis mozzanatosságának a felvázolásához Seregi Bourdieu mezőelméletét használja, mely lehetőséget ad arra, hogy az avantgárdhoz kötődő -izmusok történetét ne feltétlenül egymást váltó akció-reakció dichotómiákban értelmezzük, hanem sokkal inkább egymást kioltó vagy

Prae.hu
Budapest, 2021
247 oldal, 3390 Ft

2022. május

épp szimultán, egymás mellett futó, egymást felerősítő gerjedésként, sokasodásként. Ezekhez a programokhoz a mozgalmi avantgárd idején elsősorban talán nem is a megvalósulás, hanem a helycsinálás, az addigi láncolatok megtörése kapcsolódik. S mint ilyen, a *jövőbe szédülő lendület*, hogy utómunkát a jelen számára. Seregi Hal Foster nyomán ezeket a töréseket traumaként regisztrálja (*Művészet és esztétika*, 223), melynek feldolgozását, értelmezését egy másik korszak eseményteréhez rendeli hozzá. Vagyis magát a törést, a történetének rekonstruálását ugyanúgy a történeti perspektíva részeként kezeli.

A kötet avantgárdról szóló tanulmányainak legizgalmasabb hozadéka éppen annak az *aktivitásnak* a kijátszása, amely az avantgárdot ma újra felismerhetővé teszi. A szövegek nem csak tematizálják az olyan fogalmakat, mint a mozgás, a viszony vagy a deleuze-i értelemben vett *sokaság*, hanem azok szövegkonstrukciós eljárásként működés közben mutatkoznak, s így a reprezentáció terébe nyomulnak. Seregi *Deleuze és Kafka* című esszéjében a francia filozófus egy paradigmaváltó gondolatára hívja fel a figyelmet: „a nyugati gondolkodás egyik legnagyobb hibája, hogy a sokaságot nem tudta elfogadni és fogalmi formában megragadni” (*A jelen*, Kijárat, 2016. 187). Ugyanakkor talán az is kimondható, hogy ennek a sokaságnak a felmutatására a nyugati művészettörténetben épp az avantgárd tett kísérletet. Rögtön az első tanulmányban (*Irányzati poétikák együttélése Kassák Lajos költészetében*) világossá válik, hogy Seregi már a magyar avantgárd kezdeteit is egy irányzatilag kevert (pl.: Ady, Whitman, Marinetti, 13) alakulástörténetként látta, nem pedig a futurista mozgalom magyar franchise-zaként. Kassák egész munkássága során törekedett ennek a heterogenitásnak a fenntartására. „(...) a magyar avantgárd nem esküdhetik fel egyetlen izmus zászlaja alá sem” (16). Illetve a tanulmányokból az is világosan kivehető, hogy maga Kassák különböző motivációkból fakadóan folyamatosan újragondolta az avantgárd fogalmi készletét és tudatosan dolgozott az avantgárd technikák magyarításán. Seregi pedig kommentárként fonódik ezekre a próbálkozásokra. Polemizál, vitát generál, értelmez. Rendkívül izgalmas, sűrű már-már a hypertext jegyeit viselő szöveget hoz létre, amely különösen érzékeny az ellentmondásokra. Például hogy Kassák mint vezéregénység és az avantgárd deperszonalizációs törekvései milyen paradoxonokat szülnek a pályaképet tekintve. „Kassák nyelvhez való viszonyulása azonban továbbra is problematikus marad. Az eszköz jellegű nyelv válságát deklaráló esztétista tradíció ellenében fellépő avantgárd mozgalomnak a deszemiotizáció jegyében végrehajtott nyelvi váltása Kassák számozott verseiben lelhetne volna meg magyar megvalósulását” (22). Vagy hogy Kassák „külön utas” próbálkozásai milyen tautologikus és irreleváns következtetéseket eredményeztek elméleti munkáiban: „Egyetértek Passuth Krisztiánával, amikor azt mondja: »Moholy-Nagy, Kassák, Bortnyik tehát megteremti az úgynevezett képarchitektúra műfaját. De valójában ez ugyanaz a műfaj, amit a többiek egyszerűen geometrikus absztrakciónak neveznek«” (32). (...) „*A korszerű művészet él*” című tanulmányának izmus-konceptiójában, melyre később izmus-történetének gondolatmenetét is építette, az aktivizmus a konstruktivizmus nagy összefoglaló zászlója alatt sorakozott fel – a mai olvasó számára kissé meglepő módon” (21). Ugyanakkor az is látványos, ahogy az útkeresés állapotában folyamatosan alakuló versnyelv képes volt kibújni az épp divatos -izmusok elvárasi horizontja mögül: „dadaizmusa maga mögött tudta hagyni a közvetlen értékközvetítés kényszerét” (18).

Kassák a továbbiakban is dinamikus origóként funkcionál a Seregi-tanulmányokban. Azzal, hogy Kassák fogalmait átmozgatja a Déry-, Moholy-Nagy-, valamint a

Tamkó Sirató-szövegekbe, az ezáltal megvalósuló párbeszéd és a vitaközegében egy izgalmas hálózat alakul ki. Az így aktivizálódó, létesülő viszonyok pedig már az avantgárd történetének felvázolására tett kísérletként olvashatók. Ahogy Balázs Imre József fogalmaz az *Avantgárd szerialitás* című recenziójában: „Kirajzolódik a magyar avantgárdnak egy markáns leszámazási vonala (...) a magyar absztrakció története” (*Műút*, 2021/082, 119).

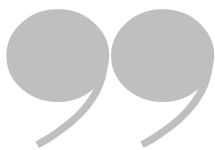
Az állandó oda-vissza csatolásoktól egy rétegzett, organikus szerveződési rend alakul ki a kötetben. Ez a szimultanista technika nem egymás után, hanem egymásra építi a szövegeket, ezzel egy teljesen új, az avantgárd működésmódot is szemléltető értelmezési struktúrát kínál fel az olvasónak. A *magyar dadaista líráról* című tanulmányban például végig párhuzamosan futtatja Kassák poétikai és elméleti törekvéseit Déry líratechnikai megoldásaival és avantgárd eszmeiségével. Közben beékelődik egy nagyon fontos esszé a montázs és a kollázs összehasonlításáról (77–79), hogy majd a kötet második felében a montázst a *komponálás* eseményében épp a kultúrától való eltávolodás terepeként ismerhesse fel az olvasó (151). Mindemellet a szöveg utalásai már készítik elő a soron következő Moholy-Nagy értekezést: „Egy gyors összevetésből világossá válik, hogy Moholy-Nagy László szintén 1922-ben készült, *A nagyváros dinamikája* című forgatókönyve mennyire pontosan ugyanazokból az elemekből építkezik, mint Déry költeménye. Moholy-Nagynál ugyanúgy az építészeti új, monumentális alkotásai (gyárkérmények, toronyházak, hidak), a sportversenyek, a tömegek, az emberek lábai dominálnak, de még az egzotikus ragadozó állatok is szinte ugyanazok” (70).

Érdekesnek tartom azonban azt a tényt, hogy a kötet egyik fő egységét képző avantgárd gyűjtőfogalom alatt Seregi nem emel fókuszba női alkotót. Főleg, hogy különböző aspektusokból ugyan, de a kötet több ízben üdvözlí az avantgárd emancipatorikus törekvéseit. Ezzel némileg ellentétesnek érzem a férfi portrékból kibomló történeti perspektíva összeolvashatóságát szuggéráló eszmefuttatásokat. Simon Jolán szerepeltetése például termékenyen tudta volna szolgálni a kötet koncepcióját, de őt is csak közvetett említés szintjén érinti a szöveg (66). Simon tevékenységét beemelve helyzetbe lehetett volna hozni a versmondás kapcsán a *hangot*, melyen keresztül jól érzékeltethető a vokális és vizuális sík összekapcsolódása. A hang mint az irodalmi szöveg „építőeleme” képes megőrizni az alakulást, az alakíthatóság energiáit. A versmondás során a hang anyagszerűsége felértékelődik, *individuációs* lehetőségei felszabadulnak, s a konstruktivitás ösztöne a megvalósulás képlekenységét a reflexió tárgyává, a reflexiót pedig a reprezentáció részévé teszi. A szövegek hálózatos szerveződése ennek a koncepciónak beléptetésére számos helyen lehetőséget adna. „(Moholy-Nagy) A verbalitásnak a zenével való összefüggését hangsúlyozza tehát, majd pedig a hangnak az irodalomban betöltött szerepét a szín festészetbeli szerepéhez hasonlítja. Ezzel fel is válaszolja egyik, már említett törekvését: az irodalmat a hangzáson, majd pedig a vizualitáson keresztül a zene, illetve a festészet területéhez kell kapcsolni. Ezt véleménye szerint először a dadaisták voltak képesek megvalósítani, a dada költészete ugyanis »sokdimenziós«” (106).

Ugyanebből a perspektívából tárgyalva jól működhetett volna az avantgárd mozgásművészt megvilágító női mozdulatművészek tevékenységének bemutatása. Például Madzsar Alice, Nagy Etel, Róna Magda formanyelvének vizsgálata arra vonatkozóan, hogy az avantgárd határképlekenység miképp alakította a (színpadi) test

megjelenítésének lehetőségét. A Tamkó Sirató-tanulmány több ponton is párbeszéd-képes a fenti gondolattal. „A művészet mibenlétének és jövőjének problémája azonban innentől kezdve elszakad minden elődre való hivatkozástól, s végső soron az anyagzene, a vaporizált műalkotások fogalmában kristályosodik ki. (...) legkidolgozottabb formájában táncként valósul meg” (130).

A második nagy szerkezeti egység a kultúra címszóból bomlik ki, melynek fő kérdése a kultúrának mint minket körülvevő közegnek a leírhatósága. Seregi nagyon jól választ műfajt a probléma végiggondolásához. Az esszé nyitott tere azonnal agoraként működik, kínálja, de nem feltételezi evidensnek állításait. Az eszmefuttatást abból a szembetűnő paradigmaváltásból vezeti le, miszerint „(...) véget ért a kultúrán kívüli világ korszaka. (142) (...) Kultúrába az ember nem bebocsájtást nyer, hanem beleszületik” (156). Ezzel együtt mintha azt is sugallaná, hogy maga a kiterjesztett kulturális *benn-levőség* a távolságteremtésben konstituálódó reflexió-igényt számolja fel. Seregi Deleuze (belépés) – Bataille (transzgresszió) – Dubuffet (kreativitás) fogalmai felől érvel a kulturális tér viszonyrendjének belülről történő felfüggesztése mellett. Ebben az elgondolásban a műalkotás szingularitása térképző energiával bír, teremti egy részt a *virtuális* és *aktuális* között. A már nem és a még nem konstruktív terepén, az újdonsága, az esetlegessége szavatolja az elszakadás eseményét. A mű épp aritmiájával tudja meglepni a kultúra uralkodó közegét. „A kultúra szükségszerűség. Kultúrának lennie kell, szükségük van rá az embereknek, a kultúra fenntart, megőriz, feldolgoz és továbbörökít. Biztonságot és identitást ad. A művészet viszont esetlegesség” (203).

BORBÍRÓ ALETTA

Kísértő közelség

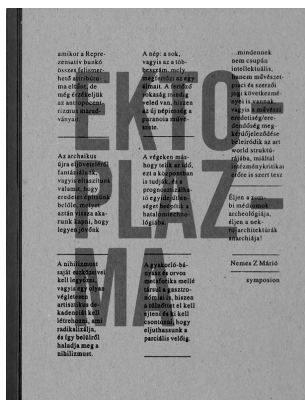
NEMES Z. MÁRÓ: EKTOPLAZMA

„Az ekto plazma a szellem materializációjának a médi-uma, egy olyan (ki)áradó, képlékeny és csorgó eseményszerűség, mely a jelen önmagával való nem-egyidejűségét kommunikálja” – írja Nemes Z. Márió az *Ekto plazma* című gyűjteményes kötet *Hungarofuturista kísértetképzés* című szövegében (83). Az ekto plazma tehát valami immateriális materializációja, ami a parciálisra utal, ezzel is a kísértetre, a jelenlét és hiány közti oszcillálóra irányítva a figyelmet, hiszen a kísértet nem egészen élő, nem egészen holt. Az *Ekto plazmát* több szinten is – vizuálisan, szerkezetileg, tematikusan – a köztesség jellemzi.

A kötet nem csupán a szöveg hordozója, hanem könyvtárgyként is kiemelkedő. A keménykötés felületének tapintása heterogén, az elő- és hátlap egy kemény, néhány milliméteres vastagságú félfamentes lap, ami a gerincet alkotó, a belső lapokat összekötő kartonra van erősítve úgy, hogy szemből nézve látható az anyagok illesztése. A gerinc sötét és a borító halvány felülete találkozik egymással, határt képezve a sötét és világos, a telített és az írható felületek között. Az előlap halvány felületén a kötet piros címe három sorba törik (*Ekto-plaz-ma*), ami a kifejezésben megbúvó kisebb jelentéses egységeket is beemeli az értelmezői térbe. Egyrészt a *plazma*, ami vérplazmaként összekötő, kitöltő, szállító anyag, és a jelentése összekapcsolódik a kötet korporális orientáltságával. A plazma másrészt a negyedik halmazállapotot, az ionizált gázt is jelenti, vagyis egyfajta keveréket vagy elegyet, ami a kötet műfaji sokszínűségére és a tematizált hibriditásra utal. A másik kifejezés a *ma*, amely a kötet temporalitáshoz való viszonyára irányítja a figyelmet, különösen a hungarofuturizmus időket egybeomlasztó poétikájára.

A borító vizualitásához hozzátartozik egy újabb grafikai réteg, ami ugyancsak az írhatóság kérdését, az üres telítését veti fel, hiszen a kötetből nyolc rövid szemlévény kerül a lapra és ezzel együtt a piros címre. A szerző neve és a kiadó az idézetek közt kap helyet,

Symposion Kiadó
Szabadka, 2020
135 oldal, 2500 Ft

ezzel azt sugallva, hogy a szerzői identitás megfeleltethető a szövegnek, a szövegek konstrukciója, vagyis az olvasás révén születik meg. A belső intertextek a címhez is kötődő kísértetiességet viszik színre, elvégre *megidéz*ik a szöveget, amihez tartoznak, de a borítót nézve mégsem válnak teljességükben megtapasztalhatóvá. A hátlap kitöltetlensége is erre a hiányra irányítja a figyelmet, illetve az írhatóság tekintetében arra, hogy a Nemes Z. Márió-féle szöveggép termel, és akár a befogadó is továbbépítheti a Nemes Z.-szöveg univerzumot. Az *Ektoplazmát* jellemző komplexitás már a jól tervezett, rétegekre bontható borítóban (és a belső oldalak fekete-piros vizuális játékában) is megjelenik.

A gyűjteményes kötet, amely Nemes Z. korábbi kiállításokhoz írt megnyitóit és kiáltványait, manifesztumait adja közre, olyan szövegeket tár az olvasó elé, amik jelen nem lévő dolgokról, a múltról vagy az egymásba omló időről szólnak, ezáltal csak kísértik a tárgyukat. Elsősorban a kiállításokhoz írt megnyitókban jelenik meg, hiszen Nemes Z. vizuális művekről ír, amik a szövegeken keresztül nem tapasztalhatók meg, de a nyelv médiumán keresztül (részlegesen) mégis hozzáférhetők, így a képzőművészeti alkotások egyszerre vannak jelen és hiányoznak, a „múlt”-ban vannak és az „itt”-ben, vagyis maguk a szövegek is ektoplazmaként értelmezhetők.

Nehéz kivonni az olvasásból és értelmezésből Nemes Z. Máriót mint szerzői konstrukciót és perszónát. Már a név is széles tevékenységi és szerepkört foglal magába (a teljesség igénye nélkül: esztéta, kritikus, költő, performer), a folyamatos és tudatos önszínrevitel pedig beszűrődik a kötetbe. A szerző halott, de kísér(t). A szövegek mozognak az eltérő szerepek között, hiszen egyszerre költőiek, működtetik a nyelvi játékot és szavak pluralizmusát, és közben teoretikusan megmunkáltak, interpretáló jellegűek. A szerző egy korábbi tanulmányából merítve, ahol Prométheuszról mint *tricksterről* beszél („Metamorfózis és technoemésztés: Ovidius és a poszthumán elméletek”, *Ókor* 2017/3, 28–36), azt mondhatjuk, Nemes Z. Márió is egy trickster. A szövegekben csapdákat helyez el, így bizonytalanítva el az olvasót, hogy éppen az elmélet vagy a költői megszólalás terepén tévelyeg. Ismételt és folytonos mozgásban egyesülnek és szétválnak ezek a szerepek, ami skizoid helyzetet teremt: mintha a szerző önmagát helyezné a boncaszatra. Olykor nem tudni, hogy éppen melyik Nemes Z. Márió szólal meg, a kritikus vagy a költő, így a szerzői perszónák akkor is kísértének, ha sikerül valamelyik formája mellett lehorgonyozni.

Az *Ektoplazma* nyitó szövege, a *Kézelő* az asszociációk irányába tereli a gondolkodást, amivel részben már itt illeszkedik a kötetben megjelenő gasztropoétikához is: előszó, kezel, előke. A *Kézelő* olyan játék a nyelvvel, ami a szemmel, a világ domináns értelmezésével és a Logossal szemben a Kéz fontosságát hangsúlyozza. Körvonalazza azt a szubverziót, ami az egész kötetben végighúzódik: a peremkultúra, a hibridizáció és a nézőpontváltás kitüntetett szerepét. „Persze írtam én elemzést, katalógusszöveget, kritikát és megnyitót, ahogy ebben a válogatásban is számos műfaji kód elegyedik, de a számomra igazán érdekes (fél)mondatok azok, amik nem leképeznek, analizálnak vagy térképeznek, hanem tevőlegesen (meg)csinálják a művet. Hívhatjuk ezt performatív létesítésnek vagy jelentésselterítő mágianak, de ezek mindig azok a pillanatok, amikor a Kéz fellázad. Fellázad a Logosz udvara ellen, a rendet létként legitimáló interpretáció ellen, hogy az elszabadult haptikusság örömét »fejezze ki«” (6). Olyan, mintha a *Kézelő* részlete választ adhatna arra, hogy melyik Nemes Z. Márió kísért a kötet olvasása során (a költő), miközben mégis a teoretikus hangja érvényesül.

A kettősbeszéd és a nyelvi játék remekül megalapozza a soron következő írások hangját.

A szem dominanciájának eltérítése, a kultúra új megközelítése a *Szellemcsontban* is jelentőssé válik, hiszen a látással ellentétben „[a] bekebelezésben ott rejlik a megértés hermeneutikai metaforakincse (»emésztés«), [...] ugyanakkor a világ befogadása nem merül ki a jelentésadás általi gyarmatosításban, hiszen ehhez elegendő lenne a szem virtuális rezsimjének a kiépítése” (71). A test új kontextusba illesztése (revíziója) a megnyitászövegekben rajzolódik ki a legélesebben, hiszen a szerző olyan alkotók munkáiról ír, akikre az extrém testábrázolás jellemző – többek között Kis Róka Csaba, Horror Pista, Verebics Ágnes, Szöllősi Géza. Akár azt is mondhatnánk, hogy Nemes Z. Mórió megnyitászövegei erősen kötődnek a Budapest Horror-szcénához, ahol a trash és horror-esztétika nagy hatást gyakorolt az alkotókra (a *Budapest Horror* címet viselő interjúban a művészek is kitérnek ezekre a hatásokra).

A kötet első fele hasonló felépítésű megnyitászövegeket tartalmaz: egy bekezdésnyi erősen elméleti, távolesőnek tűnő kulturális kontextus, amit a további paragrafusokban a kiállított művekkel köt össze a szerző. Bár retorikai szerkesztésük repetíciója olyan logikai vonalat kínál, amire könnyű rákapcsolódni, a hasonló gondolkodási irány ellenére az írások változatosak tartalmilag, hiszen a tárgyalt alkotások eltérő koncepcióval és vizuális kóddal bírnak. A megnyitók egyik kulcsfogalma (még ha nincs is leírva) a hibridizáció, hiszen mind az alkotások, mind Nemes Z. írásai a La-tour-féle Nagy Választóvonal lebontására tesznek kísérletet, így a köztesség, a lent és fent iránymetaforájának felszámolása, a perem és centrum közti határ elmosása jellemzi a szövegeket. Utóbbi különösen igaz a kulturális produktumokra, hiszen az alapvetően eltérő címkék alá eső kánonok esetében nincsenek szilárd kategóriák, sokkal inkább a hierarchiától mentes hálózatoság működik a szövegekben: Philip K. Dick, a *Jurassic Park*, Kaczor Feri ugyanolyan fontos értelmezési pont lehet, mint Derida, Homi K. Bhabha vagy Hegel. Ez a határátlépés, interkanonikusság teszi termékkennyé a szerző olvasatait, amivel új kánont épít.

Mivel az *Ektoplazma* valamiféle esszenciája és összefoglalása Nemes Z. Mórió érdeklődésének és tevékenységének, így a hungarofuturizmus (HUF) is jelentős szerepet kap a kötetben. A *Hungarofuturista kiáltvány* (társszerzője Miklosvölgyi Zsolt) egyszerre rajzolja meg a HUF poétikájának teoretikus sarokköveit (már amennyiben határ szabható egy határokat elmosó irányzatnak) és épít nyelvet. A kevésbé költői szövegek, mint a *Hungarofuturista kísértetképzés* a kiáltvány pontjaiban foglaltakat illesztik teoretikusabb keretbe: „Nem pusztá eszképzizmus, nem a táj pereméről való lelépés, hanem a táj újraépítése a régiben, a régiből, mely már mindig is konstrukció volt. Ez a vonás különbözteti meg a hungarofuturizmust a történeti futurizmus militáns időfelfogásától, hiszen a posztmagyar radikálisan nem-új-volta az »új« avantgárd metafizikájával is ironikus viszonyban áll, mert a múlt eltörlése és az utópiába való előugrás helyett itt inkább téridő-hurok létrehozásáról van szó. A forradalmi jóslatokkal és a passzéizmussal szemben tehát a hungarofuturizmus egyfajta kísérteties retrofuturizmust működtet, vagyis a visszatérés és az ismétlés által termeli a különbözőségek anakronisztikus kódjait” (79–80). Ezeknek a kódoknak a termelése és burjánzása hatja át a *Hungarofuturista kiáltványt*, amely az utolsó, negyedik pontnál („Pantheon”) úgy tűnik, nyugvópontra jut, de a pantheon tagjainak névsora és az alfabetikusságot nélkülöző

felsorolás olyan esetlegesnek tűnő társításokat hoz létre, amely a korábbi pontok kód-generálását idézi fel: „[...] Zalatnay Sarolta, Móricz Zsigmond, Horthy Miklós [...]” (58).

„[H]a művészetté avatod a húst, eszközeid törvényszerűen oda vezetnek, hogy halott testeket termelsz. Ebben az esztétikai jelenségben én a művészet és a művészetipar »nekrofil« allegóriáját látom, hiszen miközben megveszed a műtárgyat, egyszerre meg is ölöd lényegét saját birtoklásvágyaddal, ugyanakkor maga a teremtés is egyfajta birtoklás, mely elválaszthatatlan a mortifikálástól” – állítja Szöllősi Géza a *Budapest Horror* interjújában a *Hús-projekt* szobrairól, amely során állati testrészekből formázott meg emberi testrészeket (47). Szöllősi zárlatát továbbgondolhatjuk Nemes Z. egyik interjúja mentén (Borbíró Aletta, „Se privát, se közös nincs, csupán interszubjektív inváziók”, *Tiszatáj online* 2020.12.04.). A szerző szerint a *Barokk femina* című kötetének megjelenése (Jelenkor, 2019) valamiképpen a gyásszal kapcsolódott össze, így (Szöllősiéhez hasonlóan) ez a megnyilatkozása a teremtés, a birtoklás és mortifikáció kapcsolatára utal, hiszen a megjelenéssel a birtoklás, a saját, a privát és a jelenlét helyébe a megosztás, a közös, a veszteség lép. Ebben a keretben az *Ektoplazma* szövegei valami halottnak, az elmúltaknak a visszhangjai, hiszen a korábbi munkák újra egészzé állnak össze. A kötet újraköltött szövegtemető, ahonnan az írások visszatérnek kísértetni, és írásból szöveggé válva rematerializálódnak, hogy a szellem anyagává, ektoplazmává váljanak.

Az újraköltés ellenére az *Ektoplazma* olyan szerves komplexum, ahol a vizualitás, a címadás és a szövegek tartalma egymást értelmezik és egészítik ki, mintha a szerző korábbi kiáltványai, manifesztumai és megnyitói csupán ezért a könyvért keletkeztek volna. A kötet műfaji és stílusbeli heterogenitása nem fedi fel, hogy valójában összevarrásról van szó, épp ellenkezőleg, olyan konceptkötetnek tűnik, ahol a sokféleség a kötet kérdéseit és tartalmát húzza alá, miközben reprezentálja Nemes Z. Márió különböző alkotói szerepváltozatait.

SZABÓ GÁBOR

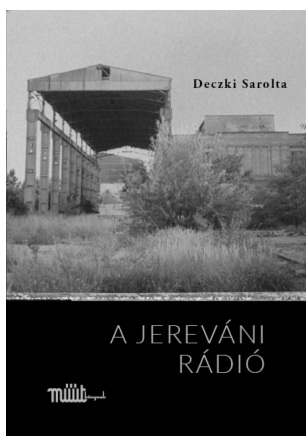
*Manu Chao Jerevánban**

DECZKI SAROLTA: A JEREVÁNI RÁDIÓ

Deczki Sarolta kötete a szerző 2016 és 2019 közt megjelent kritikáit gyűjti egybe. A cím a keleti blokk sajátos, az 50-es évek Szovjetuniójából elterjedt politikai vicc típusát idézi meg, amely a hatalmi diskurzus által sugallt valóság-kép és a mindennapok lehangoló tapasztalatai közti diszkrepanciák nyelvi ütköztetését oldotta meg lehetőségen keserű derűvé. Egyúttal pedig a kötetben olvasható egyik tanulmány – a Selyem Zsuzsa 2016-ban megjelent regényével foglalkozó írás – címét emeli a kötetegész élére, melyben Manu Chao *Rainin' in Paradise*-án keresztül a kelet-európai régió sorseseeményeit a Paradicsomból történő kiűzetésként metaforizálja. (Innen magyarázható a *Közép-Kelet-Európában esik* című fejezet meteorológiai helyzetjelentése is.)

Mindez azért lényeges, mert a jereváni rádió topozsa által sugallt, a valóság hatalmi reprezentációját nyelvi abszurditásként leleplező, végső soron különböző realitás-effektusokat egymás ellen kijátszó elképzelés, és a kisemmizetteket, perifériára szorultakat nem csak a *Rainin' in Paradise*-ban megéneklő Manu Chao esőzés-metaforája voltaképpen Deczki Sarolta tanulmánykötetének talán leglényegesebb sarokpontjait jeleníti meg: a kortárs magyar (és régiós) irodalmak újrealista tendenciáinak a kelet-európaiság öröklött terhei, elszalasztott esélyei és elrontott sorsai által keretezett kérdéskörét. Az *Előszó* egyébként mindezt nyilvánvalóvá is teszi, amikor a szövegek válogatásának kiemelt szempontjaként a múlttal történő szembenézés, az elhallgatások, a kibeszél(het)etlen traumák felszínre hozásával, feldolgozásával kísérletező irodalmi korpuszt nevezi meg vizsgálódásának tárgyaként (8). Ez a szemléleti-módszertani-kritikusi alapvetés aztán több írásban is ismétlődően előfordul; az egyes tanulmányok eredeti megjelenésekor természe-

Műút Könyvek
Miskolc, 2021
221 oldal, 2500 Ft

* A tanulmány az NKFI Alapból megvalósuló OTKA K 132124 „Történetek az irodalom médiatörténetéből” kutatási projektum keretében készült.

tesen teljes indokoltsággal jelölve ki a kritikusi pillantás irányát, a tanulmány-füzerben történő gyakori megfogalmazása azonban – bár az *Előszó* szerint a „kötet egységének érdekében” némely írásokat átdolgozott – redundánsnak hat. A *jereváni rádió* szövegblokkjainak összefüggései, az egyes írások blokkokon belüli kapcsolódásai, módszertani-szemléleti homogenitása, az egymást erősítő, magyarázó tematikus visszhangok ugyanis egészen világossá teszik azokat a fundamentumokat, amelyekre a kötet épül: a szerkesztettség, a forma stabilitása mintegy önmagában láthatóvá teszi az ily módon (szerintem) feleslegessé váló magyarázatokat. Az *Előszó*ban explicált alapvetések ismétlődnek a *Húsz év múlva* első mondataiban: „a kortárs irodalom egyre érzékenyebben reagál társadalmi kérdésekre, amelyek között épp úgy jelen van a közelmúlt feldolgozatlan vagy kevésbé feldolgozott traumáival való szembenézés készítése, mint az, hogy társadalmi igazságtalanságokra mutassanak rá” (33), a kortárs szlovák irodalmat bemutató esszéiben: „A kortárs világirodalomban és a közép-európai irodalmakban nagy súllyal vannak jelen azok a művek, amelyek a múlt feldolgozatlan traumáival próbálnak meg szembenézni” (62), a Vajda Mihály memoárját értékelő írásban, ahol a múlt irodalmi feldolgozását, az ön- és társadalmi megértés igényét egyfajta kollektív pszichoanalízisként nevezi meg (125), Závada 2019-es regénye kapcsán pedig így fogalmaz: „A múlt feledésre ítélt, nem kellően feltárt, elhallgatott, ki nem beszélt eseményeiről szólnak ezek a könyvek, amelyek feltűnően megsokasodtak napjaink irodalmában” (157). Stb.

Ebből a hozzávetőleges idézet-lajstromból a kötet ismerete nélkül is kitűnhet, hogy a *jereváni rádió* írásait elsősorban tematikai, nem pedig esztétikai szempontok vezérelték a kortárs irodalom térképrészletének felvázolása során. Vizsgálódásának homlokterében olyan szövegek állnak, amelyek nyelvi-formai intencionáltságát – Radnóti Sándor kifejezését kölcsönözve – az határozza meg, hogy az „irodalmi tény újra társadalmi ténnyé váljon”. Az utóbbi évtizedekben az irodalom (és általában a kultúra) világméretű, de Magyarországon talán még erősebben érzékelhető, mert politikailag is instrumentált társadalmi jelentőségvesztésével párhuzamosan, s erre talán válaszképpen az irodalom egyre inkább a realista eljárások felé mozdult el. A közéleti, társadalmi, politikai témák szöveggé formálódása lehetővé teszi az irodalmi élet szereplőinek a közéleti diszkurzusokhoz történő kapcsolódáson át saját szellemi tevékenységük jelentőségének bizonyítását, ha úgy tetszik, munkájuk társadalmi hasznosságának igazolását. Ezzel együtt a realizmus térnyerése természetesen a posztmodern értékszekepszisére, elméleti burjánzására, ismeretelméleti és nyelvi relativizmusára adott reakcióként – Takáts József metaforájával élve: visszalengő ingaként – is magyarázható, a nietzschei „nincsenek tények, csupán interpretációk” posztmodern által főszerepbe állított képzetével szemben valamiféle igazságdiszkurzus létrehozásának igényeként. Deczki Sarolta könyve elsősorban a térségi traumatizáltság feldolgozhatósága felől láttatja és keretezi irodalmi anyagát, olyan „tematikus ködfoltokat” (David. E. Wellberry) pásztázva, mint az ügynökmúlt feltárulása a *Besúgók, jelentések, irodalom* és részben az *Akaratlan áruló* című írásokban, a délszláv háború generációs sorsélményének reprezentálhatósága a *Húsz év múlva*-ban, az elhallgatott vagy feltárlukozásra váró múlt személyes tapasztalata mint a kollektív társadalmi önismeret megteremtésének feltétele a Vajda-memoárról vagy a Szilasi-regényről szóló írásokban, illetve a kelet-európai régió múltfeltáró regényeiből előpárolgó lehangoló történeti antropológia bemutatása a *Közép-Kelet-Európában esik* és *A kortárs szlovák irodalom-*

ról című írásokban. Ezzel kapcsolatban kell rögzíteni a kritikakötet azon fontos vállalását, hogy a régió etnikai-vallási-nyelvi heterogenitását alapvető térségi adottságnak, „sorsközösségnek” (55) tekintve, a (volt?) kelet-európai országok hasonló tematikájú irodalmi műveit is értelmezési körébe illeszti. Az elemzésre választott alkotások mindegyike a társadalmilag-történetileg szituált szubjektum életvilágainak a kelet-európai hatalmi dinamikák kontextusaiban történő ábrázolását viszi színre, eltérő szociokulturális vagy társadalmi kulisszák közt, ám minden esetben a másság, az idegenség érzetének, az én elvesztésének és a létezés otthontalanná válásának következményeivel terhelt. (Minden esetben, sőt néha hatványozottan: a „radikális idegenség” szókapcsolat a 24. oldalon például három ízben is előfordul.)

A tárgyalt szövegeket tehát tematikus kapcsolódás fűzi össze, s a kritikus a bennük megfogalmazódó egzisztenciális tétek megmutatkozását, s azok (történeti) perspektívába helyezését tekinti elsődrendű feladatának. S nem egyszer a kritikus etikai viszonyulása is a kritika tárgya lesz, mintegy affirmálva a műben megképződő értékvilágot. Amikor azt olvassuk például, hogy „ebben a szerencsétlen sorsú régióban jóformán nem is lehet másféle irodalmat művelni, mint traumairodalmat” (34), akkor nem csupán e fogalomzavaró esetlegessége juthat eszünkbe (úgy vélem, a „magas” irodalom jelentős része az *Odüsszeiától* az *Érzelmek iskoláján* át Woolfig vagy McCarthyig alapvetően „traumairodalom”, sőt nem is csak a terminus banalizálódása, eljelentéktelenedése – amire amúgy Deczki maga is joggal hívja fel a figyelmet –, valamint azon régiós szerzők névsora, akik nem feltétlen sorolhatók e kategória itt használatos szűkebb jelentéshorizontjához, hanem a kritikus szerep meglepően nyílt érzelmi és intellektuális azonosulása saját vizsgálati terepével. Hasonlóképpen involválódik a kritikus a Kalligram-laudáció során is: „A rendszerváltás óta eltelt bő negyedszázad után ismét itt tartunk. A ‘savanykás butaságnál’ és a ‘harcias ostobaságnál’” (59). Lehetne még idézni több olyan szöveghelyet, ahol a kritikus érzelmi és intellektuális közösségvállalása expliciten mutatkozik meg, de felesleges. Mindezzel ugyanis csupán azt szeretném jelezni, hogy *talán* ez a (teljesen legitim) kritikus szerep, magatartás eredményezheti, hogy miközben a bemutatásra kerülő szövegek esztétikai minősége, poétikai energiája meglehetősen szórást mutat, ezek a különbségek az elemzések terében nivellálódnak, s a bennük megfogalmazódó egzisztenciális-etikai tétek igenlésében homogenizálódnak. Viszonylag ritkán ékelődnek ezért a kritikákba az adott mű irodalmi minőségét, a fikció megformáltságát, netán ebbéli jelentőségét jellemző észrevételek, vagy ha igen, nem ezek adják az elemzések gerincét. Edgar Wind kétpólusú modellje két szinten tartja szükségesnek értelmezni a műalkotást: esztétikai normáihoz és a bennük megképződő magatartáshoz való kritikus viszonyulás tekintetében. Ez utóbbi elfogadása nem kell, hogy együtt járjon az előző igenlésével, míg az esztétikai megformáltság csodálata járhat együtt a műben megformált világ értékviszonyainak elutasításával. (Ez utóbbira példa Radnóti Sándor tanulmánya a *Párhuzamos történetekről*.)

A *jereváni rádió* kritikusai pozíciója elsősorban e kétoszthatú modell egyik pólusára koncentrál, s nem igazán foglalkozik e kettősség dinamikájával, viszonyával. A kritikagyűjtemény (számomra) impliciten mégis felveti azt a kérdést, amit egyébiránt egy nemrégiben megjelent tanulmányában maga Deczki Sarolta is problémaként említ: „Érdemes azonban felhívni arra a figyelmet, hogy a társadalmi és történelmi témák – egyébként öröndetes – megjelenése, a téma etikai tartalma sokszor képes volt felül-

írni az esztétikai teljesítmény megítélését, egyirányúvá tenni az olvasásmódokat.” Bizonyos megszorításokkal ezt a megfogalmazást a szerző saját kritikagyűjteményére nézvést is érvényesnek érzem. Azért csak megszorításokkal, mert *A jereváni rádió*, éppen szerkesztettségéből, blokkjainak tematikus összefüggéseiből, az összeállítás szempontrendszerének logikájából következően – ha nem is deklaratív, de a forma-
 iság által sugalmazottan – nem egyes művek kanonikus értékelésére, poétikai megal-
 kotottságának elemzésére és kontextualizálására, hanem a kortárs irodalmi folyama-
 tok bizonyos tendenciáinak leírására, egy változékony irodalmi térkép felvázolására
 vállalkozik. Amit az egyes kritikában esetleg hiányként érzékelhetünk, az a kötet egé-
 szét illetően a kulturális kartográfia fokozatos kibontakozása során felülíródik, ám
 mégis kérdésekre sarkallhatja az olvasót. Felidézheti például Krasznahorkai László
 egyik régebbi interjúját, ahol a jeles író annak az aggodalmának adott hangot, hogy
 az „újrealista” írásmód talán csak a realizmus minden újdonság nélküli visszatérése,
 ami érthetetlen módon „úgy tekint az egész 20. századi irodalomra, mintha az nem is
 létezett volna.” Ha *A jereváni rádió* által tárgyalt (szépirodalmi) szövegek egy hánya-
 dára érvényesnek gondoljuk ezt a megfogalmazást, felmerülhet a kérdés, hogy a „mo-
 dernnek kell lenni mindenestől” rimbaud-i imperatívusza a kortárs irodalmi tér egyre
 meghatározóbb szegmensében vajon nem a visszaklasszicizálódást, a poétikai kocká-
 zatvállalás figyelmen kívül hagyását jelenti-e? És ha igen, ez a trend milyen mérték-
 ben módosítja, rendezi újra visszamenőlegesen a kánont? Miféle formája a közvetítés-
 nek az „újrealizmus” eljárásrendje, és miben tér el a „rég” realizmus közvetítési tech-
 nikáitól? Nyilván ennél jóval több és okosabb kérdés is feltehető Deczki Sarolta tanul-
 mánykötete kapcsán, ám *A jereváni rádió* természetesen nem az efféle kérdésekre ad-
 ható válaszok megválaszolásának szándékával született. Viszont azzal, hogy érdekes
 és tanulságos térképet rajzol régióink bizonyos irodalmi tendenciáiról, sőt magyaráza-
 tot kínál e változások eredőire, nem csupán lehetővé teszi, de szükségszerűen elő is
 hívja további kérdések megfogalmazását.

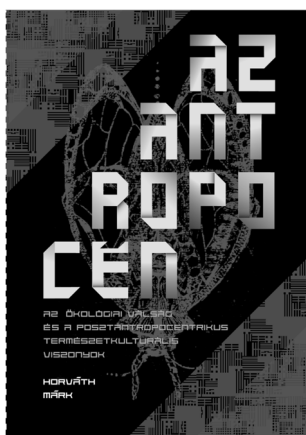
FEKETE I. ALFONZ

Újabb repülés a Föld nevű bolygó felett

HORVÁTH MÁRK: AZ ANTROPOCÉN.
AZ ÖKOLÓGIAI VÁLSÁG ÉS
A POSZTANTROPOCENTRIKUS
TERMÉSZETKULTURÁLIS VISZONYOK

Az elmúlt öt év során a kortárs filozófia, kultúratudományok és művészetelmélet magyar recepciója, értéke és elérhetősége megváltozott. Erre az időszakra tehető az antropocén fogalmának belépése is a magyar tudományos diskurzusba, ottani térnyerése és kiszivárgása. Megjelenése az intézményesített irodalom azon szegmenseiben volt tetten érhető, amelynek képviselői magukévá tudták tenni új megközelítések és megszólalási módok formájában, gazdagítva ezzel a kortárs magyar irodalmat. Ugyanakkor továbbra is érezhető, hogy valójában még mindig egy adott társadalmi réteg sajátja mindez, azonban az antropocén egy olyan kezdeményezésnek bizonyulhat(na), ami megszabadul ettől a sajátosságtól és további célcsoportokat is igyekezhetne megnyerni magának. Fontosságát és aktuális mivoltát vitatni felesleges, noha elkerülhetetlen egy összetett, összeszedett és alaposan kidolgozott értelmezési keret, ami vezeti a gondolatot, kérdések feltételére sarkall, és példákon keresztül illusztrálja elméleti megállapításait, ezzel rávilágítva a vizsgált probléma súlyára. Ezt ígéri a Prae Kiadónál megjelent Horváth Márk *Az antropocén* című könyve.

Prae.hu
Budapest, 2021
415 oldal, 3990 Ft

Horváth Márk a kortárs magyar filozófia, kultúratudományok és művészetelmélet egyik lankadatlan tudástermelője. Tagja a Poli-p csoportosulásnak – fiatal kutatók és művészek, akik a kortárs filozófia, kultúratudományok és művészetelmélet poszthumanista vonulataihoz kapcsolódnak –, valamint az Absentology nevű műhelynek, amit Lovász Ádámmal közösen vezetnek. Szövegei megtalálhatóak magyar és külföldi médiumokban, legyen szó olyanokról, mint az *ELLE* vagy akár az *Új Művészet*. Érdeklődési horizontja borzasztóan széles, munkabírása, íróársával, Lovász

2022. május

Ádámmal együtt, mindenképpen egyedülálló. Az *antropocén* nem érkezett légüres térbe. Horváth Lovász Ádámmal és Nemes Z. Márióval *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni* 2019-es kötetet jegyzik, valamint a szintén 2019-es könyv Lovász Ádámmal és Losonc Márkkal írt *A valóság visszatérése. Spekulatív realizmusok és újrealizmus a kortárs filozófiában* címűt. Tehát egyfelől már adott egy magyar diskurzus, amely mintegy a *Prae* folyóirat 2017-es *Antropocén* számával kezdődően alakul, a kötet már egyszerre viszonyul ehhez, és igyekszik elhelyezni benne magát. A könyvben található *Bevezetés*ben egy kimerítő összefoglaló olvasható ezzel kapcsolatban. Másfelől, köszönhetően ennek a fáradhatatlan tudástermelésnek akár egyedül, akár írótlásával, a Horváth Márk név szinte márkává vált, így adottá válik bizonyos szintű érdeklődés munkáival kapcsolatban.

A kötet mozgatórugója az antropocén fogalma. Ez a meghatározás egy olyan korszakot jelöl, ahol az ember a Földre gyakorolt hatásának példátlan megnövekedése és annak negatív következménye már tagadhatatlan. Az antropocén az ember számára egzisztenciális krízis. Horváth az emberi megértésen kívülre helyezi az erre tett kísérleteket, igyekszik összefoglalni és körülírni, még ha ez a rámutatás deficitese is tud lenni. Mégis a kötet fókuszában áll, aminek aztán alárendeli, általa láttatja, azon keresztül olvassa a dolgokat és jelenségeket. Ennek során szem előtt tartja, hogy minél inkább hangsúlyozza az értelmezési mező állandó mozgását és folyamatos változását. A téma hibriditása miatt az interdiszciplináris megközelítés szükségszerűnek hat, ezt a szerző két, vélelmezetten ellentétesnek értett szemszögből (természettudományok és humántudományok) tárgyalja, elemzi, majd mintegy szintetizálja, amikor az antropocén természetkulturális viszonyrendszerét tárja fel.

Horváth három nagy fejezetben vázolja fel olvasatát az antropocénnel kapcsolatban. Az elsőben többek között a fogalom természettudományos diszciplínák felőli értelmezésbeli változatait, változásait és a történeti keretet mutatja be. A második nagyobb részben a humántudományos megközelítésekre helyezi a fókusz, valamint az ember felelőssége magával szemben és más nonhumán entitásokkal összefüggésben kerül középpontba. Az utolsó rész a fogalom esztétikai megközelítéseit (az antropocén művészet, az ökológia és a sötét ökológia) veszi számba, ami meglátásom szerint lehetett volna hangsúlyozottabb, esettanulmányhoz közelítőbb.

A szerző remekül kontextualizál, elmond és rávilágít, ugyanakkor az időről időre felbukkanó összefüggések meglátásom szerint túlságosan rövidre vannak vágva, szétdaraboltak, és nem alkotnak olyan összefüggő gondolato(k)a(t), amelyből kirajzolód(hat)na egy markáns(abb), akár sajátosabb, megközelítés. Következétesen jelzi, melyik interpretációs mezőben fog mozogni, ez többnyire a tág antropocén-fogalom, a témérdek szempont felvázolása mellett nekem mégis hiányzott az egyéni olvasat unikalitása.

Noha se a kiadó, se a szerző nem pozicionálta annak, mégis egy alapokat lerakó, a témában elsődlegesen tájékozódási pontokat nyújtani akaró kötetként értelmeztem *Az antropocént*. Stilisztikai szempontból emiatt azt is vélelmeztem, hogy viszonylag egy könnyen olvasható, szinte kortárs angolszász szöveggel lesz dolgom. A könyv nem ilyen, sőt, témájának összetettségét nem tudja teljesen érthetővé tenni nyelvi bonyolultsága miatt. Emellett többször tapasztaltam azt, hogy a szöveg szinte sugallja a manifesztumi keretet/olvasatot, mert gyakran ismételi, aminek noha megvan a haszna, itt mégis inkább nehezíti a gördülékenységet és követhetőséget. Azért is emelem ki és teszem kérdésessé e két tulajdonságot, ahogyan a *Bevezető*ben fogalmaz a szerző –

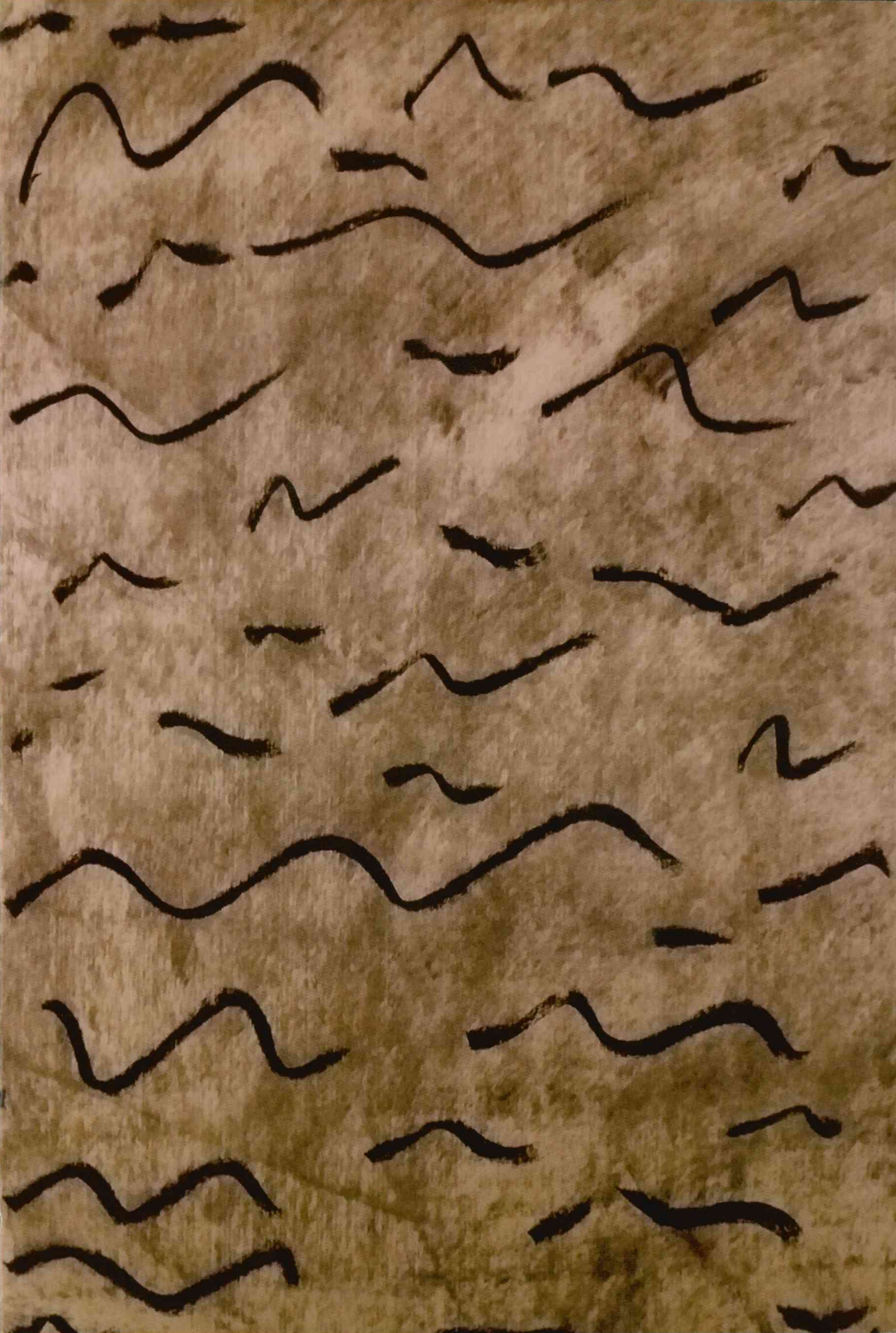
„önmagában is jól olvasható, egyfajta kézikönyvként is lapozható legyen” (12), mert ezeket a vállalásokat nem teljesíti maradéktalanul a kötet. Kétségtelenül ad egy értelmezési környezetet, hiánytalanul végigveszi azokat a pontokat, amelyeket egy ilyen szövegnek érintenie kell, azonban esetenként meglátásom szerint túlzottan részletes (ilyen a történeti kontextus, amelyet kétszer is leír, először felaprózva, majd egyben), összefüggéseinek illusztrálásakor darabos, és helyenként túlzottan támaszkodik a képes beszédre.

Mindezek dacára úgy gondolom, hogy Horváth Márk könyve értékes, hiánypótló kötet. Betekintést ad egy kurrens diskurzusba, amiről eddig az érdeklődők elsődlegesen idegen nyelvű szövegeket kellett, hogy olvassanak. Ellenben az a meglátásom, hogy többet nyert volna a könyv azon, ha felfeji és érthetőbben prezentálja tematikájának bonyolultságát és megközelíthetlenségét azzal, hogy egy világosabb és követhetőbb nyelvi regiszterben gondolkodik, mint amit választott. Mégsem gondolom, hogy ez a téma ne találna olvasókra. Egyfelől amiatt sem, mert nem légius térbe érkezik, és másfelől azért sem, mert Horváth Márk neve jelentéssé vált, mint fontos kortárs filozófia, kultúratudomány(ok) és művészetelmélet-tudás termelője.

Isten

Vannak itt a parkban zöld pingpongasztalok. Vannak piros támlás padok, körbefutnak kőpárkányok, le lehet ülni, hideg van, süt az áprilisi szél is, taréjozik a Duna, vehetek szemben egy szelet pizzát, kiigényelhetem a bankból az összes-nemsok pénzem, és közben arra gondolok, mi a kérdés. Lásd fent a címet. Mert, ugye, ezt a nagyot, hogy egyébként háború vagy béke, vele vagy nélküle, így szokás. A kisemmi közepén eldöntjük, mint egy hadikiáltvány utolsó mondatát. De nem az a kérdés szerintem, van-e, nincs-e, hány kiló, mit tud a fekete lyukról, ami én magam vagyok, tud-e magyarul, hanem hogy lenne-e rá igény. Mert van igény, van iránta vágy, óhaj, sóhaj, ha egyszerre csak valamiért, egy kisebb bajért, lelki földrengésért (kis képzav, ok) veszedelem miatt hiányozni kezd, mert a probléma túlnő rajtunk, árnyat vet ránk, és azt gondoljuk, mégis csak jobb lenne, ha valaki segítene, belenyúlna a véráztatta dramaturgiába, és ez ne egy másik, esendő ember legyen, hanem ő. A vágy villamosa. Gondviselés, kegyelem, Saul szeme világa, Mekk Elek, egyebek. Mondom, én itt a világ szélén alig vagyok. Nem is vagyok, fűszál, mákszem, eltévedt kicsi ondó, aki az Antarktiszon találja magát, a picsába, de hideg van. Szóval ezzel a megjegyzéssel, fölvezetéssel én azt mondom, nem. Nem kell, nem kérem, nem igénylem, nincsen szükségem rá. Nagyon sajnálom. Senkinek a jogát el nem vitatom, hogy rátaláljon, hogy azt tételezze, a lelke szegletében megtalálja egy reggel, mint egy pislogó egeret, kirágtam belőled a rosszat, kislány. Kisfiú. Szóval nincs itten semmi fennkölt, sem magasztos, nincs itten semmi szent krucifiksz, és ha a szó elégtelennek tűnik is bizonyos eseményekre, azok az események emberi események, emberi tettek, énteő csinálta, készítette és alkotta, következőképpen, ha az nem szolgál az egészségnek, a haladásnak, urambocsá borzalom/botrány, akkor is az emberre tartozik. Senki másra. Minden rám tartozik, minden petárda, az összes biszbasz az enyém. Én gondom, én fájdalmam, nem hiszek abban, hogy helyettem bárki is úgy (kereszt általi, írja a boncorvos, sokk) meghalt. Solferino az ezernyi haldokló sebesülttel, Auschwitz, Bucsa a tiéd. Ne hívjad az isteni 911-et, nem segít. Nem úgy segít. Különben hívjad. A zsidó ember azt mondja, ha ő imádkozik, az munka. Kapál, ás, emel, leereszt. Cipel. Akkor ő dolgozik. Ez nekem tetszik. Egy keresztény ember mit tesz, ha imádkozik? Kérem szépen, többszöri igénylés után úgy látom, azt tapasztalom, hogy kívánságaim, óhajaim nemigen teljesültek. Magatartásom pedig, izé, javul. Javulgat, na. Csipkedd már magad egy kicsit, Uram. Mert a várakozás is munka, nemdebár. Na, bumm. Egy dolgot hiszek, hogy lehet úgy beszélni, mintha lenne. Lehet úgy vallani, magunknak, a másiknak, mintha volna. De mint tudjuk, azok is csak a fűszál szempontjai. Fűnyelv. Mindig mást mond, mint a rét, amit a fűszál nem is lát, és nem is fog látni soha.

Ára: 600 Ft

Előfizetőknek: 500 Ft

Bíró József
Boda Magdolna
Jahoda Sándor
Jász Attila
Sárközi László
Száz Pál
Zalán Tibor
versei

Dávid Benjámin
Kiss László
Szathmári István
prózája

Házibulik és ideológiák
Beszélgetés a 75 éves Radnóti Sándorral

Írók és filozófusok a születésnapról

Bencsik Orsolya
Gyenge Zoltán
Halász Rita
Laczkó Sándor
Vajda Mihály

Kőbányai János és Lengyel András írása
Heller Ágnesről

A filozófus utolsó írása Nietzsche-ről

